

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Halkbilimi Bilim Dalı

DOĞU AZERBAJYCAN HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Elnaz Sardarinia

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2016

DOĞU AZERBAYCAN HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Elnaz Sardarinia

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Halkbilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Elnaz Sardarinia tarafından hazırlanan "Doğu Azerbaycan'da Geçiş Dönemleri" başlıklı bu çalışma, 28.12.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Başkan)

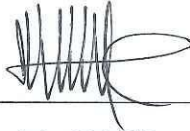
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN

Prof. Dr. Ali YAKICI

Prof. Dr. Mustafa SEVER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

İmza]

Elnaz Sardarinia

19.01.2017

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenikle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- **Tezimin/Raporumun 31.01.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

04 / 02 / 2017

(İmza)

Elnaz Sardarinia

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Prof.Dr. ÖZKUL ÇOBANOĞLU danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

(imza)
Elnaz Sardarinia

ÖZET

Sardarinia, Elnaz. Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Kültür bir toplumun kimliğini oluşturur, onu diğer toplumlardan farklı kılar. Kültür, toplumun yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Kültür sayısız farklı sosyal işaretlerin oluşumudur. Geçiş dönemini biçimlendiren gelenek, görenek, inanç ve törenler de kültürün önemli maddi ve manevi bir kısmını oluşturmaktadır.

İran’da yerleşen Doğu Azerbaycan eyaletinde oluşan geçiş dönemleriyle ilgili halk kültürü ürünlerini ele alan “Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri” başlıklı bu çalışma genel bilgiler, doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Bu tezde konuyla ilgili yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgiler derlenip sınıflandırıldıktan sonra inceleme çalışması yapılmıştır. Van Gennep tarafından Halkbimine ait oluşturulmuş geçiş dönemleri üç aşamadan oluşur. Bunlar “Ayrılık, Geçiş ve Uyum” aşamalarıdır.

Tespit edilen inanış ve pratiklerin eski Türk inanç sistemleriyle olan bağlantıları görünüyor, İslam dinini Kabul ettikten sonra İslam’dan alınan fikirler bu eski inançlarla kaynaştırılmış. Bu kültürel miras şimdi İran ülkesinin yapısında yerleştiği için eğitim ve medya sisteminde yayılan standart ve üniforma (tek tip) kültür kalıplarından etkilenerek, kendine özgü olan kültür unsurların kayp etmek tehlikesi ile karşıkarşıyadır.

Anahtar Sözcükler

İran, Doğu Azerbaycan, Geçiş Dönemleri, Doğum, Evlilik, Ölüm.

ABSTRACT

Sardarinia, Elnaz. The Rites of Passages in East Azerbaijan. Master's Thesis, Ankara, 2016.

Any physical and spiritual property that the society has produced in the process of history and transferred from one generation to another is called culture. Creating the identity of society, culture differentiates societies from one another. Culture is the living and thinking way of society. Culture is the formation of numerous different social signs. Giving shape to periods of transition, traditions, customs, beliefs and ceremonies compose an important physical and spiritual part of culture.

This study titled "Periods of Cultural Transition in the East Azerbaijan" considers folklore cultural products pertaining to periods of transition in East Azerbaijan Province in Iran, and consists of four parts: general information, birth, marriage and death.

All information acquired from written and verbal resources for this research are collected, categorized and examined. Transition periods are explained according to three phases proposed by Van Gennep, including: separation, transition and aggregation. It is shown that established beliefs and practices are connected with ancient Turkish belief systems and after converting to Islam, concepts originating from Islam are combined with these beliefs. This cultural heritage (influenced by standardized and uniformed cultural patterns applied in educational and media systems) is losing its unique cultural elements because it is located in the country of Iran.

Keywords: Iran, East Azerbaijan, Transition Periods, Birth, Marriage, Death

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: ARAŞTIRMA ALANININ TANITILMASI	9
1.1. Coğrafi Yapı	9
1.2. Tarihi Yapı	10
1.3. Nüfus ve Ekonomik Yapı	14
1.4. Sosyo – Kültürel Yapı	15
2. BÖLÜM: DOĞUM	18
2.1. Doğum Öncesi	19
2.1.1. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalma	19
2.1.1.1. Dinsel ve Büyüsel Nitelikte Olanlar	21
2.1.1.2. Halk Hekimliği	23
2.1.1.2.1. Çille Dökmek	25
2.1.1.2.2. Kurt Tötemi	26
2.1.1.3. Tıbbi Sağaltma Alanına Girenler	28
2.1.2. Gebelik	29
2.1.3. Ağız Tatsız	31

2.1.4. Yeriklemek (Aşerme)	31
2.1.5. Çocuğun Cinsiyeti	33
2.1.6. Doğacak Çocuğa Hazırlık	35
2.1.7. Gebe Kadının Kaçınmaları/Uygulamaları	37
2.2. Doğum Sırası	40
2.3. Doğum Sonrası	47
2.3.1. Çocuğun Göbeği ve Eşi	48
2.3.2. Zahı (Lohusalık)	49
2.3.2.1. Törenselle Yemek	52
2.3.2.2. Törenselle Yıkanmak	54
2.3.3. Alkarısı Tasarımı (Albastı hastalığı)	57
2.3.4. Ad verme	61
2.3.5. Çocuk Görme	64
3. BÖLÜM: EVLENME	67
3.1. Düğün Öncesi	68
3.1.1. Evlilik Biçimleri	69
3.1.2. Eş Seçimi	73
3.1.2.1. Muşata	73
3.1.2.2. Kız Bakma, Kız Görme	75
3.1.2.3. Elçilik, Kız İsteme	75
3.1.3. Kebin Kesme, Söz Danışma	76
3.1.3.1. Süt Parası	78
3.1.4. Nişanlılık	80
3.1.5. Adaylanmak	81
3.2. Düğün	83
3.2.1. Çeyiz	84
3.2.2. Düğün Alış Verişi	86
3.2.3. Törenselle Yıkanma (Düğün Hamamı)	87
3.2.4. Kına Gecesi	90

3.2.4.1. Düğün Oyunları	93
3.2.5. Gelin Getirme	95
3.2.5.1. Akit Sofrası	103
3.2.5.2. Gelin Süslemesi	108
3.2.5.3. Geçiş Koruyucuları	110
3.2.6. Hicle (Gerdek) ve Törensel İnziva	111
3.3. Düğün Sonrası	112
3.3.1. Duvak Kapma	112
3.3.2. Ayak Açma	114
3.4. Evlilikte İnançlar	114
3.5. Akrabalık Terimleri	117
4. BÖLÜM: ÖLÜM	119
4.1. Ölüm Öncesi	121
4.1.1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler	122
4.1.2. Kaçınmalar	122
4.2. Ölüm Sırası	124
4.2.1. Ölüm Anındaki Adetler ve Ölüyle ilgili İnanışlar	124
4.2.2. Ölünün Gömülmeye Ön Hazırlığı	126
4.2.3. Ölüm Olayının Duyurulması	127
4.2.4. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı (defin hazırlığı) ve Defin	129
4.2.4.1. Yıkama	129
4.2.4.2. Kefenleme	131
4.2.4.3. Tabut	133
4.2.4.4. Cenaze Namazı	134
4.2.4.5. Defin	134
4.3. Ölüm Sonrası	138
4.3.1. Ölü Evi	138
4.3.2. Belirli Günler	141
4.3.2.1. Şami Gariban	142

4.3.2.2. Yas Töreni (Taziye).....	143
4.3.2.3. İlk Cuma Günü.....	144
4.3.2.4. Cuma Akşamları	144
4.3.2.5. Kırk.....	145
4.3.2.6. Yıl	146
4.3.2.7. İlk Bayram (Kara Bayram)	146
4.3.2.8. Regaip (Ölüler Bayramı)	147
4.3.3. Yas Yemeği	147
4.3.4.Ölünün Eşyaları	149
4.3.5. Yas Nişaneleri.....	149
4.3.6. Yastan Çıkartma.....	151
4.3.7. Başsağlığı ve Avutucu Sözler	153
4.3.8. Ağıtlar	154
4.3.9. Mezarlıklar ve Mezar Taşları.....	161
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	171
EK1. DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	198
EK2. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	199

ŞEKİLLER DİZİNİ

Foto (1). İran Haritasında Doğu Azerbaycan eyaletinin mevki	176
Foto (2). Doğu Azerbaycan eyaletinde yerleşen 21 ilçe	177
Foto (3). İran'ın kuzey batı bölgesinin coğrafi haritası	178
Foto (4). Dişlik /Hedik	179
Foto (5). Kaykanak.....	179
Foto (6). Şeve Taşı	180
Foto (7). Göz Nezer (Nazer Boncuğu).....	180
Foto (8). Sikke (eski bozuk para) ile süslenmiş Kadın yeleği.....	181
Foto (9). Çocuğu sakınleştirip uyuması için hazırlanan Nenni.....	182
Foto (10). Oğlan evinden kız evine götürülen küpe şeker	182
Foto (11). Çillelik.....	183
Foto (12). Oğlan evinden kız evine honça giderken	183
Foto (13). Kına Gecesi oğlan evinden kız evine honça götürülür	184
Foto (14). Duğun Ayna ve Şamdanı	185
Foto (15). Cehiz Listesi.....	186
Foto (16). Köy düğünü.....	187
Foto (17). Gelini getiren gün.....	187
Foto (18). Gelini damat evine götürürken.....	188
Foto(19). Gelin damatın evine girerken	188
Foto (20). son 40 yılda yaygın olan akit sofrası.....	189
Foto (21). Suslanmış iki küpe şeker	189
Foto (22). Nikah okunurken.....	190
Foto (23). Akit sofrasında hazırlanan bal.....	190
Foto (24). Kuymak	191
Foto (25). İki renkli çay	191
Foto (26). Aşık beyi (damadı) tarif edir	192
Foto (27). Ölüyü tabutla mezara götürmek	192
Foto (28). Terek	193

Foto (29). Mezarlık	194
Foto (30). Bayana özel olan bir ölüm ilanı	195
Foto (31). Azerbaycan Türkçesinde yedinci gün için hazırlanan bir ilan	196
Foto (32). Bağ Meruf Köyünde derleme yaparken	197

ÖNSÖZ

Geçiş dönemleri, insan hayatının en önemli olayları sayılır. Her toplumun geçiş dönemlerine ait kendine özgü inanışları ve uygulamaları vardır. Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum insan soyunun devam etmesi ve aile yapısının sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi açısından çok önemlidir. Geçiş dönemlerinden ikincisi olan evlilik ise bireylerin bir aile olarak sosyal yaşama katılma sürecinin başladığı önemli bir dönemdir. Doğumda ve evlilikte bireyleri çevresel faktörlerden ve kötülüklerden korumak için çeşitli inanışlar sergilenir. Ölüm döneminde ise uygulanan âdet ve inançlarda amaç, ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırma, orada mutlu olmasını sağlama ve geride kalanları rahatlatmaktır. Geçiş dönemlerin üçünde de törensel yemek (ortak maddelerle), törensel yıkanma, geçişi kolaylaştırmak için “geçiş koruyucuları” (Emirgasemi 2011:163) görüyoruz. Yapılan törenler ve inançları daha anlamlı algılamak için tipoloji bakımından yaklaşılmaktadır.

Bu bölgede Oğuz Türklerinden olan Azerbaycan Türkleri halk kültüründe geçiş dönemleriyle ilgili inanç ve pratiklerinde eski Türk kültürleriyle bağlantısı görünüyor, diğer yandan İran ülkesinde yerleştiği için bu çok uluslu ortamdan etkilenip, zaman sürecinde değişimler ve unutkanlıklar karşımıza çıkıyor. Son zamanlarda geçiş dönemlerinde yapılan işlemler ve uygulamalar İran yapısında bir standart ve üniforma (tek tip) şekline çevrilmişti.

İran ve Türkiye’de tam bu konuda akademik ve ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Azerbaycan’da geçiş dönemlerde yapılan uygulamalar ve inançlar hakkında, İran’da ara sıra ve dağınık şekilde basılan yazılı kaynaklarda bulunan ham maddeleri toplayarak, alan araştırması yapmakla bilgi boşlukları doldurmağa çalışılmaktadır. Ardından geçiş dönemleriyle ilgili olan teori ve görüşlerle karşılaştırılıp, analiz ve inceleme yapılmaktadır.

Bu çalışmada amacımız; İran’a yerleşen Doğu Azerbaycan eyaletinde geçiş dönemlerinde uygulanan inanç ve pratiklerdeki zenginliğin kaybolmasını önlemek ve kalıcı hale getirilmesine katkıda bulunmaktır.

Çalışmamız önsöz, özet ve girişin ardından dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Doğu Azerbaycan eyaletin tanıtımı, halk kültüründe doğum, evlilik ve ölüm olarak yer almaktadır. Ayrıca bölümlerin ardından sonuç, kaynakça, fotoğraflar bulunmaktadır.

Bu çalışmada söz konusu ürünlerin derlenip incelenmesi sırasında zorlukların aşılmasında destek sağlayan ve bilgisiyle, görüşleriyle bana yol gösteren saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na teşekkür ederim. Her zaman çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen El Bilimi derneğinin değerli üyeleri, beni alan araştırmalarımnda ve video çekme işlemlerinde yardımcı olan sayın Rehim Kabelnejad beyefendiye ve benden bilgi ve yardımlarını esirgemeyen kaynak kişilere de teşekkürlerimi sunarım.

Elnaz Sardarinia

Kasım 2016

Giriş

Kullanılan Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Kültür bir toplumun kimliğini oluşturur, onu diğer toplumlardan farklı kılar. Kültür, toplumun yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Aslında kültür insan eseridir. İnsanlar hem kültürü oluştururlar hem de kültürden etkilenirler. Bu çalışmada bir toplumun kültürünü oluşturan önemli unsurlarından olan geçiş dönemleri araştırılmaktadır. İran çok uluslu bir ülkedir, bu çalışma için İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri seçilmektedir, fazla odaklanıp dikkatli çalışmak için Doğu Azerbaycan ili dikkate alınmıştır. Doğu Azerbaycan'da son yüzyılda doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında uygulanan işlemler, inançlar ve törenler incelenmektedir.

1909 yılında Van Gennep tarafından Geçiş Ayinleri (The Rites of Passages) kavramı oluşturulmuş ve popüler hale gelmiştir. Bu insanın günlük hayat döngüsü içinde ritüel niteliği taşıyan işlerinin genel adlandırılmasıdır. Geçiş ayinleri kişilerin bir durumdan başka duruma veya bir konumdan başka bir konuma geçmesini sağlar veya eşlik eder (Emirgasemi 2011:10).

Toplum bireyleri ayinî mesajlarla bir araya gelir ve gruplaşırlar, gerçek bu ki ritüellerle grup üyeleri arasında bir tür ortak inanç ve birliktelik oluşur. Bazı ritüel uygulamalar yaşam genelinde büyük değişiklikleri belirlerler. Yani ritüeller yalnız ibadet eylemin anlatmıyorlar aynı zamanda bireysel ve toplumsal deneyimlerin önemli geçit ve değişikliklerinde ve hayatın farklı evrelerinde de bulunurlar.

Toplumlarda ritüeller, gelenek ve görenekler toplumu oluşturan üyelerinin inanç ve itikatlarının ifadesidir. Ayrıca tüm toplumların ritüel ve gelenekleri sosyal kodlarını oluşturup toplumun yapısını belirlerler. Kodlanmış işaretler insanların aralarındaki ilişkiden, diğer canlılar ve evrenle olan münasebetlerinden söz ederler. Bu sistemde insanlar hem

işaretleri taşırlar, hem de esasını oluştururlar. Süreç “doğum”, “ergenlik”, “evlilik” ve “ölüm” zamanlarında geçirilir, bunlar “Geçiş Ritüelleri” olarak adlandırılır (Bates 1996: 89).

Geçiş dönem ayinleri kişi veya toplumu doğaüstü tehlikelerden korumaktadır. Ayinler geçiş yapan kişiyi önceki ve şimdiki hali için askıya alır. Genellikle ritüellerin yapısı gereği odak noktasındaki bireyler sembolik şekilde belirli bir süre diğer toplum bireylerinden ayrı tutulurlar ve bu sürecin sonunda toplumda yeni konum kazanarak birleşirler. Geçiş yapan kişiden beklenenler ve aynı zamanda hak ve yükümlülükleri gibi kişi statüsünde yapılan değişiklikler neticesinde çevresindeki bireylerin hayatında da değişiklik yaratır. Ritüeller öngörülebilir ve sabit formalitelerden oluştuğu için yeni statüye geçişi kolaylık sağlar.

“Hayatın başlıca önemli birkaç “geçiş dönemi” vardır: Doğum, ergenlik, evlenme, ölüm. Van Gennep, söz konusu törenlerin teoride üç aşamada gerçekleştiğini açıklamaktadır.

1- Ayrılık¹ aşaması

2- Mekân değişimi² aşaması / Geçiş

3- Uyum³/Toplanma aşaması “ (Bates 1996: 414).

Bu arada özel gelenek ve adetlerle bir araya gelinerek, kişi ıstırap ve yalnızlıktan kurtulur. Kişileri resmi biçimde yeni rolleriyle tanıştırmamanın en etkili yolu, geçiş ritüellerine iştirak ettirilmesidir. Geçiş ritüeli, büyük toplumlarda bireyin üstlendiği rollerin değişmesi hakkında, önemli işaretler taşımaktadır. Bu çalışma Van Gennep’in teorisi esasta geçiş dönemlerinde yaşanan üç önemli aşamayı ele alarak Doğu Azerbaycan’da geçirilen ritüeller ve inançlar araştırılmaktadır. Öncelikle bu üç aşamayı açıklamalıyız.

Ayrılık aşaması:

1- Seperation

2- Transition

3 -Aggregation

Kişi veya grubun önceki konum veya yaşamından ayrılması demektir. Geçmişten ayrılma aşamasında kişi yaşam tarzını devam ettirmek ve kendini yenilemek için toplumun kültürel detaylarını öğrenir, bu kişiye “geçiş izni” verilmiş gibidir. Geçmişten ayrılmak, evrim ve geçiş aşamasında, en önemli bölümdür.

Geçiş aşaması:

Önceki durumdan ayrıldıktan sonra kişi veya grup, ağır ve bazen yorucu ritüeller geçirek doğüstü güçlere sarılıp belirsiz ve yoğun duygusal psikolojik karmaşıklıklar atlataarak önceki konumundan geçer ve yeni dünyaya girer. Böyle ritüellerde geçiş yapan insan bir çocuk olarak düşünülür ve geçiş sürecinde yeniden doğmuş gibi olur.

Geçiş veya yalnızlık (inziva) aşamasına dikkat edersek bu aşamada tehlikeler, riskler, afet ve mücadelelere karşı eğitim alırlar.

Uyum/ Toplanma aşaması:

İkinci aşamayı atlattıktan sonra kişi yeni sosyal konumuna ve statüsüne ulaşır. Kişi yeni hayatında tüm eski şeyleri tamamen unuttur. Dönemin doğal kazançları, yeni bir isim, yeni dil ve puanlardır.

Aslında geçiş dönemi ritüellerinde, kişinin yaş değişimi, toplumda rol ve sosyal konumunu değiştirmesi ve aile konumundaki meslek veya görev dönüşümüdür. Bu dönüşüm genellikle akrabaları davet etme, bir araya toplanma, ziyafet verme ve kutlamayla beraber olur.

Bireysel veya toplumsal hayat geçişlerinin tümünde geçişle uygun, konum, statü veya yeni durum kişi veya kişilere verilir. Örneğin ergenlik döneminde genç birey sınırdan geçer gibi yetişkinlik dünyasına giriş yapar. Dini açıdan bir sıra işleri yapmakla mükellef ve görevli olup önceki serbestlikleri sınırlanır. Aslında toplumsal açıdan yeni değer bulup özgürlükler kazanmış olur.

Çoğu toplumlarda geçiş aşaması ve yeni aşamaya ayak basma kişiye yeni olanaklar sağlar, ona yüksek itibar ve değer kazandırır. Mesela, evlilik bekâr kişide bulunmayan itibarı sağlar.

Kutlamalar genellikle misafirlere, bol yiyecek ve içecek, şenlik ve hediyeler vermekle birlikte ayinler ve benzeri şeyler yapılarak geçirilir. Kutlamalar sembolik şekilde kişi hayatının bir aşamanın sona ermesi, yeni aşamaya başlamasını gösterir. Aynı zamanda akrabalık ve toplumsal ilişkileri güçlendirerek, geleneksel ve dini kültürün aktarımına neden olur ve resmî ekonomik ilişkiler dışında resmî olmayan maddî ilişkileri de oluşturur.

Geçiş dönemi ritüellerinin işlevleri yalnız kutlamak, kişi veya grup hayatında değişiklik yapmak değildir. Bunun yanında tören sırasında “yeni öğrenenlere” yeni sosyal ilişkiler ve rolleri sistematik ve resmi şekilde tanımlanır. Geçiş dönemi ritüellerinde ağır ve formalite uygulamalar yapılır. Bu ritüellerde geçiş yapan kişiye grup iktidarı, değerleri, gelenekleri ve aynı zamanda toplumun liderlerinin iktidarının mutlak olduğu ve toplum bireylerinin onlara uymaları öğretilir (Rencher 2001: 175).

Kişinin dönemden döneme geçişinde yapılan ayinler ve gelenekler kişi ve çevresindekilere bir tür değişim ilanı sayılır, aynı zamanda kişiye yeni konum ve durumun tanımlama, kabullenme ve yerleşmesinde yardımcı olma imkanını da sağlar. D. Bates (1996: 312) geçiş dönemi ritüellerinin en temel işlevi grup dayanışmasını güçlendirmek olarak tanımlamıştır. Örneğin kilise çıkışında Katoliklerin diz çökmeleri, grup yapısında bireysel davranışların birleşmesine yardımcı olur ve sonuçta toplumda birlik yaratır. Zira kişi gruba bir işi yaptığında, kişinin gruba bağlılık hissi güçlenir.

Geçiş dönemi ritüellerinin tekrarlanıp sabitleşmesi genellikle bu ritüellerin kutsal hale gelmesiyle sonuçlanır. Kutsallaşmış ve kutsallaşan işlevler geleneksel şekilde uygulanmak zorundadır. Geleneksel ve kutsal her nesne zaman sürecinde genelde özel bir mekâna bağlı olmadan tarihsiz olarak nesilden nesile sözlü aktarılarak hayatına devam eder.

Ritüellerin diğer işlevleri eğitimidir. Bu ritüeller aile ve akrabalık ağı ile birlikte, aile dışı eğitim kurumlar aracılığıyla sunulur ve pratiğe geçilir. Birçok pratik eğitimler, ayinler ve ritüeller aracılığıyla yapılır. Bu eğitimler onların nitelik ve nicelikleri güçlü mantıkî temellere dayanarak çok eski çağlardan itibaren korunarak günümüze kadar gelmiş ve sorgulamadan uygulanıp öğrenim sağlanır.

İnsan hayatının çok önemli dönüm noktalarını doğum, evlenme ve ölüm diye sıralayabileceğimiz geçiş dönemleri oluşturmaktadır. Belli bir yörede ve çok uzun bir zaman içinde meydana gelen bu dönemlerdeki inanışlar ve uygulanan pratikler o kültürün temel yapı taşlarının bir bölümünü oluşturur.

Bu çalışmada İran'da yer alan Doğu Azerbaycan eyaletinde geçiş dönemlerinin son yüzyılda nasıl geçirildiği Van Gennep'in teorisi esas alınarak üç aşamada (ayrılık, geçiş, uyum/toplanma) açıklanmaktadır. Kullanılan malzemeler ve ortam tipoloji bakımından incelenmiştir. Taşıdığı anlamlar ve bunların kullanım nedenleri açıklanmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

İran'ın çeşitli bölgelerinde Oğuz Türkleri'nin farklı kolları yerleşik olarak bulunmaktadır. Bunların bir kısmı olan Azerbaycan Türkleri İran'ın kuzey batısında yer alan beş eyalette yaşamaktadırlar. Bu beş eyalet; Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Hemedan'dır

Bu çalışmanın kapsamını ve sınırlarını "Doğu Azerbaycan" eyaletinin tespit edilebilen bütün geçiş dönemi ürünleri derlenip incelenmesi, yazıya aktarılması oluşturmaktadır. Doğu Azerbaycan 21 ilçeden oluşmuştur. Doğu Azerbaycan'ın kuzeyinde "Karadağ" bölgesinde yaşayan "Karadağ" veya "Şahseven" göçebesi ve başka köyler, şehirleşme ve modernleşme aşamasından uzak kaldıkları için geçiş dönemlerinin gelenek, görenek ve törenlerini birçok şehirleşmiş yörelere göre daha canlı olarak yaşadığını görmekteyiz.

İran'da şehirleşme ve modern yaşam ortamı çok hızlı şekilde oluşmuştur. Bu oluşan yeni ortamda en çok etkilenen kurum ailedir. Geçiş dönemleri ailede geçirildiği için büyük dönüşüme uğramıştır. Bu çalışmada son yüzyıl sürecinde geçiş döneminde yapılan gelenek ve törenler çeşitli bölgelerden örneklerle anlatılmaktadır. Bu törenlerin yapıma biçimlerinin zaman içinde uğradığı değişiklikler araştırılmaktadır.

Çalışmanın bir kısmında da modernizm özelliklerinden olan medya, azerbaycanlı ailelerin değer sistemine olan etkisi araştırılmaktadır. Ayrıca İran'da teknoloji sayesinde gelişen yeni kültür normu aile kavramını geniş formdan çekirdek biçimine dönüştürmektedir. Bu değişimin nedenleri ve ardından getirdiği yenilikler söz konusu olmaktadır. Ailelerde değer sistemlerinin yapısı çoğunlukla değişmiştir. Yüzyıllar boyunca toplum tarafından kabullenilen ve uygulanan inançlar, gelenekler ve törenler önemini kayıp etmektedir. Modern yaşam, kişilerin aileye ve topluma olan aidiyet duygusunu yok ederek yerine bireycilik kavramını dayatmaktadır.

Doğu Azerbaycan'da doğum, evlenme ve ölüm dönemlerinde çeşitli pratikler uygulanır. Doğum öncesinden başlayan bu uygulamalarla çocuğun sağlıklı doğması, doğduktan sonra da yaşamını sağlıklı sürdürmesi amaçlanır. Anne ve çocuğu tehlikelerden koruyup, yeni durum ve statülerine hazırlanır. Evlenme döneminde uygulanan âdet ve inançlarla bireyin yeni başlayan yaşantısında mutlu olması, kötülüklerden korunması amaçlanır. Eski Türklerden günümüze kadar gelen inançlar ile aileye yeni katılan bireyi kutsamak için büyüsel pratikler uygulanır. Evlilik geçişinde kurulan yeni ailede huzurun aydınlık olması için ayna takılır. Gelinin gittiği eve bereket getirmesi için evin ocağı veya sofrasının çevresinde gezdirilir. Bu ve buna benzer uygulanan âdet ve inançlarla ölmek üzere olan kişinin öte dünyaya gidişini kolaylaştırma, orada mutlu olmasını sağlama ve geride kalanları rahatlatma amaçlanır.

Bölgede tarih boyunca halk kültürü üç önemli kaynaktan etkilenmiştir. Birincisi İslam dinidir. İslam dini kendisine has özel bir kültür ve yaşam tarzı getirmiş ve yayıldığı çeşitli ülkelerin halkları, onu kendi yerel kültürleri ile harmanlayarak belirli uygulamalar geliştirip yaşamışlardır. İkincisi, batılılaşma ve gelişen teknolojiyle birlikte batı kültürünün empoze ettiği yansımalarıdır. Batı ülkelerinde üretilen yeni nesnelere, başka sahalarda olan gelişmeler modern dünyanın kaçınılmaz kültür etkisi İran'da yaşayan halkı da etkilemektedir. Şimdi dünyada küreselleşme akımı yaşanıyor, birçok insan bu akımın ne olduğunu bilmeden uymaya özendirilmektedir. Bu akışın ana fikri kendi dil, kimlik ve kültürünü koruyup aynı zamanda başka ülke ve kültürlerin değerli ve yararlı yönlerinden de faydalanmaktır.

Sonuncusu ise, İran'ın özelliklerinden biri de çok uluslu bir ülke olmasıdır, zaman sürecinde bu uluslar kendi kimliklerine has olan özellikleri kaybedip, standart bir kalıba girerler. Köylerden şehirlere göçüp yerleşme sürecinde birçok gelenek ve görenekler kaybolmaktadır. Eğitim sisteminde ve medyada yeni nesil bu tekdüze kalıba empoze edilip, kültür şekli olarak gösterilir ve öğretilir. Ayrıca İran'da yaşayan ulusların değişik kültürlerinin derlenip belgeselleşme ve korunma süreci çok zayıftır. Çünkü İran devleti bu konuyu önemsemeyip maddî ve manevî destek sağlamamaktadır. Pehlevî Dönemi'nde başlayan asimilasyon politikası günümüzde de kendi etkilerini göstermektedir. Bu çalışmada bu renklerin kaybolup gitmesini önleyerek kalıcı hale getirilmesine katkıda bulunulmak istenilmiştir.

İran'da genelde ve içinde yer alan Azerbaycan illerinin folklor konusunda ciddi ve merkezi bir kurum şimdiye kadar kurulmamıştır. Bu konu hakkındaki çalışmalar ve toplanan bilgiler gönüllü ve sorumluluk hissiyle bazı dernekler, yazarlar⁴, yüksek lisans ve doktora öğrencileri tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları basılmıştır fakat çoğunun basılıp yayımlanma şansı olmamıştır.

Bu çalışma temelde iki tip veri kaynağına dayanmaktadır. Bunların birincisi yazılı kaynaklar, ikincisi ise alan araştırmasından elde edilen verilerdir. Yazılı kaynaklar için İran'da Farsça ve Azeri Türkçesinde folklor ve antropoloji konusunda basılan kitap ve dergilerden yararlanılmıştır. Fikir almak için bazı İngilizce makaleler okundu, direkt tezde kullanılsa da bu makalelerden de konu hakkında fayda sağlandı. Alan araştırması sürecinde gözlem ve yönlendirilmiş görüşme (mülakat)⁵ teknikleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Konuşmalar için yöreye gidildi ve Tebriz'de yaşayan göçmen köylülerle görüşmeler yapıldı. Konuşmalar kamera ile kayda alındı ve sonra yazıya geçirildi. Başta halkbilimi olmak üzere tarih, coğrafya, sosyoloji ve benzeri disiplinlerin yöntem ve bulgularından yararlanılarak elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması yapılmaya çalışılmıştır. Ankara'da tez çalışılırken söz konusu olan ilde yaşayan bilgili kişiler ile internet üzerinden görüşülerek,

⁴ M.A. Ferzane, Cavad Heyet, Ali Rıza Sarrafi, Hüseyin Düzgün, Zohre Vefayi, Ali Zeferhah, Kazim Abbasi, Ali Berazende'den isim verilebilir.

⁵ Alan araştırması, gözlem ve görüşme teknikleri için bkz: (Çobanoğlu 2002: 65-89)

gerekli olan sorular sorulup, detaylar, varyantlar ve şüpheler çözüldü. Konu ile ilgili fotoğraflar, Tebriz’de yaşayan ünlü bir koleksiyonerin topladığı eski ve antik nesnelerin profesyonel bir fotoğrafçı ile çekilmesiyle elde edildi. Ayrıca yazarın kendisi söz konusu olan toplulukta yaşadığı için adet, gelenek, görenek ve töreler hakkında bilgilerinden yararlandı.

Bu çalışmada konu ile ilgilenen çevrelerin istifade etmeleri arzulanmakta ve bu çevrelerin çalışmalarına bir nebze de olsa kaynaklık etmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın mahalli kültürden, milli ve evrensel kültüre fayda sağlaması arzu edilmektedir.

1. ARAŞTIRMA ALANININ TANITILMASI

1.1. Coğrafi Yapısı

Azerbaycan coğrafyası Rusya ve İran arasında yapılan 1829 tarihli “Türkmençay” anlaşmasıyla ikiye ayrıldı. Azerbaycan’ın büyük bölümü İran sınırları içerisinde kalan ve Kuzey bölgeleri ise Rusya Federasyonu’na eklendi. İran’ın Kuzey Batı bölgesinde bulunan Azerbaycan bölgesi, daha sonra Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti dönemlerinde Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Hemedan eyaletlerine ayrıldı.

İran’ın 31 eyaletinden biri olan Doğu Azarbeycan, İran’ın kuzey batısında yer alır ve eyaletinin başkenti Tebriz’dir. Ülkenin kuzeybatısında yer alan Doğu Azerbaycan’ın kuzeyinde Ermenistan ile Azerbaycan ülkeleri ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Aras Irmağı vasıtasıyla 235 km. ortak sınırları vardır. Doğusunda Erdebil, Güneyinde Zencan ve Batısında Batı Azerbaycan eyaletleri bulunmaktadır. Bu eyalet 21 ilçeden oluşmaktadır.

Doğu Azerbaycan ili Azerbaycan yayla sınırının⁶ doğu kısmının büyük bir bölümü oluşturur. Arazinin %71’i dağlık, tarım dışı arazidir ve %29’unu tarım arazisi oluşturmakta olur, bazı kısımlarda zengin madenler bulunmaktadır. Doğu Azerbaycan’ın en yüksek zirvesi, Tebriz’in güney kısmındaki 3.722m.’lik “Sehend” Dağı’dır. Eyaletteki diğer önemli yükseltiler Karadağ, “Bozkuş” Dağları ve “Kaflan” Dağları’dır.

Çeşitli yüksekliklerin, yüksek coğrafi enlemin, Hazar ve Urmu göllerinin, Ege ve Kara denizin varlığı ve Sibiry’a’dan gelen soğuk hava dalğaları Azerbaycan’ın hava durumunda önemli etkileri vardır. Uluslararası standartlar esasında bu ilin yarı kurak iklimi vardır.

Bu ilin kuzeyinde Karadağ Dağları, Aras’ın sol kenarındaki Karadağ ve sayısız insan toplumlarını barındıran Kafkas silsilesinin bu sahaya düşen bir sıra yüksek dağları yer alır. Kür ve Aras ırmaklarının arasındaki bu bölge, aynı zamanda ova ve delta steplerini de ihtiva ettiğinden, bir kışlak mahali olmuştur. Aras ve kollarıyla, Kızıl üzen, Acı Çay ve Kür gibi

⁶ Azerbaycan yaylası İran yaylasının bir bölümüdür; Mezopotamya bölgesi, Hazar Denizi ve Kafkas’ı oluşturan bir üçgenin içinde yerleşmektedir.

önemli nehir ve akarsular, ülkenin hayat damarlarını oluştururlar. Hazar Denizi ve Urmiye Gölü ise Azerbaycan için iklimi etkiler ve su kaynakları olarak önemlidir.

Doğu Azerbaycan'ın batısında yer alan Urmiye gölü İran'ın en büyük gölü ve dünyanın ikinci en büyük tuzlu gölüdür. Urmiye Gölü son 15 yılda kurumaya başladı ve 2013 yılında %75 oranında kurumuştur. Bu kuraklık kendisiyle birlikte birçok insani, çevre ve ekonomi sorunlarını getirebilir. Çevre uzmanlarının söyledikleri esasında bu kuraklık 500 km. uzaklığına kadar yaşayan insanların hayatını ve tarım yerlerini etkileyecek ve akciğer ve kanser hastalıklarına neden olacaktır ve ardından gölün çevresinde olan illerdeki insanların yaşamı ekonomik, sosyal ve sağlık bakımından etkilenecek ve sorunlarla karşı kaşıya kalacaklardır.

İlin düz, vadi ve dağlık yörelerinde çeşitli bitki örtüleri olarak, yoğun ormanlıklar da ilin çeşitli bölümlerini örtmektedir. Doğu Azerbaycan ilinin kuzeyinde olan Karadağ bölgesinde Aras Irmağı ve Kazan Dağı vardır ve bu yöreler orman ve dağ otlaklıklarıyla kaplanmıştır. Bu dağlık yöreler Karahanlı ve Mededli göçebelerinin yaylaklarıdır. Marağa ve Heşteri yörelerinde olan ormanlar da ikinci derecede öneme sahiptirler. Bu yöredeki ormanlıklar Karadağ bölgesinden daha az kapsamlıdır ve genelde yabancı çalı ve bitgiler büyümektedir.

Doğu Azerbaycan eyaletinde olan bitki örtüsü şunlardır:

1. Önemli orman türleri: Kayın, meşe, gürgen (Olaus), akçaağaç, dişbudak
2. Orman Meyve Ağaçları: Ceviz, kiraz, nar, fındık, erik, elma, armut gibi ormanın her yerinde
3. Otlar, Menekşe ve Baldırgan ormanlık alanlarda görülen örneğin tarla sarmaşığı, sarmaşık ve geniş yapraklı bitkiler ve diğer türleri.

1.2. Tarihi Yapı

Azerbaycan doğu ülkelerinin kapısı olarak adlandırılır ve bu söz bölgenin stratejik önemini gösteriyor. Bu hassas pozisyon Azerbaycan'da önemli olaylara sebep olmuştur.

1969 yılında Araz ırmağının kuzeyinde yer alan Fuzuli⁷ şehrinin çevresinde arkeologların çalışmaları ile “Azık” (Azikh) mağarasının keşfi, ilkel insanın yaşamı hakkında önemli bilgiler vermektedir ve bu bölgenin medeniyetini 1.5 milyon yıl önceye, “Yontma Taş Devri”ne kadar, götürmektedir. Bu buluntularla Azerbaycan bölgesi dünyanın en eski medeniyetlerden birine tanık olmuş ve bu tanıklık esasında eski medeniyetlere ait olan iki önemli olayın varoluşunda önemli rolü olmuştur: Birincisi, sosyal çalışma sisteminin yaratılması. İkincisi, toplumun dokusunun anaerkillikten ataerkilliğe çevrilmesidir (Mustafayev: 2005, 75).

Neolitik dönemine ait çanak çömlek ve seramiklerin Azerbaycan’da bulunması bu bölgenin zengin medeniyet sahibi olduğunun başka bir kanıtıdır. Bu çömlekler Tebrize yakın “Yanık Tepe”de, Urmiye gölünün güney batısında yerleşen Hesenli köyünde olan “Firuz Tepe” ve Azerbaycan Cumhuriyetinde olan Hanlar köyü ve Kubustan’da keşfedilmiştir (Aliyev: 1981, 9).

İslamdan öncesinden şimdiye kadar Azerbaycan’da yaşayan halkın dilleri Ural-Altay dillerinden ve sondan eklemeli dillerden olmuştur. İslam’dan sonra İran’da kurulan devletlerin çoğunluğu Türklerden oluşmuş ve Azerbaycan’da olan şehirler özellikle Tebriz defalarca başkent olmuştur. Bu devletler gelişmiş hukuk sistemleri ile bugün adlandırılan İran ülkesini idare etmişler, örnek olarak Akkoyunlu Devleti’nin kurucusu olan Uzun Hasan, Tebriz’i başkent seçerek, yasaları düzenleyen “Uzun Hasan Kanunnâmesi” anayasa gibi işlev ve güce sahip olurken ekonomi, askerlik işlevleri olmuştur ve ülkenin sosyal ve siyasi düzenini ve halkın refahını sağlamıştır ve yıllarca Türklerin imparatorluklarında uygulanmıştır.

Azerbaycan’ın çeşitli şehirleri siyasi, ekonomik ve stratejik öneme sahip oldukları için sultanlar tarafından başkent olarak seçiliyordu. İran’da başkent olarak en çok seçilen şehir Tebriz’dir. “Tebriz”; İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Celayirliler, Çobanlılar, Azerbaycan Atabeyleri ve Safevi dönemlerinde başkent olarak seçilmiştir ve Kaçar Dönemi’nde de veliaht prensesi Tebriz’de eğitim alıp, sultan öldükten sonra başkent Tahrana, gönderilirdi. “Erdebil” Safevi krallığında, “Merağa” İlhanlılar, “Hemedan” Mad döneminde, “Sultaniye” İlhanlılar, “Kazvin” safevi Dönemleri’nde başkent olarak seçilmişlerdi. Çünkü bu şehirler coğrafi ve siyasi açıdan önemli bir mevkiye sahiptirler.

⁷ Azık mağarası (Azikh Cave) Azerbaycan Cumhuriyeti’nin güney batısında Fuzuli şehrinin yakınında, Kafkas dağları’nın güney doğusunda, Kuruçay’da yer alır. Bu keşfin ismi “Kuruçay Medeniyeti” ünvanı ile tanınmaktadır. Bu bölge 1992 yılında Ermenistan ülkesinin işgaline uğramıştır. Bu medeniyeti “Mehemmed Ali Hüseyinov” keşfetmiş, arkeolojik çalışmalarını yönlendirse de ve bölgenin işgali ile eksik bırakılmıştır.

İlhanlı ve Safevi dönemlerinde “Tebriz Okulu” sanat konusunda oluşturulmuş ve dünyada itibar kazanmıştır. Tebriz’in “Minyatür Okulu” sadece Azerbaycan’da değil Orta Doğu minyatürün geliştirmiş ve bu okulun öğrencileri Hindistan, Türkiye, Orta Asya ve İran Okulu’nun temelini atmışlardır.

Sanat konusunda “Merağalı Abdülkadir⁸” ilk kez olarak müziği notayla yazmış ve “Safiyüddin Urmevi⁹” müzikte yeni sistemlerden bahsedip ve değerli eserler bırakmıştır.

Azerbaycan bilgi, kültür ve sanat konusunda ünlü kişiler eğitmeye ilave olarak Tebriz’in büyüklük ve önemi, şairlerin başka yerlerden bu şehire gelip toplanması, yaşaması ve burada vefat etmesidir. “Makberetüş-uara” adlı mezarlıkta dört yüze yakın şair ve ârif defnedilmiştir. Bu mezarlık aslında Azerbaycan’da sanat, edebiyat ve bilgiye ne kadar değer verildiğini ve müsait bir ortam yarattığının göstergesidir.

Safevi Hanedanı (1501-1722) Tebriz’de kuruldu ve bir zamandan sonra İran ülkesini bir bütün olarak toplayıp yönetmesini başardı, İran’ın topraklarını artırdı, Şia dinini İran’ın resmi dini olarak ilan etti ve bu araçla İran’da birlik yarattı, Kızılbaşları bir yere toplayıp onlarla büyük ve güçlü bir askeri ordu yarattı. “Şah İsmail Safevî” hem siyasetçi ve hem şairdi ve “Hatayî” mahlasıyla şiir yazmıştır (Reyisnia 1999: 88).

İran birkaç dönem hanlık yöntemi ile idare olduktan sonra, Kaçar Türk Hanedanı olarak yeni devlet kurdu (1794-1925) ve Tahran’ı kendine başkent seçerek Tebriz’i İran’ın ikinci şehri

⁸ İslam dünyasının müzik alanında en büyük isimlerinden olan Abdülkadir Meraği (Hace İbn ül-Gaybi de denir), Sultan Ahmet Celayir, Timur ve Şahruh’un saraylarında yaşamıştır. Yılmaz Öztuna’nın Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi’nde verdiği bilgiler esasta Merağalı Abdülkadirin eserlerinin sayısı 29’dur. Abdülkadir Meraği’ye ait olduğu kabul edilen günümüze ulaşmış eserlerin pek çoğu şaheser olarak değerlendirilebilecek türdendir. Bunlar arasında özellikle Mahur Kâr, Nihavend-i Kebir Kâr, Rast Kâr-ı Muhteşem, Rast Kâr-ı Haydarnâme, Segah Kâr-ı Şeş-Âvâz yüksek sanat değeri taşımaktadır. Kitapları zamanın müzik teorisiyle ilgilidir (<http://www.diyaneislamansiklopedisi.com/abdulkadir-i-meragi/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016).

⁹ Tam adı Safiyeddin Abdülmümin bin Yusuf bin Fahir, İran’lı müziğinin bilinen ilk bestecisi ve müzikologudur. Doğum tarihi değişik kaynaklarda farklı farklı bildirilmekle beraber (1224,1237) Yılmaz Öztuna tarafından 1217 olarak belirtilmektedir. İran’da Urmiye şehrinde doğmuştur. Eğitimini büyük ihtimalle Bağdat’ta tamamlayan Urmevî, müzik, hat (güzel yazı) ve edebiyat gibi sanatlarla birlikte devrinin pozitif bilimlerinde de donanıma sahiptir. Urmevi, kendinden önce gelen bütün müzikologlar eski Yunan müzikologlarını takip ve tekrar ederken O, bir sekizlide 17 aralık ve 18 ses belirledi ve bu sistemi oturttu. Bu sistem kendisinden sonra asırlarca etkisini sürdürmüştür. Günümüze ulaşmış iki büyük eseri çağlar ötesinden bizleri selamlamaktadır: Risâletü’ş-Şerefiyye fi’n-Nisabi’t-Telifiyye ve Kitab’ül-Edvar (<http://www.diyaneislamansiklopedisi.com/safivyuddin-el-urmevi/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016).

olarak seçti ve prensesler orda yaşayıp eğitim alır ve kral öldükten sonra Tahran'a gönderilirdi. Prenseler ilaveten bakan ve başbakan da bu şehirde eğitim alırdı (Reyisnia 1999: 136).

Samad Sardarina "Tebriz İlkler Şehri" adlı kitabında (2002), son 100 yılda Azerbaycan'ın önemli rolünü İran'ın tarihinde böyle anlatır; Azerbaycan bölgesi Rusya ve Osmanlı ülkeleriyle komşu olduğu için yeni fikir ve yeni dünyanın kapısı sayılırdı. İlerici ve entelektüel fikirler ve gelişmeler Azerbaycan aracılığı ile İran'a girip yayılırdı. Ardından İran ve Rusya savaşlarında iki anlaşma (Gülistan ve Türkmençay) esasında Azerbaycan'ın 17 eyaleti İran'dan ayrılıp Rusyaya eklendi. Azerbaycan topraklarının ayrılması ve eski bir sisteme sahip olması nedeniyle Azerbaycan'da olan entelektüel düşünürleri reform ve modernleşmeye yönlendirildi. Ayrıca bu reformist düşünceler kendisiyle halk içinde anti-otoriter hareketler yarattı ve bu hareketlerin başlangıç noktası Tebriz'in "Tütün Hareket¹⁰"lerinde öncül olması ile başladı. Bu hareket "İran Meşrutiyet devrimi¹¹"inin arka planı sayılır ve Asya'da başka sömürülen ülkelere de örnek oldu. Aslında "Tütün Hareket"inde ilk kez kamu düşüncesi ortaya çıktı ve kamu kendilerine ait işlemlere müdahale etti ve anladılar ki devlet ve hükümet bir kişiye (kral) dayanırsa, kendisiyle otorite ve sömürge sistemi getirir. "Tütün Hareket"inden "Meşrutiyete" kadar 15 sene içinde entelektüel düşünürler ve aktivistler çeşitli yollarla otoriteye karşı çıktılar. Bu süreçte yenilikler ve yaratıcılıklar Azerbaycan yolu ile İran'a geldi. İlk matbaa Tebriz'de (1811) "Mirza Zeynelabidin Tebrizi" vasıtası ile Rusya'dan İran'a getirildi ve işe başladı ve ardından kitaplar, gazeteler, gece dağıtarak devlete karşı olan ilanlar dağıtıldı, toplumu etkileyip geliştirdi. Bu gelişmelerin ardından yeni kurumlar ve yaratıcılıklar adım adım ilk

¹⁰ Kaçar Döneminde mali reform yapmayı istemeyen Nasıreddin Şah, imtiyazların satışına güvendi. Bu imtiyazların İran'a hiçbir maliyet yüklemeyen ekonomik kalkınmayı sağlayacağı düşünülüyordu. Bu verilen İmtiyazların en önemlisi, 1890 yılında bir Britanya vatandaşına verilen tütün imtiyazıydı. Bu imtiyaz bütün İran tütününün üretimi, satışı ve ihracatında tekel olma hakkı sağlıyordu. 1891'de kurulan Akhtar gazetesi de İran'da toplumun bilinçlenmesi için önemli bir rol oynadı. Ve tütün imtiyazı verildikten sonra etkili yayınlar yaptı. Kısa süre sonra tütünün en çok üretildiği yerlerden başlayan protestolar bütün büyük şehirlere yayıldı. Tütün Yasağı kıyımını meşrutiyet devrimi için başarılı bir alıştırma olarak değerlendirmekte ve İran tarihindeki ilk siyasi kalkışma olarak görmektedir (Katuzian 2000: 53).

¹¹ İran Meşrutiyet veya Anayasa Devrimi 1905-1907 yılları arasında İran'da meşrutiyet talebiyle gerçekleşen devrimdir. Devrimin sonucunda meşrutiyet ilan edilmiş, yeni bir anayasa hazırlanmış ve meclis açılmıştır.

kez Tebriz’de kuruldu: ilk Belediye kurumu, sinema, modern eğitim sistemi, kütüphane, telefon, elektrik, polis teşkilatı (Sardarinia 2002: 17-70).

1.3. Nüfus ve Ekonomik Yapı

Doğu Azerbaycan eyaleti İran’ın kuzey batısında en kalabalık ildir ve İran’ın %5 nüfusu bu ilde yaşamaktadırlar.

Doğu Azerbaycan’ın Nüfusu 3.859.000, kentlerde 2.728.000 kişi ve köylerde veya göçebe olarak 1.126.000 kişi yaşıyor ve bu eyaletin yüzölçümü 47.830 km² dir. Kentleşme oranı %71 dir. Okuma yazma oranı % 83dur (www.ostan-as.gov.ir. Erişim tarihi 14.05.2016)

Halkın geçim kaynağı başlıca tarım, halıcılık, hayvancılık ve ticaret olmuştur ve şimdi de idari bölümlerde çalışmak bu alanlara eklenmiştir.

Olumlu hava şartları ve toprakları ile İran’ın birinci tahıl üreten ilidir. Ürettiği mahsuller: buğday, arpa, pamuk, patates, pancardır. Yumurta üretiminde İran’da üçüncü ve elma, bal ve badem üretiminde ikinci sıradadır (www.amsazarbayjan.ir. Erişim tarihi 10.05.2016).

Doğu Azerbaycan’ın başkenti olan Tebriz şehrinin Türkiye sınırına uzaklığı 320 km. dir. Gelişme ve modernleşme yönünde şehir yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Şehrin her yerinde inşaatlar yükselmekte ve bu durum gözden kaçmamaktadır.

Tebriz kenti İpek Yolu üzerinde bulunduğu için gerek kültürel alışveriş gerekse dünya ekonomisi bakımından önemli bir kent olmuştur. Tebriz kentinde hala eski yöntemlerle halı dokuma işleri yapılmaktadır. Evlerde, iş yerlerinde halı tezgâhları kurulmuş ve halkın büyük çoğunluğu bu işle uğraşmaktadır. Tebriz halısı dünya çapında ün bulmuş bir üründür. Bu halıların 19. yüzyılda İstanbul üzerinden tüm dünya kentlerine sevk edildiğini belirtilmiştir.

2003 yılında Doğu Azerbaycan’ın Culfa şehrinde İran’ın ikinci “Serbest Ticaret Bölgesi” kuruldu. Bu işlem bölgenin stratejik ve ekonomi bakımından yukarı kapasitesini göstermektedir ve aynı zamanda bölge ve ülkeyi siyasi ve iktisadi yönden geliştirmektedir.

Doğu Azerbaycan’ın Magmatizm ve Megamorfizm gibi jeolojik özelliklerinden dolayı zengin metalik ve metalik olmayan madenler bulunmaktadır. Bu ilde 292 maden çalışıyor. 35 türde çeşitli zengin madeni maddeler bulunmaktadır. Eyaletin kuzeyinde kurşun, bakır, demir ve çinko maden yatakları vardır. Bu eyalette bulunan Neflin Sinit, Perkaolin, Perlit,

Diatomit madenleri İran ve hatta dünya seviyesinde rakipsiz madenlerdendir (www.ngdir.ir, Erişim tarihi 10.05.2016).

Doğu Azerbaycan eyaleti endüstriyel fabrika sayısı açısından İran'ın dördüncü endüstriyel merkezi sayılır. Gelişmiş ana endüstrileri, makine ve teçhizat üretimi, yabancı yatırım için özel yerleşimler, araç teknolojisi, inşaat malzemeleri, rafineri, Tebriz'in petrokimya kompleksi gibi sanayii varoluşlar ve gelişmeler bu eyaletin İran'ın önemli endüstriyel bölgelerinden biri haline çevirmiştir (www.amsazarbayjan.ir, Erişim tarihi 10.05.2016).

1.4. Sosyo – Kültürel Yapı

İran coğrafyasından her tarafa yayılan Türkler daha sonra üç bölgede yoğunlaşmıştır:

- Kuzey Batı Türkleri (Azerbaycan Türkleri.)
- Kuzey Doğu Türkleri (Horasan Türkleri)
- Güney ve Merkez Türkleri (Kaşkay, Hamse ve İsfahan Türkleri)

Kuzey Batı Türklerini Avşar, Bayat, Begdili, Bayındır, Kıpçak, Halaç, Tekeli, Şamlı, Usanlı, İspirili, Karagözlü, Buçarlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Rumlu, Ustaclu boyları oluşturmaktadır. Bu boylardan Kıpçak ve Halaçlar hariç diğerleri Oğuzboylarındandır (Sarrafı 2004: 56-63).

Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin merkezidir. Türkiye sınırına uzaklığı 320 km. dir. Nüfusu 3 milyona yakındır. Gelişme ve modernleşme yönünde şehir yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Şehrin her yerinde inşaatlar yükselmekte bu da gözden kaçmamaktadır.

İran Azerbaycan bölgesinde halkın ana dili Azerbaycan Türkçesidir, ama Anayasa kararına göre okullarda Farsça dili okutulmaktadır. Doğu Azerbaycan'da yaşayanların çoğunluğu Müslüman ve mezhepleri Şia'dır.

Tebriz kenti İpek Yolu üzerinde bulunduğu için gerek kültürel alışveriş gerekse dünya ekonomisi bakımından önemli bir kent olmuştur.

1230'da Moğol İlhanlıları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu ve en sonunda 1500 yılında Safevilerin başkenti olmuştur. Tebriz'de Minyatür Okulu 14.y.y başında İlhanlılar tarafından kurulmuş ve 16. yüzyıl ortalarına değin devam etmiştir. İbn-i Battûta ve

Hamdullah Kazvini Tebriz ve çevresinde Türk varlığından bahsetmişlerdir (Köprülü 1989: 24).

Bu nedenle Azerbaycan'da sanat ve tarihsel yönler birbiriyle sık sık yanyana gelir ve bölgenin turistik yapısı değerli ve dünyada itibarlı bir konumdadır. Eski zamanlardan beri geçit bir kent olarak, Orta Asya-Anadolu yolu üzerinde olduğu için İran'ın ticari ve siyasi başkenti görevini de yapmıştır. Tebriz'in bulunduğu coğrafya nedeniyle İran'ın batı kapısı olarak görülür. Bu yüzden Tebriz, İran'ın ilk modern hayata geçen şehri olarak tanınmıştır. İran'da İlk matbaa Tebriz'de 1811 tarihinde kurulmuştur. Ayrıca 1888'de Tebriz'de ilk modern okul Hasan Rüştüye tarafından yapılmıştır. Böyle yeniliklerin İran'da ilk defa Tebriz kentinde görülmesi bu kenti ilkler kenti olarak tarihte tanınmıştır.

Tebriz bir bilim ve kültür merkezi olarak Ortadoğu'nun önemli kentlerinden olmuştur. Evliya Çelebi bu kentte 47 medrese ve 400 mektebin bulunduğunu belirterek buranın bir kültür merkezi olduğunu belirtmiştir.

İlhaniler döneminde orta asyanın en büyük ve dünya ününe sahip olan "Reb-i Reşidi" Üniversitesi Tebriz'e yakın bir üniversite şehri gibi yapılmıştır. Bu üniversite Kazan Han'ın bakanı "Reşidüddin Fazlulah Hemedanî"nin emeğiyle yapılmıştır ve dünyanın çeşitli ülkelerinden öğrencisi, kendine ait kütüphane, banyo, öğrenci odaları, cami, hastanesi vardı. Reşidüddin bu toplumun masraflarını karşılamak için İran'ın çeşitli şehirlerinden bu üniversite için vakıflar kurmuştur.

1945 yılında İran'ın ilk modern üniversitesi Tebriz'de bir senelik Millî Azerbaycan Hükümeti sürecinde iki fakülte ile (Edebiyat ve tıp) işe başladı. Bugün de Doğu Azerbaycan, İran'ın endüstri ve eğitim merkezlerinden biri sayılır.

Doğu Azerbaycan'da 2015 yılına kadar 1.771 tarihi, somut olmayan ve doğal eser Milli Anıt olarak tespit edilmiştir. Doğu ve Batı Azerbaycan illerinin toplam beş kilisesi UNESCO tarafından 2008 yılında belirlenmiş ve Tebrizin Eski Pazarı Ortadoğu'nun en büyük kapalı pazarı olarak 2010 yılında UNESCO Dünya Kültürel Mirası olarak ilan edilmiştir (www.mehrnews.com, Erişim tarihi 10.05.2016).

Ayrıca eskiden beri önemli bir merkez olan Tebriz'in kuruluşunu hazırlayan etkenlerden biri de kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularında ekonomik önemli yollar üzerinde (İpek ve Baharat yolları üzerinde) bulunmasıdır.

Organization of İslamic Cooperation (OİC) kurumu tarafından Tebriz şehri 2018 yılında İslami ülkelerin turistik şehri seçildi (www.oic-oci.org Erişim tarihi 10.05.2016).

Tebriz şehrinin halıları ve Türk düğümü dünya ününe sahiptir ve bu nedenle World Crafts Council (Dünya El Sanatları Konseyi) kurumu tarafından 2015'te Tebriz şehrine "Dünya Halı Dokuma Kenti" ünvanı verilmiştir.

Söylenenler esasında Azerbaycan ve onun siyasi ve kültürel başşehri olan Tebriz, Ortadoğu ve Dünya seviyesinde geçen olayları etkilemiştir. Bu önemli bölgede geçmişten şimdiye kadar yaygın olan inanç, gelenek ve törenlerinin aranıp, belgelendirilmesi ve folklor ve antropoloji dokusunda değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞUM

Tüm dünyada bölge kültürüne uygun olarak doğum, ergenlik, evlenme ve ölüm için özel ve kendine has törenler ve ayinler bulunmaktadır.

Bazı töreler fiziki çalışmalar ve bazıları da manevi dua törenleri şeklinde uygulanır, tümünde özel giysi, kendisine has yemekler ve kutlamalar görülmektedir. Formaliteler ve ritüeller üyelerin gruba yönelik olan bağlarını yenileyip ilişkilerini kuvvetlendirir. Geçiş döneminin bir sosyal olay olarak işlevsel analizini yapmak, aslında bu olayın rolünün toplumun bekasında olan önemini göstermektedir (Giddens 2000:155).

Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem görünür. Bu işlemler söz konusu geçişleri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak ve kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır (Örnek 1977 Aktaran: Türbedar 2011: 31-32).

Doğum olayına çok önem verilmiş, doğuma ve safhalarına bazı geçiş törenleri eşlik etmiştir. Doğum olayını kutlamak ve kutsamak amacının yanında bu dönemde tehlikeli dış etkilere ve doğaüstü kuvvetlerden gelen tehlikelere karşı oldukça açık olan anne ve bebeği korumak amacı da bu uygulamaların bir diğer önemli amacıdır. Geçiş dönemlerinden ilki olan doğum insan hayatında önemli bir geçiştir. Gebe kadın, dünyaya getireceği çocuğunu bazı zararlardan korumak ve ona istediği nitelikleri verebilmek için daha gebeliği esnasında bazı yiyeceklerden ve eylemlerden uzak durmak zorundadır. Dolayısıyla doğum ve doğumun safhaları binlerce âdet, batıl inancın ve çeşitli uygulamaların istilasına uğramıştır (Örnek 1966: 55-56).

Van Gennep’in anlattığına göre; doğum genel anlamda, bir tür hayattan hayata geçiş sayılır. Önceki tanınmaz dünyadan, yeni hayat olarak tanımladığımız fanî hayata geçilmesidir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki bazı ritüellerde uygulanan davranışların, sihirli veya dinsel ayinlere ilgili olmadan da sosyal-iktisadi örnekleri vardır. Örneğin, doğacak bebeğe doğmadan önce çocuk eşyaları alınması, bebek bekleyen aileye hediyeler verilmesi, doğumdan sonra ailenin tebrik edilmesi, bebeğin beşiğine veya kundağına para, altın gibi hediyeler takılması ya da bebeğin ilk dişi çıktığında dişlik tabağına aynı şekilde para veya altın konulması genel anlamda birleşik sosyal- iktisadî bağlantıdan kaynaklanır.

Çalışmamızda doğum çevresinde olan olaylar, işlemler, inançlar ve yapıtlar üç bölümde incelenmiştir:

1. Doğum öncesi
2. Doğum anı
3. Doğum sonrası

2.1. Doğum öncesi

Her toplum evliliğin devamı olarak çocuk dünyaya getirmenin önemine inanır. Karı kocayı anne ve baba yapan doğum öncesinde ve sonrasında bir takım uygulamaları beraberinde getirir. “Çocuk sahibi olunmasına karar verilmesinden başlayarak, doğum olayının başladığı döneme kadar olan sürece doğum öncesi dönem denir” (Artun 2010: 135). Doğum evliliğin doğal sonucudur ve evlenen çiftlerden belirli bir zamandan sonra çocuklarının olması beklenir. Canlılar varlıklarını ve türlerini üreyip çoğalarak sürdürdüklerinin bilinci içinde doğum olayını önemserler.

2.1.1. Kısırlığı giderme ve gebe kalma

Evlilikten bir süre sonra çevredekiler yeni aileden çocuk yapmasını beklerler. Gecikirse veya çocuk olmazsa kusurlu kişi olarak ilk kadın görülür. Bu konuda erkeklerin kusurlu kabul

edilmesi kadınlara göre nadiren görülür. Bununla birlikte bu ağır yükü kadın erkekten daha rahat taşıyabildiği için erkek sorunlu olsa dahi kadın bu sorumluluğu taşımayı kabul eder. Çocuğu olmayan aileye “soysuz” veya “ocağı kör” denir.

Toplumumuzun kırsal kesimlerinde kadının saygınlık kazanabilmesi için mutlaka çocuk doğurması gerekir. Çocuğu olmayan kadın, kısır kadın kabul edilip hor görülür ve kınanır. Kadının gebe kalamamasındaki kusur yalnız Onda aranır. Bu baskıdan kurtulmak için kadın elbetteki gebe kalmak ister, fakat çocuğun olmadığı durumlarda erkek başka evlilikler yapabiliirdi. Geçmişte bu durum yaygın olmasına rağmen günümüzde sadece kadının kusurlu kabul edilmesi ve erkeğin ikinci bir evlilik yapması tamamen olmasa da çoğunlukla değişmiştir.

Kadının gelin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık duygusunu tatması ve soyun devamı için doğurması gerekir. Kısır kadın özellikle geleneksel kesimde horlanır, ezilir ve aşağılanır. Bu nedenle kadın gebe kalmak, çocuk doğurabilmek için bir takım çarelere ve yollara başvurur. Bu çareler ve yollar ana çizgileri bakımından aynı olmakla beraber, kimi yöresel ayrımları da içerirler (Örnek 1977: 132). Söylenildiği gibi çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamaların çoğu kadınlar içindir.

Çok eski tarihlerden itibaren Türklerin hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin duasını dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bunların örneklerini görmek mümkündür (Kalafat 1994: 84).

Kadın aile ve sosyal statüsünü, kendi değerini ve saygısını koruyup aynı zamanda kocasının soyunu devam ettirmek durumundadır, bu görevini yapamazsa kadın aşağılanır, horlanır ve ezilir. Kadının ve onun çevresindekilerin bu sıkıntılardan kurtulmak için öncelikle hurafe inançlara başvurduğu sıklıkla görülür. Bu hurafe inançlar fal, büyü, nazar değmesi, çarpılmaya uğrama, cin-perilere inanma şeklinde sıralanabilir. Bu işlerin devamında muska takma, adak adama, kurşun dökürme işlemleri de görülür. Bunları S. Örnek (1977: 132) başlıca üç grupta toplamıştır:

1. Dinsel-büyüsel nitelikte olanlar

2. Halk hekimliği kapsamına girenler

3. Tıbbi sağaltma alanına girenler

2.1.1.1. Dinsel – büyüsel nitelikte olanlar

Dinsel-büyüsel nitelikte olan uygulamalara örnek olarak yatırlara, türbelere, imamzadalara¹² ziyarete gidilmesi verilebilir. Dilekte bulunacak kişi buralara gider, dua eder, adakta bulunur. Azerbaycan'da çocuğu olmayan kadınlar ilk başta dinsel inanç ve işlemlere sığınarak, Hz. Muhammed'i, 12 İmamları veya onlara mensup kişileri kendileri ve Allah arasında aracı yapıp, dileklerini dilerler. Kadınlar kendi ekonomik durumlarına göre çeşitli adaklar adarlar, dilekleri gerçekleşince adakları yerine getirirler. Örneğin kadının çocuğu olursa İmamzada'ya ziyarete gelenlere ekmek, yemek, mum dağıtır, para yardımı eder, bir koyun kurban edip etinden yemek hazırlayıp dağıtır.

Ulu kabirlerden ocuk edinme inancı, Kamızın dönemi Türk halk inanç sisteminin bir ürünüdür. İslamiyet'te "Veli Kültü" olarak devamlılık göstermiştir. Türklerde çok yaygın olan bu inana göre, Allah'ın halis kullarının Allah katında itibarlı yeri vardır. Bu şahıslar dileğin Allah'a ulaşmasına yardımcı olurlar (Kalafat 2000: 61-69).

Azerbaycan'da türbe veya imamzada ziyareti yaptıktan sonra en yaygın dinsel işlemlerden biri de "Mersiye okutturmak" ve "sofra açmak" tır. Aslında ziyarete gidip dua okumak kadın ve Allah'ın arasında gizli kalır ve kimse durumdan haberdar olmaz. Ancak insan sosyal bir varlık olduğu için çevresinde yaşayan insanlardan her zaman özellikle zor durumlarda iyilik ve yardımlarını ister. Bu nedenle sofrada aile- akraba ve komşular haberdar edilir, onlar da Allah'a kadının sorununun çözülmesi için dua edip, adağı hazırlamasında veya başka işlerde destek olurlar.

¹² İmamzada: şia müslümanların inançları esasta, 12 imamlarının sülaleleri ve nesillerine mensup olan bazı kişiler, savaş veya İslama davet etme sırasında İran'a gelip, burada ölür ve gmlrlr. Ardından İran halkı bu insanlara ve onlara aid olan mezarlara sayđı duyup ve kutsal bir mevkiye mensup olduklarına inanıp ziyarete giderlerdi ve hala bu inanç ve gelenek devam ediyor.

Bu tür adaklarda bazen sadece “Mersiye (ağıt) okunur” ve bazen de ardından “sofra açılır” yemek dağıtılır. Adak yapan kadın mersiye başlamadan birkaç gün önce bir hocadan istediği gün ve saate randevu alır. Evinin kapısının önünü temizleyip su serper ve kapıya “Elem”¹³ (Alem) asar, “Elem” o evde mersiye (ağıt) olduğunun simgesidir ve kim isterse girip mersiye katılabilir, bu nedenle kapı yarı açık bırakılır. Kapıya asılan “Elem” yeşil renkte olur ise Hz. Ebelfezl¹⁴ ve siyah olursa İmam Hüseyin için okunan mersiye (ağıt) simgesidir. Çay ve hurma misafirlere ikram edilir. Bu tür adaklar (Mersiye okutmak veya Sofra açmak) bazen bir kadının adağından oluşurken bazen de birkaç kadın adaklarını beraber bir sofrada gerçekleştirir. Örneğin, bir kadın mersiyede (ağıt okuma töreninde) çay verir veya fincanları yıkar veya misafirlere ekmek, hurma, çay, helva dağıtma adağı olursa önceden hazırlayıp ev sahibiyle konuşur ve misafirlere dağıtır. Hoca geldiğinde bir tepsiye çay, şeker ve mersiye okuma parasını koyup hocaya tutarlar ve mersiye için hangi imam veya kutsal kişiye mensup olacağını söylerler ve hoca mersiye okur ve kadınlar da ağlarlar. Toplum tarafından kutsal sayılan Hoca, dokunduğu kullandığı her şeyi kutsal kutsal olarak bilirler. Dolayısıyla kullandıkları “teberik”den şifa alacağına inanırlar. Hoca çayını içtiğinde hepsini içmez ve birazını fincanda bırakır. Sonra hasta birisinin onu içip iyileşeceğine inanılır. Bazen de hoca evden çıkmak istediği zaman sorunu olan ve adağı olan bir kadın kapının önünde oturur ve hocanın yolunu kapatır. Hocaya şöyle söylerler “hoca oturan var” bunun üzerine hoca ona mersiye okur ve sorununun çözülmesini ister. Mersiye bittikten sonra ev sahibi ve adağı olan diğer kadınlar sofrayı açıp adaklarına bağlı olarak çeşitli yemekler ortaya koyarlar. Yemekler çok basit (peynir, sebze, ekmek) veya çok ağır (pilav, kebab veya köfte, tatlı ve ...) olabilir. Bir inanışa göre de yemekler bittikten sonra sofrada kalan çöplerin (ekmek kırıntısı, yemek kalanı) hasta veya çocuğu olmayan bayanın kafasına dökülürse, sorununun çözüleceğine inanılır.

¹³ Elem (Alem): Aslında bayraktır ve müslümanlar arasında birlik yaratıp bir araya toplamak için kullanılır. Üçgen şeklinde üzerinde Ya İmam Hüseyin, Ya Ebelfezl ve başka dinsel sözler renkli iplerle dikilir.

¹⁴ Hz. Ebelfezl: Şiaların üçüncü İmamı Hz. Hüseyin’in küçük kardeşidir. Hz. Ebelfezl şialar için çok önemli ve kahraman karakteri olmasının nedeni, Kербela olayında cesurca savaşmasıdır. Hz. Ebelfezlin adına çok mühteşem bir sofraya hazırlanır bu sofrada olan eşyalar ve yemekler yeşil renkte olmalıdır. Halk inancına göre Yeşil rengi Hz. Muhammed’in sülalesine mensup bir renktir ve kutsaldır.

2.1.1.2. Halk hekimliği

Kısırlık problemiyle karşı karşıya kalan insanların seçtikleri bir başka çözüm ise, halk hekimliğidir. Bu geleneksel ama çoğu zaman etkili çareyi genellikle aile ve akrabada bilgili birileri, “Mama” (Ebe) olarak adlandırılan çocuk doğurmakta yardımcı olan kadınlar veya “Udumlu” / “Ocak” olarak adlandırılan olağanüstü güçlere sahip olan kişiler yerine getirir. Bu işlemde bitkisel ilaçlar, hayvan organları ve mineral ürünler kullanılır. Geçmişte bu yöntem yaygın olarak kullanılırdı. Günümüzde ise bu yöntemin kullanım oranı daha düşüktür.

Azerbaycan’da uygulanan ve halk hekimliği kapsamına giren bazı ilaçlar şunlardır:

Maydanoz kaynatıp buharına oturulur ve suyu içilir. “Emen kömenci” Türkiye’de “Ebe gümeci” olarak bilinen bitki kaynatılır, sonra kadın onun üzerine oturur, bu yöntemle kadının enfeksiyonun geçeceğine inanılır. Bundan başka koyunun karın ve kursağını kadının bel ve karnın çevresine bez ile bağlayıp gecedен sabaha kadar bu şekilde tutulur. Başka bir yöntem de bir kuyuya ineğin atıkları dökülür kadın onun içine gidip birkaç saat orda kalır ve atıkların sıcaklığı kadının vücudunu ısıtır ve vücüdünü çocuk yapmaya hazırlar (Kazemi, 2015). Özellikle kırmızı soğan kaynatılıp suyu içilir. Öte yandan, sarımsağı yemeklerde veya ham olarak da tüketilmesi tavsiye edilir.

Çeşitli yöntemleri bilen ve normal kadınların yapamadığı işi “Mama”lar yapardı. Gelin 2-3 aydan sonra kendiliğinden hamile kalmaz ise aile şüphelenir ve kendilerince bir çözüm bulmaya çalışırlar, bulamazlarsa mamaya götürürlerdi. Mama, rahmin döndüğü söyler ve bildiğı çeşitli yöntemler ile tedavi ederdi. Bazen karın ve bel bölgesine *kupa (bardak) salardı* (bardağın içine alkole batırılmış pamuk konur, pamuk yakılır yakılmaz bardak kadının beline kapatılır. Bu işleme Türkiye’de de “çömlek kapama” denir.) Bu işlemle kan, orda olan organlarda daha güçlü ve hızlı akar. Bazen çeşitli bitkileri bir arada kaynatır ve bitkiler kaynadıktan sonra suyunu içirir, buharında veya bitkilerin üzerinde oturturdu. Bazen de bir bez üzerine yumurta, biber ve birkaç baharat yakıp bezi kadının bel ve karnına bağlardı. Bir

başka yöntemde ise bir kişi kasıkları tutarken, bir başkası da büyük bir sargıyla bütün karın kısmını sarardı. Bir gün boyunca böyle kalırdı (Emani Z. 2016).

Çocuk olmama nedenlerinden birisi de “Çilleye kalmak”tır. Türkiye’de Basık denilir (Türbedar 2011:79). Damat için “Bağlanmak” diye tabir olunur. Gelini basık kaldığı durumlar için şu inanışlar vardır:

Düğünlerinin üzerinden kırk gün geçmemiş iki gelin görüşürse, ev sahibi olan gelin çille kalır.

Gelin düğününden kırk gün geçmeden, yas evine görüşmeye giderse gelin çille kalır. Buna “ölu çillesi” denilir ve dökülmesi için ölu hayvan yararlıdır.

Kırkı çıkmamış yeni doğan kadın, gelin görmeye götürülürse gelin çille kalır.

Muşata`dan (kız ve damadı tanıştıran kadın) başkası gelinin evine girilmesi doğru değildir, aksi takdirde o kişiden kötülük geleceğine inanılır.

Gelin yatağına kimse atlamaz, atlarsa gelin çille kalır.

Damadı bağlamak nikâh zamanı yüz verir, kilit veya bıçakla yapılır. Damadı bağlamak isterseler nikâh okunduğu zaman makas veya kilidi kapatırlar böylece damadı bağlamış olurlar. Bağlanan kişinin düğününün açılması için birkaç kişi mezarlıkta dolaşır. Damat bağlamanın üç nedeni var: Başka birisi onu bağlamasın (damadın yakın akrabası bazen yapar ve kendileri de onu açarlar, durumu istedikleri gibi idare edebilsinler diye). Ayrıca düğün zamanına kadar geline yakınlaşmasın.

2.1.1.2.1. Çille Dökmek

Çocuğu olmayan ailelerin sorununu çözmek için kadınlar doğanın olağanüstü güçlerinde çare bularak bu güçlere sığınırlar.

Kaplumbağanın kabuğuna yedi buğday, arpa, kırk kaşık yağmur suyu dökerek çille olan kadına kible semtinde yağmur borusu altında oturtup, kafasına dökerler. Kafasına bez tutarak bir kız çocuğu suyu döker. Böylece kadının çillesi dökülür. “Çille neden basmıştı, burada kesildi” deyip buğday ve arpa tohumların ekerler.

Cumartesi ve Çarşamba günü ölen kişinin helvasından çille olan kadının ev kapısının üzerine yapıştırılırsa çillesi dökülür.

Birçok bölgede yeni doğmuş bebeğin görülmesine geldiklerinde eve girmeden önce evdekilerin biri bebeği evin girişinde ellerine alıp yukarıya kaldırır, misafirler onun altından geçip odaya girerler. Bu gelenek bebeği odadan dışarı çıkartılırken de yapılır. Davetliler odaya girdikten sonra bebeği eve döndürürler. Bazı ilçe ve köylerde yakın akraba, aile reisleri ve başka kimseler kırk güne kadar bebeği görmeye gelmez.

Bazı bölgelerde çocuğun kırkı çıkmadan önce ölüm haberi veya ambulans sireni duyduğunda anne, çocuğun başını yukarı kaldırır. Ayrıca çocuğun annesi kırk günden önce kemgözlü kimsenin evine gitmez. Dışarı çıktığında eve dönürken çocuğu başının üstüne tutarak anne onun altından geçer (Kabelnejad 2009: 1-4).

Bazı bölgelerde çocuğu kemgözden sakınmak için ev girişi önünde çocuğu tutarak üzerini kumaşla örtüp eleklerle çocuğun üzerine üç kere su döküp “çillesin döktüm” sözünü tekrarlayarak çillesini dökerler.

Güneş batımında, yedi kapı önünden toprak alıp tuzla karıştırıp ve bebek olan evin tüm köşelerine ve girişine dökerek bebeği nazardan korurlar.

Kırk basmasından korunmak göğe doğru kaldırılmakla, gökte koruyucu ve kurtarıcı bir gücün varlığı inancından kaynaklanmaktadır ve bu inanç çok geçmişlere belki gök tengri zamanından bugüne kadar sürmüştür (Kalafat 2000: 161).

Ölü bir köpeğin kafasının temizleyerek su ile beraber kazana konur, kazanı bir bakirenin eline vererek binanın su borusu üzerinden borunun aşağısında oturan çille basmış kadının başına

döker. Suyu makası açarak ortasından çille basan kadının kafasına döküp, “Hayvanı insanı döktüm bunun kafasına” derler.

Salı gecesi bir parça şap yastık altında konulup, sabah tava içine dökerek, yakarlar ortaya çıkan şekilden çille basan kişiyi veya hayvanı tanımlarlar. Sonra suyun içine dökerek yıkanıp niyet edilir ki: çillemi bu kişi veya hayvanla kestim. Başkası su dökerse şöyle niyet eder: “Bununla çille keserim” der (Ferehmendi 2008: 6-9).

Göründüğü gibi, bakire kız kutsal güce sahiptir. Kendi temizlik ve saflığı ile tanrı ve çocuk olmayan kadın arasında araç olup, çeşitli yöntemlerle hazırlanmış özel suyu ayakları arasından ilgilinin kafasına dökerek. Ayaklarının arası çocuğun geldiği yol simgesidir ve binanın su borusu kadın rahminin simgesi olarak kullanılırdı.

2.1.1.2.2. Kurt Totemi

“Kurt” Türk halkına ait totem olarak birçok inançta ortaya çıkar ve Azerbaycan halkının da gündelik yaşamında en önde gelen simgelerdendir. Azerbaycanlıların gündelik yaşamlarında ve sorunlarında kurtun kutsallığından dolayı beden organları tedavi yöntemi ve aracı olarak kullanılır. “Türk mitlerinde kurttan üremiş olmak, kurdu bir ata gibi görme inancı, onu bir koruyucu kabul etme ve inanma yaygındır” (Kalafat 2005: 150).

Bu bölümde kadın hastalıkları tedavisinde doğanın güçlerinden çare bulmak devamında, Türk halklarına kurt kutsal ve totem hayvan olarak kurdun organları ile yapılan yöntemler anlatılır. Bu işlemler Azerbaycan’ın çok yörelerinde ortaktır, burada alınan işlemler Ali Muhammed Halfi Zengir’ in anlatıqlarıdır:

Kurdun organlarından yalnızca öldükten sonra yararlanırlar. Kurdun kafasını kesip, derisini soyduktan sonra çenesinin alt kemiğini veya aşağı ve yukarı dudaklarını, burnunu kesip, kuruturlar. İki tarafından delip kolye yaparlar. Kolye ipi uzun bırakılır. Bu nesneye “Kurtağzı” denilir. Kadının çocuğu olmadığında çocuğunun olması için “Kurtağzından”

geçirilir. Kurtağzı her kimde olursa oraya ocak denilir, çocuğu olmayanı oraya götürüp kurtağzının kafasından geçirip ayaklarından çıkartırlar. Üç kere bu işi yaparlar. Sonra kurt eliyle ensesinden vurup “git muradını yerine getir” denilir. İnanışlara göre kesin sonuç alınmaktadır. Yani çocuğu olmayan kadının çocuğu olur. Bunun karşılığında da Kurtağzı sahibine hediyeler verilir.

Kurt yedi senede bir doğar, bu sebeple her kim geç doğarsa “kesin kurt çillesine düşmüş” derler ve kurt çillesinden çıkartırlar.

Bir kadın çocuğu olduğu gün köye kurt gelirse, o kadının 8-9 yıl çocuğu olmaz. Tüm bu işler kurdun yaratıcı inancından türetiler. Bazı Türk destanlarında bozkurt, anne ve baba olarak veya bazen Türk soyunun yok olacağı dönemde ortaya çıkan ve Türklerin soyunun sürdüren karakterdir.

Kurdun elini kesip saklarlar. Kadın veya hayvanların memeleri şiştiğinde kurt eli tırnağıyla çizerler ya da kurt elinin altından geçirirler. Böylece anne tedavi olur. Bazen süt veren anne veya sağılan hayvanın memesi şişer ve sert olur. Böylece göğüs sertleşir ve süt çıkmaz ve acır. O zamanda “döşü gelmiş” derler.

Kaşkay Türklerinde Kurt elinin başka bir işlevi vardır. Kaşkay Türklerinde kurt eli çocuğun beşiğine takılır. Kurt elinin beşikte uyuyan bebeğin koruyucusu olduğuna inanılır.

Kurt yağını götürüp bir nesne arasında çürütüp saklarmış. İnanışa göre bu yağdan karı-kocanın üzerine sürülürse onlar kesin birbirleriyle kavga ederler. Günümüzde eşler kavgalı olurlar ise, “sanki üzerlerine kurt yağı sürmüşler” denilir.

Azerbaycan’da yeni doğmuş kadın, “*Al Arvad’dan*” (Al Arvadı) korunmak için yastık altına kurt derisi koyardı. Türk halklarında kurt güneş belirtisi ve kötülükleri uzaklaştırıcı ve Ongundur. Bu nitelik güneşin sıcaklığıyla da uygundur.

Başka bir inanç şöyle der: İnsanoğlu kurdun böbreğini veya yüreğini yerse ve o kişi göğsü şişen birisine dokunursa çabuk iyileşir.

Kurt derisinin ortasını delip, çocuğu yaşamayan kadın, yeni doğmuş çocuğun deliğın ortasından geçirirse çocuk kesin yaşar ve ömrü uzun olur.

Çok uyuyan birisi kurt gözünü cebinde saklarsa uzun süre uyanık kalır.

Kurdun “aşık kemiğini”¹⁵ delerek çocuk beşiğine asarlar, böylelikle çocuğa nazar değmez (Halfi Zengir 2012: 2-12).

2.1.1.3. Tıbbi sağaltma alanına girenler

Günümüzde tıbbî yöntem daha yaygındır. Bazı ailelerde ve özellikle köylerde kısırlık sorunu dinsel, büyüsel ve halk hekimlik yöntemiyle çözülemezse son çare tıbbî yöntemdir. Azerbaycan toplumunda ataerkil egemenliğı hakim olduğı için çocuk olmadığı zaman ilk kusur kadında bulunur. İlk olarak çeşitli yöntem ve çözüm yolları kadın üzerinde yapılır. Erkek en son tedavi olan kişidir.

2.1.2. Gebelik

Kız evlenip bir aileye gelin geldikten sonra doğum yapıncaya kadar o ailede yabancı sayılır. Doğumdan sonra kocası ve onun ailesiyle bağları daha kuvvetlenip koca evinde durumu istikrar bulur. Doğurganlık onun kadınsal karakterine annelik itibarını verir ve erkeğı sosyal yaşamında babalık rütbesine yükseltir.

Tevrat ve İncil’de kadının hamileliğı ve doğumu, Havva’nın suçundan dolayı kadınların daimi ve tamamlayıcı cezalandırması sayıldığı halde Kur’an’da hamile kadın Allah yolunda

¹⁵ Aşık kemiğı: iki tırnaklı hayvanların arka bacaklarının diz kemiğinde bulunur. Onun dört yönünün çeşitli şekilleri vardır ve koyunda bulunan Aşık kemikleri ile aini zamanda “Aşık Oyunu” oynanılır (Berazende 2009: 23).

savaşan askerler kadar sevap kazanacağını söylenir ve kadının suçlarının af edileceğine inanılır (Zolfagari 2016: 241).

İran’da yaygın olan halk inançlarında insanın dölü erkeğin belindedir. Kadının rahmine düştüğünde Allah’ın bahşetmesiyle çocuk yapılır. Çocuk annenin rahminde 3 tane 40 günlük dönem ve 10 günlük kısa bir süreden sonra insan çocuğu haline geliyor. Çocuk ilk kırk günde döl, ikinci kırk günde kan ve üçüncü kırk günde et parçasına çevriliyor. Bu durumda Allah’ın izniyle melek gelip bu et parçasına şekil veriyor, ilk başta el ve ayakları, sonra başka organları yapılıyor. Burun ve cinsel organlarını Allah yapıyor. Allah çocuğun cismini tamamlar ve süreç on gün sürer. Bu durumda Allah’ın izniyle İsrail annenin karnına nefes verip çocuğa ruh veriyor. Çocuk ruh aldıktan sonra annenin karnında hareket etmeye başlıyor. Halk inancına göre hamilelik dönemi 9 ay, 9 gün, 9 saat sürer (Zolfagari 2016: 242).

Hamilelik dönemi anne ve babanın yaşamında önemli bir rol oynamaktadır ve kendisiyle sevinç ve bereket getirir. Bu statüye yükselirken aynı zamanda anne-babadan birtakım davranışların yapılması ya da yapılmaması beklenilir. Toplumun bu yöndeki beklentilerine uygun davranmalıdırlar. Gebeliğin ilk belirtileri mide bulantısı, yemeklerden tikslenme, halsizlik ve âdetten kesilme olarak tanımlanmıştır.

Azerbaycan’da gebelik durumu çeşitli adlarla nitelenmektedir. Bu adlardan en yaygın olanları:

- Ağzının tadı kaçması (ilk aylarda halsiz olup çok kustuğu günlerde)
- Ağzı tatsız (yukarıda gelen anlamda)
- Yeriklemek/Aşermek (canı özel şeyleri çekip, bulup yemek isteme dönemi)
- Uşağa (çocuğa) kalmış (ilk aylarda hamile olmayı anlatmak)
- İki canlı
- Hamile

- Boylu
- Yüğü var
- Boynuna uşak (çocuk) düşmüş

Son üç ayda:

- Karnı burnunda
- Ayını doldurmuş
- Ay gün içinde
- Yüğü ağır
- Ayı dolmuş.

Geçmiş dönemlerden kadının hamile kalma belirtilerinden şunları sayabiliriz: yeni gelinin kirpikleri birbirine yapışık olsaydı “gebe” olduğı sanılırdı, yeni gelinin nefesi ağır olsaydı yaşlı kadınlar “bu gelin gebedir” derler (Ferehmenđ 2008: 7).

Geçmişte kadın hamile olduğunu bildiğı zaman kendi yaştaşlarından olan ve samimi gördüğü birisine söyler, başkaları da bu araç vasıtasıyla anırlar. Bu konu özellikle erkeklerden ve yaşlılardan gizli tutulurdu ve hatta bazen mide bulantısı, yemeklerden tikslenme, halsizlik, aşerme gibi belirtiler olmadığı sürece çocuk doğuncaya kadar haberdar olmuyorlardı. Hamile kadınlar bol giyer ve gündelik rutin yaşamı sürdürmek için gerekli tüm işleri devam ettirirdi. Gündelik rutin yaşamı devam ettirme zorunluluğı ve çabaları da gizli tutulan hamileliklerde ciddi sıkıntılara yol açabilmekteydi. Günümüzde gizli tutma düşüncesi pek hakim değildir. Fakat ilk aylarda genellikle çok duyurulmaz. Bunun nedeni ise ilk aylarda bebeğı kaybetme yani düşük yapma riskinin yüksek olmasıdır. Hamileliğin ilk aylarında kadınlara ağır iş yaptırılmaz.

2.1.3. Ağzı Tatsız

Bu dönem hamileliğin ilk üç ayında olur, bazılarında çok şiddetli olsa da bazılarında hiç görülmemektedir. Hamile kadının organlarında ve vücudunda oluşan değişiklikler görülür. Mide bulantısı, yiyeceklerden tikslenme, kusma hissiyatları kadının bir şeyler yemesine engel olur. Bazı kadınlar koku karşısında bayılırlar. Hamile kadınların hangi yiyecek ve kokulara karşı hassas oldukları belli şeyler değildir ve kişiden kişiye farklılık gösterir.

Azerbaycan’da kadının mide bulantısı olup yemek yiyemediği döneme “Ağzı Tatsızdır”, “Ağzının Tadı Kaçmış (kaybetmiş)” terimi kullanılır.

2.1.4. Yeriklemek (Aşerme)

Bu dönem ikinci üç ayın özelliklerindedir. Hassas ve önem taşıyan günlerdir. Halk inancına göre anne ve çocuğun istekleri yapılmalıdır. Çünkü bu durum onların yaşamını ve sağlıklarını etkiler. Aşerme yüklü kadınların kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması demektir. Halk tabiri ile hamile kadının canı özel bir şeyleri çekip onlardan yemek isteğine “yeriklemek” terimi söylenilir. Yaygın inanışa göre hamile kadının canının istediği meyveler ve gıdalar bebek cinsiyetini belirler. Bazı inanışlara göre hamile kadın bal, hurma cevize aşerse çocuk erkek; elma, limon, nar ve turşuya aşerer ise bebek kız olur. Ayrıca hamile kadın meyve olarak özellikle elma yerse çocuğu güzel ve hoş endamlı olur.

Bazı inanışlara göre hamile kadın elmaya yeriklerse çocuğu oğlan, turşuya yeriklerse çocuğu kız olacak. Biber yerse çocuk huysuz olacak (Zolfagari 2016: 1109).

Halk inanışına göre bu dönemde kadının canının istediği her şey yedirilmeye çalışılmalıdır. Aksi takdirde çocuk ve anne kötü durumlarla karşı karşıya kalabilirler. Hamile kadın neye yeriklerse ondan kadına hazırlanmalıdır. Aksi takdirde çocuğun vücudunda siyah veya mor renkler olabilmektedir.

Piştirilen yemeğin kokusu olduğu için o yemekten hamile komşuya götürülmelidir. Yemek yediğimiz yerde hamile bir kadın olursa ona da verilmelidir. Canı çekmezse bile verilmelidir. Yoksa çocuğunun gözü yamuk veya aç gözlü olabilir.

Hamile kadın her kişinin elinden yemek almamalıdır. Çünkü hamile kadın yemeği yiyip beğenirse çocuğun huyu yemek veren kişiye benzeyebilmektedir (Zolfagari 2016: 1108-1109).

Yeriklemek konusunda İran ve Türkiye'nin çeşitli yörelerinde görülen Ortak inanç esasında, kız çocuğu ekşi ve oğlan çocuğu tatlı yemeklerle ilişkilendirilir. Oğlan çocuğu rahat doğar ve anneyi güzelleştirir, bu türlü inançlar ve düşünceler, oğlan çocuğunun tercih etmesi ve istemesi ve sonuçta ataerkil bir toplumun emareleri sayılabilir.

Halk inançlarına göre bu dönemde anne ve “etne”¹⁶ birbirine alışmaya başlamışlar ve “etne” isteklerini anneye anlatmaya başlamıştır. Bazı kimseler annenin “yeriklemesini” onun vücudunda bir sıra maddelerin azlığı (vitamin, protein vs...) olarak inanırlar. Bazıları da çocuğun kendi damak özelliklerini belirtmesinin işareti olarak inanırlar. Bazen kadın grip ve zor bulunan şeyler ister, örnek: mevsimi olmayan meyve, vb .

Bu dönemin en zor günleri geçtikten sonra, hamile kadının anne, kız kardeş, baldız, komşular ve başka akrabaları ona “yerik payı” veya “yerik yanalık” götürürler. “Yerik payı” genellikle turşular, çorbalar, kuru yemişler (badem, fıstık, kuru uzum, ceviz) ve meyveler olur (Emani G. 2013:47-50).

2.1.5. Çocuğun Cinsiyeti

Gebelik konusunda önemli bir nokta doğacak çocuğun cinsiyeti konusudur. Anne ve babanın erkek ya da kız çocuğu istemesinin dışında, kişinin bağlı bulunduğu ailenin, grubun, cemaatin

¹⁶ Bazı bölgelerde cenin için “Etne” sözü kullanılır. Bu sözcük ceninin etten oluşup yaratılma inancından kaynaklanır.

ya da toplumun isteği de ağırlığını ortaya koymaktadır. Hamile kalındığının öğrenildiği ilk andan itibaren bebeğin kız mı erkek mi olacağı gerek gebe kadın ve eği gerek yakın çevresi tarafından merak konusu olur. Bu amaçla gebe kadın etrafında birtakım batıl inanç ve uygulamalar oluşur. İnsanlar her devirde geleceği bilmek istemiş ve bunun için çeşitli yöntemler denemişlerdir. Bunlar da hurafe inançların kaynağını teşkil etmiştir. Gebe kadın etrafında da her türlü belirti ve tesadüf değerlendirilerek bebeğin kız mı oğlan mı olacağı tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Doğacak ocuğun cinsiyeti toplumumuzda oldukça önemlidir. Gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde erkek ocuk beklentisi daha fazladır. Erkek makbuldür. Soyu devam ettirir. Erkek ocuk için adaklar adanır, kurbanlar kesilir.

Bu arada kız çocuğu olan evin ışıklı ve bereketli olmasına inanılıp kız çocuğu annenin arkadaşı kardeşi olarak, yaşlılıkta anne – babanın elinden tutup onlara yardımcı olmasına inanıldığı için kız çocuğu olması da ailede istenilir.

Gebe kadının fiziksel görünüşüne, hareketlerine, rüyalarına ve çevrede yapılan uygulamalara bakılarak kadının erkek mi kız mı doğuracağı üzerine bazı tahminlerde bulunulur. Bu uygulamalardan araştırma sahamızda görülenler şunlardır:

Kadının oğlu olacaksa:

Dudakları şişer.

Erkek ocukta hamile güzelleşir.

Oğlan çocuğu karnın sağ tarafında, uzunlamasına ve enine yatar.

Gebe tatlıya aşerir.

Oğlan ocuğun doğumu kolay olur.

Karnı nde olup beli düz olursa çocuğu erkek olur.

Hamile kadının çocuğu erkek olursa balık gibi karında sağ-sola kayar.

Kadının kızı olacaksa:

Hamile kadının cildi bozulur. (Çünkü kız annenin güzelliğini alır.)

Kadının kalçası genişler.

Yüzüne çil vurur, leke olur.

Kadın ekşiye aşerer.

Hamile kadının karnı düz olursa beli geride çocuğu kız olacak.

Hamile kadının çocuğu kızsaa karnında kımıldarken vurduğu darbeler karnı dışarı tarafa kaydırır.

Kız veya erkek çocuk olmasını tahmin etmek için yapılan bir takım uygulamalar ve işlemler bulunur. Araştırma sahamızda tespit edilen örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Hamile kadın çocuğu altı aylık olduğunda memelerine süt gelir. Bir yüksüğü (dikiş yüzüğü) su doldurup döşünden bir damla süt yüksüğe damlatırlar. Süt aşığı inerse erkek olacağı, süt su yüzeyinde kalırsa kız çocuğu olacağını düşünülür.

Hamile kadının başına tuz dökerek, elin saçlarına götürürse kızdır, elin yüzüne götürürse erkek çocuğu olacaktır.

Makas ve bıçağı ayrı ayrı mendile büküp gebe kadından birini seçmesini isterler. Makası seçerse kız, bıçağı seçerse erkek çocuğu olur.

Çocuk anne karnında canlandıktan sonra, gebe kadın çocuğuna ilk giyimlerini hazırladığı anda odaya ilk giren kişi erkekse çocuk oğlan olacağına inanılır.

Hamile kadınına haber vermeden oturacağı yerde birinin altına makas diğerine ise bıçak konur. Makasa oturan gebenin kızının, bıçağa oturan gebenin ise oğlunun olacağına inanılır (Ferehmendi 2008: 6-9).

Demir Türk halk kültüründe kutsiyeti olan bir madendir. Demir yemin merasimlerinde, kam tarafından büyü ve tedavide kullanılır. Türkler demir dağı eriterek yeni yaşamlarına kavuşmuşlar ve tüm dünyaya yayılmışlardır (Kalafat 1995: 87).

Günümüzde çocuğun cinsiyeti çok önemli olmamakla beraber onun sağlam doğması, doğru yetiştirmesi ve büyümesi daha çok önem taşımaktadır. Buna rağmen yine de erkek çocuk isteği ağır basmakta ve tercih edilmektedir.

2.1.6. Doğacak çocuğa hazırlık

Doğacak çocuğa birtakım hazırlıklar yapılır. Bu hazırlıklar çocuğun kız ya da erkek çocuk oluşuna göre değişmektedir. Bugün ilerleyen tıp sayesinde çocuğun cinsiyeti doğumdan önce öğrenilmekte ve hazırlıklar buna göre yapılmaktadır. Kız çocuklar için pembe, kırmızı; erkek çocuklar için yeşil, mavi tonları bu hazırlıklarda tercih edilen renkler olmaktadır. Kız çocuklar için daha süslü, cicili bicili şeyler hazırlanırken erkek çocukta süse çok kaçılmaz. Ancak daha eskilerde çocuğun cinsiyeti doğuma kadar bilinemediği için her renkten kıyafet bebek için hazırlanmaktaydı. Bazı ailelerde bu hazırlık hamileliğin 3-4üncü ayından başlanılır, bunun nedeni ilk aylarda çocuk kaybetme riski yüksektir ve bu aşamayı geçtikten sonra hazırlıklara sevinçle başlanılır.

İlk çocuğu bekleyen aileler gelinin ailesi yardımıyla çocuğa eşya ve elbiseler sağlarlar. Geçmişte kızın ilk hamileliğinde, hamileliğin son ayında kızın ailesi tarafından büyük tepelerde hamile kadının evine eşyalar gönderilirdi. Tepsi ve onun içerisindekilere “Honça¹⁷” (khonça) denir. Honça sayısı ve içerdiği eşya aile durumuna göre değişirdi genelde

¹⁷ Honça: Genelde evlilik ve doğum ritüellerinde, bir aile başka bir aileye resmi biçimde hediye gönderirse, bu işleme “honça göndermek” denilir. Honçada eşya ve yemekler süslenilir. Düğünde honçayı büyük bakır tepsilere konulup, erkekler başlarının üzerine koyup, davul, zurna ve saz eşliğinde kız evine götürürler.

konu-komşu görebileceği zamanda gönderilirdi. Bugün honça gönderilmiyor ancak ilk çocuğa hazırlanan eşyaları göstermek için komşu ve akrabalar anneannenin evine davet edilirler. Davet edilenlere güzel bir şekilde süslenmiş eşyalar sergilenip gösterilir. Bazı bölgelerde hazırlanıp gönderilen eşyalara “Yad vermek” denir.

Geçmişten bu güne kadar dünyaya gelecek olan bebek için genellikle beşik (bugün karyola), yorgan, yastık, battaniye, zıbın, tulum, patik, kazak, şapka, yelek gibi kıyafetler; nevresim, emzik, tabak, kaşık gibi şeyler ve bir de takı olarak altın hazırlanır. Hamile kadın için gecelik, sabahlık çocuğun babası için gömlek bazen takım elbise veya kumaş honça payı olarak konulur (Gasemi 2015).

Hazırlanan honça birkaç yönden önemli sayılmaktadır. Eşyalar ne kadar çok, ne kadar güzel ve pahalı olursa kızın ailesi kendi kızlarına çok değer vermiş ve damatlarına saygı göstermiş olurlar. Aynı zamanda kız ailesinin ekonomik durumu ve kadınlarının beceri ve yeteneğinin de göstergesidir.

Günümüzde hazır çocuk bezleri kullanılırken eskiden çocukların altına bağlanan bezler de evde hazırlanmaktaymış. Bu bezlerin hazırlığı da doğumdan önce bitmesi gereken hazırlıklardandır. Azerbaycanın büyük şehirlerinde terkedilmiş önemli ve geçmişte çok yaygın olan geleneklerden biri çocuğu kundaklamaktır. Kare şeklinde beyaz bezden oluşan kundağın yararları vardır. Bunlar; bebeğin gazı olmaz, bacakları düzgün olur, üşümez, elden ele gezerken ezilmez, kundak anne rahmi gibi olduğu için çocuk kendisini güvende hissedip daha az ağlar. Kundaklanmış bebeğin elleri serbest kalmadığı için kendisine elleri ile zarar vermesi engellenmiş olur. Günümüzde doktorlar ve uzmanlar çok sıkı olmamak kaydı ile eskiden olduğu gibi kundaklamayı ailelere tavsiye ediyorlar.

2.1.7. Gebe kadının kaçınımları/ Uygulamaları

Gebe olduğunu öğrendikten sonra annenin ve çevresindekilerin bundan sonra yapması gereken şey çocuğun sağlıklı olarak dünyaya gelmesine yardımcı olmaktır. Gebe kalmaktan

daha önemlisi çocuğu sağlıklı olarak dünyaya getirmek ve onu iyi yetiştirebilmektir. Bu amaçla gebe kadının bazı sakınması gereken şeyler vardır. Gebe kadın çocuğu olumsuz etkileyeceğini düşündüğü bazı eylemleri yapmaktan kaçınırken olumlu etkileyeceğine inandığı bazıları da özellikle yapmaya çalışır. Gebenin bakıp gördüğü insanların ve hayvanların, yediği yiyeceklerin, yaptığı bazı davranışların çocuğun vücudunu etkileyeceği düşünülür. Bu tür düşüncelere ve inançlara yeni nesil pek itibar göstermese de söz konusu doğacak olan bir bebek ve bebeğin hayatı olduğu için “ne olur ne olmaz” diye kısmen uygulamaya çalışırlar. Aslında büyükleri tarafından söylenenleri uygulamaya çalışıyor olmaları ve sözel olarak, inanmıyorum ama ne olur ne olmaz diye yapıyorum, diyenlerin gönüllerine gerçekten inanmadıklarını kabullendirememiş olmalarından kaynaklanmaktadır. İnanarak ya da ne olur ne olmaz diye yapılan düşünce ve inançlara yer verecek olursak;

Aile bireyleri pişirdikleri yemeklerden mutlaka gebe kadına getirirler, getirmezseler çocuk düşer veya yalak (engelli) olur.

Anne aşırma döneminde herkesten yemek almaz, zira yemeğin tadı kadına iyi gelirse çocuk yemek veren kişiye benzer.

Hamile kadını nazardan korumak, karabasan, cin gelmemesi için parmak boyunda “Şeve” isimli siyah taşı elbisesine takarlar.

Hamile kadın bir kişiye bakarsa ve o anda çocuk hareket ederse çocuk o kişiye benzeyeceği düşünülür, bu nedenle güzel insanlara veya fotoğraflara bakmasını tavsiye ederler, hayvanların yüzüne bakmamalıdır. Bazı inançlara göre kadının baktığı anda çocuğun karnında hareket etmesi gerekir.

Çocuk düşmemesi için su değmemiş ham beze bal ve kara ekmek tohumu yakarak anne beline bağlarlar.

Hamile kadının çocuğunun düşmemesi ve çocuğu korumak için anne elbisesinde “Zaminname” (üzerinde Kur’an ayetleri yazılan kâğıt) taşır.

Hamile kadın ölüye bakarsa, çocuğu kem gözlü olur. Kemgözlü, canlı veya cansız bir varlığın başına kaza veya belâ gelmesine neden olduğuna inanılan bakıştır. Kem gözlülükten korunmak için kişiler “Ve in Yekat” ayetini taşırlar.

Hamile kadın turşu yapmaz, yaptığında çocuğa zafer dokunur (zarar gelir), turşu koymak isterse çocuğu ölmemiş ve iyi bir kadının adına turşu yapar, turşu yiyeceği zaman kadının parasını vermesi gerekir.

“Karın çevirme”: hamileliğin sekizinci ayında ebe gelip çocuğu karında çevirir böylece doğum daha kolay yapılır.

Kadın ayın tutulmasına bakmamalıdır, baktığında çocuğun vücudunda kırmızı veya siyah lekeler olacağı için aya baktıktan hemen sonra yere bakmalıdır. Kadın aya baktıktan sonra eli ile vücudunun neresine dokundurursa çocuğun vücudunda da aynı yerde lekeler olur ve bu lekeler “aytutulma lekeleri” adı verilir.

Hamile kadın ciğere dokunduktan sonra veya ciğer yerken elini bedeninin hiç bir yerine sürmemelidir, elini sürdüğü yerde çocuğun tenine ben düşer .

Çocuk annenin karnında hareket yaptığında, anne çevresindekilere bakmakta daha dikkatli olmalıdır, çünkü inanışa göre bu anda anne neye bakarsa çocuk ona benzeyecektir. Bu nedenle annenin aynada kendisine bakması, Kur’an ve Allah’ın nimetlerine bakması söylenir. Buna “Çocuk birinin yüzüne debeşmesi (hareket etmesi)” denilir.

Gebe kadın haram lokma yerse çocuk ahlaksız olur.

Hamile kadın ölü yüzüne bakmamalıdır, bakarsa çocuğun gözü yamuk olur “çocuk bed nezer olur”.

Hamile kadını korkutmak iyi değildir.

Hamile kadının hayvanlara bakmaması gerekir yoksa çocuk onlara benzer.

Annesi kız doğuran gelin erkek çocuk doğurur.

Hamile kadın her kimden yemek alırsa ve yemek tatlı gelirse, yemek aldığı kişinin özellikleri çocuğa geçer. Bu işlem için Azerbaycan'da "tikeye çekip" terimi kullanılır. (Tike, ekmeğin arası demektir).

Tavuğa kurbağa yavrusu yedirirsen yumurtası iki sarılı olur ve bu yumurtayı hamile kadın yerse çocuğun gözleri gök renginde olur.

Balık beyini yiyen gebenin çocuğu akıllı olur.

Adaklar adar, çocuğu sağlıklı olsun diye.

Süt ve yoğurdu çok yiyen gebenin çocuğu sağlıklı olur.

Hurma yerse, çocuğu sabırlı ve esmer olur.

Bu inanç ve eylemleri insanlar seneler içinde kuşaktan kuşağa aktarmış, uygulamış ve korumuşlardır. Tüm bu inanışlar ve pratikler hamileliğin öğrenildiği andan itibaren başlanarak tatbik edilmeye çalışılır. Çünkü dünyaya yeni bir birey getirecek anne çocuğunun sağlıklı olup olmayacağı konusunda endişeli ve stres altındadır. Bu sebeple kuşaktan kuşağa aktarılan bu düşüncelerin ve inançların gerçek olabileceği ihtimali dahi anne adayına duyduğu her şeyi tereddüt etmeden harfiyen uygulamaya çalışır. Çünkü söz konusu evladıdır. Bu uygulamaların bazılarını insanlar geçmişte kendileri deneyip olumlu sonuçlar aldıkları için kullanırlar, bazı sorunlar bilinmeyen nedenlerden dolayı ortaya çıkmışlar ve onları çözmek için doğadan ve çevreden öğrendiklerini uyguladılar, ayrıca bir sıra sorunların çözümünde bilinçaltı ve prototip bilgilerinden yararlanmışlardır. Şimdiki kuşak bu işlem ve uygulamaların nasıl, nerden geldiğini bilmeden ve incelemeyen devam ettiriyorlar.

2.2. Doğum Sırası

Buraya kadar söylenilen inançlar, uygulamalar ve işlemler doğum geçiş döneminde anne ve çocuğun sağlıklı sıhhatli ve rahat geçirmeleri konusundaydı. Genelde farklı bölgelerde doğum sırasında yapılan işlemler birbirine benziyor. Hepsinde anne-çocuğun bedensel ve ruhsal sağlığını olumsuz güçlerden, hastalıklardan korunması hedeflenmektedir. ve bu sırada birçok adet ve inanç uygulanır.

Doğum zamanının gelmesi doğum ağrılarında belli olur. Bu ağrılar ilk başta 15 veya 17 saatte bir olur. Sonra bu saatlerin arasındaki süre azalır ve sonunda birkaç dakikada bir bu ağrılar olur. Bunlara “Doğum ağrısı” denir.

Heşterinin Müşkabad köyünde yapılan ortak bir uygulama köylerde hamile kadınlar “Ay gününe” düştüğünde doğum hazırlıkları başlar, çocuğun elbiselerini kendi elleriyle dikerler. Ocağa odun toplayıp ateş yakarlar. Çıkan külü elekten geçirip saklarlar. Ağrılar başladığında önce sancılarının pekişmesini beklerler (doğum sancılarının aralıklarının belirli miktarda azalması). Ebeye haber verirler ve ebe gelinceye kadar ateş yakarlar. Geldikten sonra kadına istilik (huyu sıcak olan yemekler) verir odayı doğum için hazırlarlar. İki sıcak kerpici belirli mesafede konulup ortaya ateşten topladıkları külü dökerler (doğum sırasında gebenin karnından çıkan atıklar kül üzerine dökülüp evi kirletmemesi için kullanılırdı), Doğum yapmakta olan kadın ısıtılmış kerpiçlerin üzerine oturtulur ve doğuma yardım ederler. Bebek anne karnından ters durmaktaysa anneyi yavaşça sarsarak bebeğin yerin değiştirirler. Doğum gerçekleşinceye kadar yukarıdan baskı yaparak bebeğin gelmesine yardımcı olurlar.

Doğum gerçekleştikten sonra yeni doğmuş çocuğun göbeğini “Acar”¹⁸ veya “Tezeh” denilen ipe bağlarlar. Anne karnındaki bebeğin eşi tamamen gelmeyince göbeği kesmezler. Doğumdan sonra anneyi kül döseği üzerine yatırır (dezenfeksiyon özelliği için). Evde şerbet (şeker ve su) hurma hazırlayıp yeni doğan anneye verirler. Sonra bebeği temiz beze

¹⁸ Acar: Bu kelimenin deyim tarzı bölgeden bölgeye fark eder. Bazı bölgelerde “Ecerri” denilir. “Acar” veya “Tezeh” elbise diktikten sonra kalan fazla kumaştır. Acar hiç kullanılmamış, temiz ve suyu emen özellikleri olan bir kumaştır. Yarayı bu kumaşlarla sararlardı.

sarıp sıcak suyla yıkadıktan sonra anne kucağına bırakırlar. Kız annesi ve ablaları on gün onunla beraber kalırlar. On gün geçtikten sonra akraba ve komşular görmeye gelirler. Onuncu gün yeni doğmuş kadının ablasıyla ebe beraber hamama giderek yıkanır (Hamselu 2012: 63-64).

Doğum sırasında ebe ve anneye yardım eden kadınlar dürüst, çocukları ölmeyen, güvenilir kadınlar olmalıdırlar. Yıllarca doğan çocuğa karşı sanki has bir duygu ve görevleri var gibi davranır ve ona yaşamının çeşitli dönemlerinde yardımcı olurlar. Mama doğum konusunda bilgili ve tecrübeli bir kadındır. Köylerde ve kentlerde sayıları az olurdu. Genelde para almazlardı ve bazen aileler onlara hediye veya bebeklerini görmeye gelen eş-dost tarafından takılan takılardan toplananları mamaya verirlerdi. Bebek büyüdükçe mama ve o kişi arasında manevi bir ilişki ve saygı varlığını hep devam ettirir.

Doğum aşamasını daha detaylı görmek için *Heris'in Karagüney* köyünde yapılan işlemleri Güneş Emami'nin anlattıkları esasta ele alıyoruz:

Doğum ağrısı başladığında hamile kadının anne, kardeş ve başka kadın akrabaları onun yardımına gelirler. Hamile kadının arkasına vurup söylerler: “El göçtü sen de göç”. Doğum süresi uzayıp zor olduğu halde böyle söylerler: “Ey kurda, kuşa yol veren Allah, bu çocuğa da yol ver! Ey derin deryalarda olan balıkları unutmayan Allah bu gelini de unutma!” Doğum zamanı uzarsa bebeğin anne karnında doğuma uygun olmayan pozisyonda ise bebek baş aşağıya dönsün diye bir yorgana sarıp sarsarlardı. Güçlü birisi hamile kadınla arka arkaya durup onu kendi arkasına alır, amacı çocuğu doğurmağa yönelmektir. Doğum zor olduğu durumlarda başka çözüm yolları, kız çocuğun giysisini sökmekti, kız çocuğunu evin tavanına götürüp pantolonunun belinden bir yumurta salıp pantolonun aşağı bölümünde yakalarlardı ve söylerlerdi: “Ben doğdum sen de doğ!”

Doğum hala zor olsaydı evin su borusunun altında durup kurt gibi feryat ederlerdi veya ezan okuyan birisi tavana çıkıp hamile kadının baş örtüsünü veya giysisini ayağının altına koyup ezan okurdu. Bu sırada önceden hazırlanan çukura soğuk köz konulur, bu köz doğum sırasında rahimden gelen akıntıların oraya dökülmesi içindir. sonra hamile kadın doğum

yaklaştığında çukurun üzerinde durur. Her nedenle hamile kadın sevilip değer verilseydi, altına büyük bir tepsi konulurdu ve çukurda oturmazdı. Doğumdan sonra kadın hemen çukura düşmemesine çok dikkat edilirdi, düşseydi kötü anlamı vardı ve kadının öleceğine inanılırdı. “Halkeyi- Yasin” adlı bir bez üzerine yazılmış Yasin suresinden çocuğu geçirtip yakasına takarlardı. Mama doğumdan sonra anneye üç kere sorardı:” Hafif misin? Ağır mısın?” Anne hafifim demeliydi. Mama annenin yatağının çevresine demirden yapılan bir nesne ile (şiş gibi) çizirdi ve mamaya sorarlardı ne çiziyorsun? Söylendi, Meryem Nene çizgisi. Doğum gecesi anne külden hazırlanan bir yatakta yatarı. Çocuk olan günden bir şişe (demire) soğan takip anne ve çocuğun başının üstüne konulurdu.

Çocuk oğlan olduğunda, kırkına kadar beyaz renkte bir horoz çocuğun başına yakın bağlayıp beslerlerdi. Bu horozla mesela “At” söylerlerdi, kırk gün içinde çocuğa nazar gelmezse çocuk sağlam kalır ve horoz ölürdü. İnanca göre bu horoz çocuğa gelen bela ve kötü nazarları kendisine alıp çocuğu korurdu. Bazı ailelerde oğlan çocuğu olduğunda ona kurban kesilirdi. Çocuğun kilosuna kadar et ve hayvanın bacaklarıyla beraber köyün mezarlığında defnederlerdi. Ama bazı yörelerde çocuğun kız veya oğlan olduğu önemli değildi, ailenin maddi durumuna göre kurban kesilip dağıtırlardı. Çocuk “Sefer” ayında (kameri takvimle) doğsaydı, bu ayı ağır bir ay bildikleri için çocuğa bela gelmesin diye çocuğun kilosunun yedi katı kadar hurma veya buğday fakirlere dağıtılırdı.

Doğumdan on güne kadar anne ve çocuğa bakmak mamanın göreviydi. Her gün gelip çocuğu temizleyip yemek verir, anneye Hurra, kuymak, pişirirdi (Emani G. 2013: 45-55)

“Meryem Nene çizgisi” Türklerin “Umay” tanrıçasına inançlarından kaynaklanır, “Umay” çocukları ve üremeyi sağlama görevini yapar. Zaman içinde Umay tanrıçası yerini Hz. Meryem ve Hz. Fatimaya vermiştir ve çeşitli işlem ve uygulamalarda izleri görülür. Çizgiyi çekmek için kullanılan demir de Türk inançlarında demirin kutsal ve koruyucu olmasından kaynaklanır.

Doğum geçiş dönemi sadece anne ve çocuğa ait değil, ailenin erkeğine de yeni statü ve görevler yükleyip onun kişisel ve sosyal yaşamın etkiliyor. Erkek aktif olarak bu geçiş

döneminde olmasada yapılan işlemler, uygulamalar ve inançlarda onun var oluş ve varlığının önemi ve yüksek seviyesi bir ataerkil toplumu olarak korunup devam ettirmektedir.

Araştırma sahamızda tespit edilen doğum ânı ve sonrası ile ilgili işlem, inançlar ve uygulamalar ise şöyledir:

Doğum zor geçerse ev hanımlarından birisi dışarıdan pijamasını bacadan eve atar ve söyler: ben doğdum sen de doğ.

Hamile kadın ağırları çok olursa kayınvalidesinin el-ayağını yıkadığı sudan onun kafasına serperler. Böylece kadının günahları bağışlanır ve çocuğun doğumu kolay olur.

Çocuk doğduğu zaman, birisi çatıya çıkarak ezan okur, böylece doğum kolay gerçekleşir.

Ebe çocuğu tuttuğu an, erkek ve kız olmasına bakmadan çabuk “kızdı, kızdı” der, çünkü çocuk eşi (placenta) erkek olduğunu duyarsa, sevinip döner ve çocuğun ölümüne neden olur.

Doğumun ilk üç günü çocuğa süt vermezler, tere yağlı ve Şüvaran¹⁹ (Flixweed) verilir. Annenin karnında olduğu zaman bağırsaklarına giren pislikler temizlenir.

Çocuk ayın ilk günü veya Cumartesi dünyaya gelirse eli hafif olur.

Yeni doğmuş kadın ve bebeği kırk güne dek zarar değmesin diye yalnız bırakılmazlar, yalnız hamama gitmez, tandır yapmaz, mezarlığa gitmez.

İlk on gün doğumdan sonra yıkanmaktan çekinirler.

Çocuk olduktan sonra doğanı yerine getirip, soğan, şiş veya bıçağı yeni doğanın başı üzerine Kuran’la beraber koyulur. “Al karası” hamile kadınlara olduğu kadar yeni doğmuş olan çocuğa da kötülük yapmakla meşhur bir güç olarak kabul edilir.

¹⁹ Şüveren: Bu bitgi Alternatif tıp bakımından sıcak doğaya sahiptir. Kaynatılıp içilir. Yarayı şifa verip, ateşdüşürücü özelliği vardır.

Yeni doğmuşun odasına tasta üç tane yumurta konulup nazar geldiğinde yumurtalar kırılır.

Bebeği başkasının sütüyle emzirmezler, kişi haram yemiş olabilir, kötü veya hırsız olup çocuğun huyu ona benzeyebilir.

Çocuğun üçüncü günü, büyük annesi ip boyama atölyesine götürür erkekse bıyık kız ise sürme çeker. Eve döndükten sonra çocuk erkek olsaydı, iğne, sancak, sakız ve tatlı, kız ise tarak, sakız ve tatlı satın alıp getirir.

Yeni doğanı görmeye giden olursa evdekiler bebeği anne ile beraber dışarı çıkarırlar ve misafirden sonra eve girerler. Gelen kişide dua (kötü güc/enerji) varsa, bebek ve anneye dokunmasın diye yapılır.

Çocuğa nazar değmesin diye dua yazan kişiden “Zâminname²⁰” alınıp çocuğun elbisesinin beline veya göğsü üzerine diker veya eve konulur.

Çocuk sese düşmesin diye düğün veya yas yerine götürmezler.

“Yaka salma”: hep çocuğu ölen birisinin yeni doğmuş çocuğu ölmesin diye çocuğu ölmemiş bir kadının yakasından bırakarak elbisesinin aşağısından çıkartırlar. İnanca göre bu çocuk daha ölmeyecektir, bu geleneğe “Yaka salma” denilir. Bu kadına her ayın sonunda biraz para verilir. Bu işi çocuğu süttten alınana kadar devam ederler. “Yakası bütün” eşi ve çocuğu ölmemiş kadına verilen isimdir.

Çocuğu hep ölen kadının yeni doğmuş çocuğunu korumak için yapılan başka uygulama: yeni doğmuş çocuğu hiç çocuğu ölmemiş bir kadına verir, annesi bu çocuk senin olsun der. O kadın, çocuğu kendi çocukları arasına katar sonra der çocuğu tut aylık sana para veririm. Böylece yedi sene aylık para verir. Bebeğin annesi bu işi diğer hediyelerle karşılar.

²⁰ Zâminname: Şifa talep etmek veya nazardan korunmak için dua yazan bir kişiye gidilir. Dua yazan kişi dürüst ve dindar birisidir, kuran’ın bir kaç ayetlerinden küçük kağıt üzerine yazıp, kağıtı bir temiz kumaşa sarır, buna zaminname denilir. Zaminname’yi elbiseye takarlar.

Kırk güne kadar çocuğu görmeye gelen misafirler kendileriyle dua ve Zaminname (kağıt üzerine yazılan Kuran ayetleri) getirmez. Çocuğun üzerine duası olan birisi gelirse aynı falcıdan dua yazdırmak gerekir ve bu duayı getirenin parmağın suya batırıp suyunu çocuğa verirler.

Yeni bebek olan eve kırk güne kadar et getirmezler, getirilirse bebeğin boynu eğri olur veya titrer. Bunu gidermek için çocuğun elbisesinin koluna küçük bir et parçası dikerler.

Çocuğun kırkı çıkana kadar çamaşırlarını akşam ezanına kadar kurutup toparlayarak evin içine götürürler, ay ışığı düşerse “çocuğun ağzında bir tür küçük yara düşer”. “Al Arvadı”ndan korumak için çocuğu kucağa alırlar.

Çok ağlayan çocuk ağlama sırasında ağzını gökyüzüne doğru döndürürse bela getirir.

Çocuğa nazar değmesin diye elbisesine göz nazar (nazar boncuğu) dikerler. Göz nazar yedi delikli boncuk ve bir tane beyaz-siyah boncuktan oluşur.

Çocuğa nazar değmesin diye iltifat etmezler, tam tersine “tuzsuz” (sevilmeyen bir çocuk anlamına geliyor), çirkin gibi sözlerle hitap ederler.

Çocuğa nazar değmesin diye yüzünden değil alnından öperler. Çocuğun alnından öpmek peygamberden kalmıştır, derler.

Çocuğu sabah ve akşam ezanında yere koymazlar, yere konulursa zarara uğrayıp uğursuz olur.

Bebeğin ağzından öpmezler, öperlerse hastalanır.

Bebeğe ad konma töreninde kuymak ve kayganak (tatlı) pişirip akraba ve komşuda olan yaşlı hanımları davet ederler. Gelen misafirler ortaya konan büyük tepsiye hediye olarak para atarlar ve toplanan paralar ebeye verilir.

Çocuk çok ağlarsa yedi kızın bacakları arasından veya sac ekmeğinin ortasından geçirirler.

Babasına benzeyen kız mutlu yaşayacaktır.

Av etinden kırklı kadına vermezler.

Öğlen ile seher ezanında doğan çocuğun eli hafif olur (eli uğurlu gelir).

Öğlenden sonra sabah ezanına kadar doğan çocuğun eli hafif, ayağı ağır olur.

Kadın doğumdan sonra yatağına geçerken Tanrı'dan istediği şey derhal icabet olur. (Annenin kutsallık inancından kaynaklanır.)

Doğuracak kadının kenarında kız çocuğu olursa doğumu zor olur. Aniden kız çocuğu odaya gelirse kız çocuğunun eteğini yırtarlar.

Süt veren kadın göğüsünü eline alıp Tanrıdan ne dilerse Allah onun duasını kabul eder.

Anne ve kız aynı ayda doğum yaparlar ise, çocuklardan biri sakat olur.

Çocuk annesini tanıyan günler annenin saçları dökülür. (Kadınların doğum sonrası hastalık veya rahatsızlıklara hazırlıklı olmaları için bir takım inançlara inanılmaktadır).

Yeni doğan on güne dek kimsenin önüne çıkmaz, çıkarsa onu çille basar ve bir daha gebe kalamaz. Hatta kediyi bile kovmaz. Zira kediyi pişt derse sütü kaçar.

Anne ölen çocuğuna ağlarsa çocuk öteki dünyada su içerisine atılır.

Çocuğu ölen anne bebeğinin mezarına gitmez, giderse melekler çocuğu sürükleye -sürükleye anne ayağına getirirler.

Bu inanç ve işlemlerde öğrendiğimiz en önemli nokta şudur, fiziki çalışmalar, manevi dua törenleri, bazen dinsel ve bazen sihirli güç ve anlam taşıyarak, bir toplumun üyelerinin arasında ilişkiler yaratıp, yenileyip sıkılaştırmaktadır. Geçiş dönemlerine bir sosyal olay

olarak bakarsak aslında bu sosyal olay toplumun devamına ve güçlenmesine yardım ettiği görülmektedir.

2.3. Doğum sonrası

Doğum öncesi ve doğum sırasında gördüğümüz pek çok âdet, pratik ve inançların doğum sonrasında da olduğu görülür. Bu devrede de önemli ve öncelikli olan anne ve bebeğin sağlığıdır. Bu nedenle tüm uygulama ve pratikler anne ve çocuğun hastalıktan, nazardan, kötü güçlerin etkisinden korunmasına yöneliktir. Doğum öncesi tedbirleri, doğumun bir aksilik olmadan atlatılmasına yöneliktir. Şimdi de sıra anne ve çocuğun doğum sonrası rahat ve sağlıklı atlatılmasındadır. Doğum sonrasında çocuğun sağlıklı gelişmesi, yeni geldiği ortama alışması ve annenin doğum nedeniyle sarsılan bedenini düzenlemeye yönelik pek çok inanç ve uygulamanın bu dönemde anne ve bebeği üzerinde kümелendiği görülür. Bu uygulamaların çoğu dinsel ve büyüsel içeriklidir. Bu uygulamalar doğumdan sonra bebek üzerinde uygulanan ilk işlemler çocuğun göbek bağının kesilmesi ve eşini gömmek gibi ritüellerden başlayarak çocuğun yürümesi ve konuşmasına kadar uzanan çok geniş bir yelpazede yer alır.

2.3.1. Çocuğun göbeği ve eşi

Doğum ânı kadar doğum sonrası da oldukça önemlidir. Bu aşamada da doğum yapan kadını ve çocuğu korumak için uygulanan bazı pratiklere ve inançlara rastlanır. Bu işlemler sırasında uygulanan pratikler ve inançlardaki amaç, çocuğun ve annenin geleceğini olumsuzluklarından korumaktır.

Çocukla anne arasında doğrudan bir ilişki ve etkilenme bağı vardır. Annenin yedikleri, gördükleri, yaptıkları çocuğu etkiler. Çocuk doğduktan sonra bu etkilenme başka form ve şekillerde devam eder. Fiziksel uygulamalar, törenler ve dualar çocuğun korunması, sağlığı,

büyümesi ve geleceği ile ilgili yapılır. Çocuğa maddi dünyaya adımını attığında yapılan ilk işlem göbeği ve eşinin kesilmesidir. Eş ile ilgili yapılan işlemler çocuk ve eşin arasında maddi ve manevi ilgilerine inanılmasından kaynaklanmaktadır. Geçmişte insanlar bilimsel açıdan kendi inanç ve işlemlerini değerlendirip anlam veremeseler bile bugün bilim dünyasında insan ve eşi arasında olan önemli bağıllığı, sonralar hastalıklarda ve organların restorasyonunda olan rolü açıklanmıştır.

Yunanca homeopatik maji denilen bir büyü şekli vardır. Bu büyüün yapısı “taklit” tir. Taklitteki amaç benzetme yoluyla istenilen sonuca ulaşmaktır. Yani benzer işlemlerle istenilen şeyin (olayın) yakın bir gelecekte meydana gelmesini sağlamaktır. “Benzer işlemin benzer olayı meydana getireceği”ne dayanan bu büyü çok yaygındır. Hemen her toplumda ve Türk toplumunda da taklit büyüüne rastlanmaktadır (Örnek, 1966: 35).

Azerbaycan’da genellikle çocuk oğlan olduğunda eşini (bazı yörelerde çift söylenilir) cami, okul veya evin bahçesine gömerlerdi. Çocuk kız olsaydı eşini, evin fırın olan bölümünün tavanına veya genellikle evin tavanına atarlardı veya bahçesine gömerlerdi.

Göbek bağı ve çocuğun eşiyle ilgili uygulanan pratikler de bunun örneklerindedir. Çocuğun göbeği ile kendisi arasında bir bağlantı olduğu düşünülür. Göbek bağına ve çocuğun “eşine” yapılan işlemin çocuğun geleceğini, yeteneklerini, huyunu suyunu, eğilimlerini, seçeceği mesleği, karakterini etkileyeceğine inanılmaktadır (Altun 2004 Aktaran: Türbedar 2011: 61).

Göbek bağı yarasını temiz tutmak için kundağı değişip yara yerine genelde alkol ile dezenfekte ederlerdi ve göbeğin kurumasını beklerlerdi. Bu süre 7-10 gün sürerdi. Geçmişte alkol yerine “Mazi” isimli kuru meyve kullanırlardı. Fındık boyutunda ki küçük meyveyi sıcak su ile yıkayıp kurutup pudra yaparak göbek yarasına dökerlerdi. Bazı durumlarda kuru meyveyi komple göbek üzerine koyarlar ve göbek koştuktan sonra küçük çukur kırışksız kalırdı. Geçmişde eğer göbek bağı yarası kurumuş olsaydı “Kuymak” konulur, kapatılırdı ve göbek yeri irin tuttuğunda “Zerdeçal” bitkisini ovarak yara üzerine sürerlerdi. Göbek koştuktan sonra okul, cami vb. yerlerde gömülürdü (Takizade 2015).

Merend’in *vediq* köyünde çocuğun göbeği düştükten sonra halının tiftiklerini yakıp külünü göbeğin üzerine koyarlar veya yarpuz (yabani nane) bitkisini sütte kaynatıp göbeğin üzerinde yakarlardı (Tehmasebpur 2014: 132)

2.3.2. Zahi (Lohusa)

Yeni doğurmuş, doğurup da henüz yataktan kalkmamış gebe kadına Anadolu’da genel olarak “Lohusa”, Azerbaycan’da “zahi” denilir. Zahılık doğumdan itibaren kırk günlük süreyi kapsar. Doğumdan sonra yatakta kalma süresi kadının fizyolojik durumuna, doğumun zor ya da kolay oluşuna, iklime, çevre koşullarına, ailenin maddi durumuna, gelinin sevilip ya da horlanmasına ve kimi adetlere bağlıdır.

Şehirlerde kadının yataktan kalkması ve gündelik yaşama dönmesi fizyolojik açıdan sonra aile durumu ve kadın çalışırsa iş yerinin koşulları ve ülke yasasına bağlıdır. Kırsal bölgede ise bunu adetler, gelenekler ve töreler düzenlemektedir. Geçmişlerde doğum geçiş döneminin bu bölümünde kadının iyileşip aynı zamanda kötü güçlerin etkisinin azalması, anne ve çocuğun yeni duruma alışma süresi kırk gün tahmin edilmiş ve çocuğun kırıklığını yapıp aile evine, topluma dönmesi anne- çocuğun bu dönemi sağlıklı ve iyi geçirdiğini göstermekteydi.

Aslında lohusalık döneminde kadın eş statüsünü ve görevinden fazla annelik statüsünü kazanır. Bu yeni görev ve durumu öğrenmesi ve alışması çevresindekilerin yardımıyla lohusalık döneminden başlar. Çocuk yeni durumuna fizyolojik ve psikolojik anlamda uyum sağlar. Aynı zamanda çocuk ve anne kutsal durumdadırlar ve onları kötü güçlerden korumalıdırlar. Bu faktörlerin toplamıyla lohusalık çok hassas ve önem taşıyan bir dönem sayılır ve sadece anne – çocuğu değil belki aile ve gelecekte olan etkisinden dolayı topluma kapsayıcı bir yapıya sahiptir.

Lohusalık döneminde annelere karşı yapılan genel ve ortak bakım işlemlerinden şunları sayabiliriz:

Annenin üzülmemesine dikkat edilir.

Karnına sıkı bir kuşak bağlanır. Bu kuşağın göbeğini toplayacağına inanılır.

Ayakları sıcak tutulur.

Bir hafta 10 gün yataktan çıkmadan yatar.

Yattığı süre içinde kızın annesi ya da oğlanın annesi yardım eder.

Ağır iş yaptırılmaz.

Çocuğun kıyafetleri akşam namazından sonra dışarıda bırakılmaz.

Günümüzde çocuğun en sağlıklı beslenme biçimi anne sütü olduğu bilinmektedir. Geçmiş yıllarda anne sütünün öneminin çok anlaşılmasına rağmen son yıllarda üzerinde çok durulan ve bilimsel olarak faydaları kanıtlanan anne sütü bebek için oldukça gerekli ve önemlidir. Anne sütünün çocuğun bağışıklık sistemini koruduğu ve gelişimini olumlu yönde etkilediği günümüzde bilimsel olarak da kanıtlanmış bir gerçektir. Her zaman hazır ve temiz olması da anne sütünün bir diğer avantajıdır. Geçmişte doğum gerçekteşiği günde dahil olmak üzere üç gün anne sütünün sarı renkte olmasından dolayı sütü bebeğe vermezlerdi. Sütün bu ilk akıtına “ağız” denilir sarı renkte olduğu için çocuğa “sarılık” hastalığı getireceğine inanılırdı. Anne bu sütü vermezdi ve sütü olan başka bir kadın çocuğunu emzirirdi. Bebeği emzirecek bir kadın bulunamadığı zaman çocuğa tereyağı ile şeker veya tereyağı ile şüveren (bir tür bitki) yedirilirdi. Tereyağı aslında çocuğun bağırsaklarını temizleyip hastalığı önlerdi. Geçmişte böyle bir görüş ve uygulama olmasına rağmen günümüz doktorları Ağızın çocuğa ne kadar faydalı olduğunu anlatmaktadırlar.

Heşterinin Karagüney köyünde doğumdan sonra yapılan başka önemli işlemlerden biri de, çocuğun “Boğazını açmak” veya “Ağzını açmak”tır. Bu işlemdede akrabada dürüst ve doğru olan bir kişi Kerbela mühür²¹ünü biraz ovup çocuğun ağzına bastırır sonra tereyağı yutturur. İnanca göre bu uygulamada çocuk büyüdüğünde sesi yüksek, doğru konuşan, küfür etmeyen ve yiyip içmesi iyi olan bir insan olması dileğidir.

Eher kentinin *Helpe (khelfe)* köyünde, çocuğun yedinci gününde akşam saatlerinde, çocuğun şapkasına veya elbisesine yedi tane iğne koyar, siyah bir beze sararmışlar ve anne de siyah eşarp başına bağlarmış. Bu halk inancına göre akşam bir kuş gelip çocuğu götürmek ister, siyah beze sarılırsa kuş onun çocuk olduğunu anlamaz ve onu alamaz (Emani G. 2013: 54). Yedinci günde yedi iğneyi kötü güçlerden korunmak için kullanmak, Türk inançlarında yedi

²¹ Mühür: şia müslümanlar namazda secdede ederken, kutsal topraktan yapılan mühüre alınlarını koyarlar. Bu kutsal toprak Kerbela, Meşhed ve başka kutsal şehirlerden alınır.

sayısının kutsal ve koruyucu bir niteliğe sahip olmasıyla kuşaktan kuşağa güvenilen bir prototip olarak aktarılmıştır.

Genellikle incelenmiş tüm bölgelerde eve kadın ve bebek getirildiğinde koyun kesilmektedir. Bebek doğumu evde yapılmışsa çok vakit geçmeden doğum gerçekleştikten sonra, evde kurban kesilir. Pek çok bölgede anne ve bebek kurban kanı üzerinden geçerler ve bir damla kanı bebeğin alınına sürerler. Bazı yörelerde bebek saçının bir kısmı kalkmışsa şerri gidermek için kurban keserler.

“Üzerlik tütsülemek”, özellikle anne ve bebek eve girdiğinde uygulanan önemli geleneklerdendir ve tüm bölgelerde yaygın olarak tatbik edilir. Kemgözleri uzak tutmak ve nazardan korunmak için “Üzerlik tütsüsü” verilir. Üzerlik tütsümeden önce tanelerini bir avuçta tutup diğer parmaklarla taneleri götürüp nazarı değmiş kişilerin isimlerini sayıp üzerlik tanelerini avuca dökerek sıkıştırır sonrasında nazar değmiş kişinin kafası üzerine dolaştırırlar. Sağ, sol omuzuna ve sırtına yavaşça vurulup kömür üzerine dökerek üzerlikleri yakarlar. Nazar değmiş kişi tütsüyü koklar. Bazen yanmış siyah üzerliği iki parmakla ezerler ve kaşın ortasına nazarı savmak için çekerler. Bazı yörelerde anne ve bebeğin gözlerine sürme çekerler. Kurban kesmek eski Türk inançlarına kadar gitmektedir, güç sahiplerini ve tanrılarını memnun etmek için yapılan çok eski ve kutsal bir törendir.

2.3.2.1. Törenselle yemek

Geçiş dönemi törenlerinde ve gizemli ayinlerde en belirgin gelenek özel yemeklerin yapılmasıdır. Geçiş yapan birey veya diğerleri hatta her ikisi tarafından da yiyecekler tüketilir. Törenselle yemek geçiş yapan kişiyi kutsal geçiş yapmasına olanak sağlar. Keza doğum, evlenme ve ölüm geçiş dönemi törenlerinde özel yemek hazırlamak için kullanılan ortak malzemeler un, yağ, şeker ve bazen yumurtadan oluşur. Duruma göre çeşitli şekillerde “Kayganak” “Helva” veya “Kuymak” hazırlanır. Bu törenselle yemeklerden bazen geçiş yapan kişi yemez, çevresindekiler (akraba- komşu) bu yiyecekleri tüketir. Doğum geçiş döneminde

yapılan törensel yemeklerden “Dişlik” veya “Hedik” bebeğin adına hazırlanır. Fakat çocuk kendisi değil çevresindekiler yerken bunu çocuğun diş çıkartma ve büyüme dönemi daha rahat, güçlü ve tatlı geçsin diye törensel olarak kutlanır.

Ölüm geçiş döneminde de yapılan “Helva” aslında bu üzüntülü dönemin çevredekilere daha kolay ve güçlü geçmesi için bir hayrat niteliğinde olup arkasından başka ölüm çıkmasını diye yapılır.

Doğum yaptıktan sonra annenin yemesi için yapılan ilk yemekler “Kayganak” ve “Kuymak”tır. “Kuymak” helvada kullanılmış malzemeleri içerir, yalnız kızartılmış una su, toz şeker, safran ve yağ eklenerek daha hacimli bir yemek elde edilir. Doğum ve evlenme geçişinde hazırlanan özel yemeklerin farkı daha tatlı ve hacimli yapılmasıdır. Bunun nedeni doğum yapan ve evlenen kişilerin iyi beslenip güçlü bir şekilde bu dönemi atlatabilmelerini temenni etmeleridir. Ayrıca yeni doğum yapmış kadına bal ve tereyağı yedirilmesi, doğurganlık Tanrıçasına hediye sunmayı hatırlatır. Bazı bölgelerde yeni doğum yapmış kadına ve geline verilecek kuymak toz şeker veya bal ile hazırlanır. Kuymak ve Kayganak farkı dünyaya yeni gelmiş çocuğun cinsiyetindedir. Kız doğurmuş kadının yemeği Kuymak ve erkek çocuğu olan kadının yemeği kayganaktır. İşte bu fark, erkek çocuğu dünyaya getirme statüsü ve anlamıyla ilişkilendirilebilir (Emirgasemi 2011: 254).

Diş, en dayanıklı ve kalıcı organlardan biri olarak bazı kültürlerde özel bir önem atfedilmiştir. Çocuğun ilk kez diş çıkarmasının önemi ve çocuğun büyüme aşamasındaki özel törenlerin yapılması insan organlarının arasında özel yer teşkil ettiğini göstermektedir. Çocuğun ilk dişi çıktığında buğday, nohut, mercimek ve üzerini süslemek için ceviz, badem, kuru üzümden oluşan “Dişlik” veya “Hedik” isimli yemek pişirilir. Sulu yemek bolca yapılır, komşu ve akrabalara dağıtılır, onlar da yemeği yedikten sonra boş tabaklara “göz aydınlık” denen hediyeler bırakılır. Geçmişte hediyeler ceviz, badem, fındık, fıstık ile çikolata ve “müşkülğüşa”²² denilen şekerler olurdu. Günümüzde ise çocuğa uygun ve çeşitli hediyeler gönderilmesi tercih edilmektedir.

²² Müşkülğüşa: Farsça bir terimdir. Sorunları çözmeye yardım eden yemek (nesne) anlamındadır. Küçük bir poşete kavrulmuş nohut, kuru üzüm, küçük çikolatalar ve kenevir konulup dağıtılır. Halk inançlarında sorunları

Diş yemeği çocuğun dişleri sağlam olsun diye diğerleri tarafından tüketilir. Öyle görünüyor ki kökü sihirle ilgilidir nitekim bir yemek başkası tarafından tüketilirse gerçeğinde diğerlerde ondan faydalanır ve kişi etkisinden yararlanır (Emirgasemi 2011: 256). Ayrıca “Dişlik” pişirmede bazı bölgelerde yedi tane buğdayı ipe dizerek çocuğun elbisesine takarlar, genelde ilk dişler çocuğun alt çenesinde çıkar, eğer yukarıdan çıkarsa kurban kesmek gerekir. Buğday topraktan üretilir ve ondan yapılan ekmek çok kutsal aynı zamanda saygılı ve değerli maddelerdendir. Bu kutsal buğdayı yedi sayı eşlik eder ve çocuğu koruyup güvende kalmasını sağlar.

2.3.2.2. Törenselle yıkanma

Törenselle yıkanma doğum, ergenlik, evlenme ve ölüm geçiş aşamalarında arınmak için dinsel ayin gerekliliklerinin en yaygın biçimidir. Geleneksel açıdan böyle yıkanmaya vurgu, dinsel gerekliliğiyle beraber, eski bir inancı temsil etmektedir (Emirgasemi 2011: 181). Bu törenselle yıkanmaya Azerbaycan’da “çille dökmek” ve Anadolu’da “kırklanma” denilir. İnançlar esasında doğumdan kırk gün sonrasına kadar lohusa anne ve bebeğin kötü güçlerin etkisi altında oldukları düşünülür. “Su, yaşam kaynağı, arınma vasıtası, yeni hayat merkezi olmak üzere üç şeyi temsil eder” (Chevalier 2005: 365). Bu kırk günde dışarıya çıkmazlar ve yalnız bırakılmayıp hep korunurlar. Nihayet lohusa ve bebek doğumdan sonraki kırkıncı günde yıkanılır. Yapılan bu yıkanma işlemi sıradan bir yıkanma değil, bir tören niteliğindedir. Azerbaycan’da kırk gününe kadar çocuğu kötü güçlerden koruyup, barındırmaya “ Perpisin saxlamak (tutmak)” denilir. Hamam için özel gün belirlemek, kutlama ve parti, sevinç ve

çözmeye, kızların evlenme dileğine ve kem gözlerden korunmaya yardımcı olur. Dinsel ve ulusal bayramlarda veya günlerde komşulara, dinsel yerlerde ziyarete gelenlere veya çocuklara dağıtılır. Bu geleneksel hayrat geçmişte güç iyelerini memnun etmek için yapılan dağıtımlardan kaynaklanabilir.

mutluluk, yeme, içme, dans, hediyeler sunma, hamam gününde geçiş yapan kişiye yeni elbise giydirmek genelde doğum ve evlenme ritüellerindedir. Tümünün yönetimi ve sürdürülmesi kadınlar tarafından yapılır. Bu inançlar ve uygulamalar, insan yaşamının sürekliliğini sağlayarak Azerbaycan’da kadınların geçiş dönemlerindeki önemini gösterir.

Yıkanma dünya genelinde hayatın önemli ve temel aşamalarından olup özellikle doğum, ergenlik ve ölümden arınmayı simgeler. Banyo sembolü su unsuru ve dalmak fiilinin anlamıyla ilgilidir. Suyu dalma psikologlara göre rahme dönüştür. Kendi ilkin rahmine ve aslında hayat kaynağına ulaştırır (Eliade 1987: 216).

“Zahı hamamı” (yeni doğum yapan kadınının banyosu), umumiyetle gerekli ayinsel ve resmi bir tören olarak doğumun üçüncü, yedinci veya onuncu günü yapılır. Bazı bölgelerde her on günde bir kırk çıkana kadar banyo yapılır. Anne veya bebeği her gün dahi banyo yapsalar da hepsinde de yıkanma eylemi özel bir tören olarak gerçekleşir. Kayınvalide 50-60 kişilik öğlen yemeği hazırlar. Kendi ve kadın akrabalarını “Baş yumağa” (kafa yıkamaya) davet eder. Zahının (lohusanın) kız kardeşi şerbet (su, şeker, nar tanesi veya limon suyuyla hazırlanan bir şerbet), yarı pişmiş yumurta, meyve, kız ve bebek havluları ve elbiselerini hazırlar. Ebe hamamın bir köşesinde havlu açarak yeni doğum yapmış kadının elbiselerini düzleştirir. Ayrıca yumurta sarısını kumaş üzerine dökerek zahıya tutarlar. Bu işlemi bedenden pislikler ve irinlerin çıkarılması için yaparlar. Yeni doğum yapan kadın doğumda terler. Terlediği zaman yarı pişmiş yumurta içirirler. Ter bedenini yumuşatarak dert ve belayı ondan uzak tutar. Bu arada ebe çocuğu yıkar ve giydirdikten sonra annenin kız kardeşine eve götürmesi için teslim eder. Sonra yeni doğum yapan kadın soyunur ve bedenini ovarak iyice yıkarlar. Kadına banyonun en sonunda “Nifas” gusulü ve çocuğa “Mevlid” gusulü aldırılır. Yıkandıktan sonra şerbet içirerek iyice giydirilir ve kayınvalidenin hazırladığı eğlenceye giderlerdi. Evde anneye “kuymak” yedirip çocuğu emzirmesi için kucağına verirlerdi. Öğlen yemeğinden sonra “Ad koyma” (ad verme) töreni başlardı. Eğlence bittikten sonra zahıyı “ayak berkitmek” için baba evine götürürlerdi (Hamselu 2012: 63-64). “Ayak berkitmek” terimi, annenin 10-15 gün kendini toparlaması ve yeni durumuna alışması için babasının evine dönüp orada dinlenmesidir.

Van Gennepe'nin teorisine göre geçiş törenleri: 1- Ayrılık aşaması 2- Mekân değişimi / Geçiş 3- Uyum / Toplanma aşaması olmak üzere üç aşamada gerçekleşir; Doğum geçişinde annenin doğum zamanı yaklaştığında toplumdaki ayrılıp sağlıklı doğum yapmak için hazırlanması ayrılık aşamasını yansıtır. Doğum eylemi ile kadın geçiş yapıp annelik statüsüne ve erkek de babalık statüsüne ycelirler. Yeni durum ve sorumluluklarını daha iyi öğrenip, uyum sağlayıp gclenmek için anne bir süre (genellikle 10 günlük) kendi baba evine dönüş yapar, orada dinlenip bakılır ve bu durumda annenin uyum aşamasını sağlar. “Ayak berkitmek” döneminde de aslında kadın kendi evinden uzaklaşıp babasının evinde dinlenip toparlamakla yeni durumuna hazırlanır.

Doğumdan sonra “zahı” genellikle on gün kendi evinde ardından baba evinde dinlenir. İlk on gün kız annesi kız evinde olur bazen doğumdan öncede kızına yardım yapmak için gelir ve doğum sonuna kadar beraber olurlar. Bazı yörelerde önce baba evine gidilir. Ardından kayın validesinin evine gidip orada dinlenir, sonra kendi evine döner. Bazen baba evinde dinlenme süreci bir aya kadar devam edebilir (Kazemi 2015).

On sayısı tüm yolculuk ve dönüşlerin kaynağıdır (Cooper 2000: 274). Her bir yolculuk ve dönüşte bir arınma gerekir. Bebek ve anne de doğumun onuncu günü arınır ve yeni doğan kişi resmiyet kazanır. Hatta annenin kendisi halk inancına göre yeniden doğup arınmış olur. Baba evinde anne ve bebeğin on gün ikametleri törensel ikamet olarak kabul edilebilir. Annenin kendi kaynağına gidiş ve dönüşü olarak da varsayılabilir. Zira on sayısına dayalı ikameti vurgular ve yaklaşık tüm konularda aynı sayı mevcuttur (Emirgasemi 2011: 230).

Kırkinci gün banyosu bu geçiş döneminin önemli geleneklerinden sayılır; yapısı ve detayları açısından daha özel formaliteler taşır. Kırkinci gün hamamı veya “kırk dökmek” kırk dişi olan tarakla yapılır. Tarağı suya daldırıp sonra tarakla suyu bebeğin üzerine serperler. Tarakla ocuğa su serpmek eylemi birkaç yönden düşünülmüştür: Aniden ocuğun üzerine suyun dökülmesine mani olup ocuk korkutulmamış olur. Aynı zamanda bu tarz su serpmek yağmur yağma sembolüdür ve ardından çocuğu yağmurda olan nimetten faydalandırmak anlamına gelir. Kırk tarak dişi arınmış kırk su damlası, kırk günlük bebeği önceki hayatından yeni

hayata aktarır ve muhtemelen kırk günlük kutsallığını daha içermemektedir. Kırk dökmenin esas anlamı çocuğu yatıştırmaktır ve bu nedenle su dökerken bu ve buna benzer sözler söylenir: “Kırkını döktüm rahat yatasın”. Kırk sayının kutsallığı genel olarak kutsal ritüellerde bir aşamadan diğer aşamaya geçmeyi nitelendirir. Özel yıkama şekliyle beraber arındırmak, kutsamak ve yatıştırmak için çocuğa dua okunur. Bazı bölgelerde kırk günlük guslünde kırk tane taşı bir suya dökerek tüm vacip ve müstehab gusüllerin niyetini edip ve hemen suyla bebeğe gusül verilir. Bazen kırk tane dişi bulunan tahta tarağı suya daldırarak suyu tahta tarak üzerinden bebeğin kafasına dökerler (Emirgasemi 2011: 183).

Türk ve ayrıca Azerbaycan inanç sisteminde su unsurunun doğal hayat kaynağı olduğu düşünülür ve ışık sembolü olarak tanılırlar. Diğer yandan, Cooper`in söylediğine göre su uludur. Annenin, doğum, dişiliğin temeli, dünya rahmi vb. sembolüdür ve bundan dolayı geçiş için gereklidir. Kadın ve anne zihninin yapısı tüm bu konuları kavramış, geçiş yapan kişiyi (yeni doğum yapan kadın ve çocuk) kutsamak için yıkanma töreni gibi kırk gün süre içerisinde birkaç kere tezahür etmektedir.

Zaman içinde bu törensel yıkanma veya kırklama dinsel rengi kendine alarak gusül şeklinde kadına vacib ve bebeğe müstehap olarak yapılır. Zahir doğumdan 10 gün sonra “Nifas Gusülü” yapıp, temizlenip dinsel işlerini yapabilir. Çocuğa da müstehap olarak “Molud” gusülü verip gündelik ve normal yaşama hazırlarlar.

Çille basmak (kırk basması) sadece lohusada ve bebeğinde görülmez, gelin ve kadınlar kötü nazar ve kötü güçlerin şerrinden dolayı tehlikeyedirler ve her zaman dikkatli olmaları gererekir. Ne zaman kadınlara bu kötü güçler ve kötü nazarlar dokunursa çille dökmek veya kırklama eylemi çeşitli şekillerde yapılır ve kadınları tehlikede bırakmayıp sorunları çözer. Araştırma sahasında bulunan bu kırklamaları 2.1.1.1.3.1. Çille Dökmek bölümünde okuyabilirsiniz.

2.3.3. Alkarısı tasarımı (Albastı hastalığı)

Lohusa kadınlara ve çocuklara dokunan onları kimi zaman öldürdüğü de düşünülen yaratığa “al arvadı, al, adı batmış (adı gizli)” gibi adlar söylenmektedir.

Hem Gök Tanrı ve hem de İslamiyet inancına sahip Türklerin halk hurafelerinde bugüne kadar yaşayan ve en önemli rol oynayan ruhlardan biri “Al” ya da “Albastı”dır. Türk hurafelerinde karakter ve özellikleri bakımından aynı ruh olan Albastı Batı Türklerinde Al karısı, Albastı; bütün Ortak Türklerde Albastı, eski Osmanlı metinlerinde Albız; Uranha-Tuba’da Albıs; Altaylarda Almıs; Yakutlarda Abası şeklinde geçmektedir (İnan 1987 Aktaran: Türbedar 2011: 75).

Bu yaratık uzun boylu, adım attığında dağları titreten dağınık saçlı, yüzü uzun ve çıplaktır veya bazende tam siyah, tam beyaz veya tam kırmızı bir giysi giyen dişlek, memelerini omzundan arkaya atabilen insan-hayvan karışımı bir yaratık olarak tarif edilir. Bu yaratık genellikle ağıl, su kıyısı, çeşme, samanlık, pis ve virane yerlerde bulunur. Bu nedenle lohusa kadın buralardan uzak durmalıdır.

Geçmişte tıp biliminin gelişmediği dönemlerde yaşamsal olaylara uygun cevaplar bulmakta zorluk çeken insanoğlu, doğaüstü güçler ve yaratıklara ilişkin sorularına cevap bulmaya çalışırlardı. Bu arada sağlık, refah ve tıbbi bilgiler eksikliğinden dolayı anne ve çocuk canını korumak için bir sıra ilkel sağlık esaslarına ve toplumda yer alan yaygın geleneklere uymaktaydı. Gerçekte “al karısı” ilkel insanların belirsiz ve cevapsız sorularının gidericisi sayılırdı. “al karısı” fani insanın hayata ve neslini sürdürmesine olan hevesini gösteriyor. “Al karısı” insanoğlunun ihtiyaçlarının ve yaşadığı toplumun güvenliğinin sembolüdür.

İlkel insanın bilmediği konulardan birisi de doğumdan sonra kadının değişen hormon dengeleri nedeniyle ateşlenmesi, sinir sisteminin hassaslaşmasıdır. Bu durum halk tarafından albasması olarak adlandırılmış ve bu yönde tedbirler alınmaya çalışılmıştır. İlerleyen tıp sayesinde günümüzde bu durumun doğum sonrası lohusanın biyolojik, psikolojik ve fizyolojik değişimlerden dolayı depresyona girmesi nedeniyle olduğu bilinmektedir.

Albasan lohusada göğsü sıkışır, nefes alması güçleşir. Kadın bağırsa sesinin çıkmadığı söylenir. Al basma çocuğa gelirse çocuk sakın durmayıp tedirgin olur ve sıkça ağlar.

Albasması olarak tarif edilen bir diğer nokta da çocuğun sürekli ağlaması ve huzursuz olması ve nefesinin kesilmesidir. Çocukta albasmasını önlemek için akşam çocuğun bez veya giysileri dışarıda bırakılmamalıdır.

Anadolu'nun kimi bölgelerinde, al karısı kırmızı boya, silah ve meşaleden korkar. Kişi kendi eline siyah boncuk takarsa al kadının elinden korunmuş olur. Lohusa ve bebeğe al basmaması için başvurulan çareler şunlardır:

Lohusa ve bebeğin bulunduğu yere Kur'an, demir (makas, bıçak), soğan, tuz, ekmek, nazarlık, konulur.

Bebeğin beşiğine kurdun eli asılır.

Annenin yakasına iğne takılır.

Anne yalnız kaldığında eline veya çevresine bir demir, özellikle bıçak, bırakılırdı.

Bebeğin kıyafet ve bezleri ikindiden sonra dışarıda bırakılmaz.

Bebeğin kırkı çıkana kadar öğleden önce yıkanır. İkindiden sonra yıkanmaz.

Anne ve bebeğin yatağının çevresine demirle çizgi çekilir.

Annenin yatağının altına kurt derisi konulurdu.

Söylenenlere göre “zahı” uyuduğunda al arvadı onunla konuşur. Kadın ona “evet” veya “hayır” cevabı vermemelidir. Çünkü o zaman albasıp ciğeri çıkartılıp ölür. Evdekiler kadın uyduğu zaman çok dikkatli olurlar, anne kendi kendine konuşursa “evet” veya “hayır” derse veya nefesi kesilir zor nefes alırsa albasmış diye evin kapısının önünde köpekler boğuşturulur, silah atılır, at kişnetilir. Bu işleri al arvadını korkutmak için yaparlardı. İnanca göre al arvadı kadının ciğerini aldıktan sonra onu ırmağa götürüp yıkayıp yiyecek, bu nedenle evdekiler yaptıkları işlemlerin ardından, çevik bir kişi ırmağa gidip suyu kılıçlardı.

Rivayete göre bir kadın al arvadını tuzağa düşürebilir, yakalayabilir, sonra da ona büyü yapabilirdi. Zahı, al arvadının yakasına bir iğne takarak onu kendisine köle edebilir ve evinde

çalıştırabilirdi. Bu durumdan kurtulmak isteyen al arvadı, birinden yakasında olan iğneyi çıkarması için rica eder. O kişi iğneyi çıkarırsa al arvadını serbest kalmış olurdu ve al arvadı kendi evine dönerdi. Bazen de al arvadı kendisini normal insan şekline bürünerek evinde süt emen bebeği var olan eve giderek evdekilerden yakasından iğneyi açmasını rica eder. Yakasındaki iğneyi çıkardıklarında al arvadı serbest kalmış olurdu. Al arvadı gittiği evi halkının misafirperverliğinden memnun olursa hayırlı dualar ederdi, memnun olmazsa evdekilere lanet ederdi. Al arvadının söylediği hayırlı dualar şunlardır: “Suyunuz serin, ekmeğiniz sıcak olsun.”, “Sofranız dolu olsun.” , “Ocağınız dolu, kazanınız kaynar olsun.” Al arvadının lanetleri ise şunlardır: “Her zaman sofranızda kaşık eksik olsun.”, “Eliniz hamur, karnınız aç olsun.”, “Her zaman evinizde çöp olsun.”, “Ekmeğiniz parçalansın.” Bu hayırlı duaların veya bedduaların ev sahibinin yaşamında gerçekleştiğine inanılmaktaydı. Al arvadı, kendisini serbest bırakan kişiye ve ailesinin yedi kuşağına kadar dokunmaz. Geçmişte babalarımızdan biri al arvadını serbest bırakmış ve bu nedenle al arvadı bizim aileye dokunmaz, diye anlatımlarda bulunan bazı aileler vardır (Paknejad 2014: 39).

Al arvadından ve genellikle kemgözlülerden korunmak için kullanılan demir, bıçak, makas, demir şiş, toka iğnesi ve demir madeni para formunda sadece Azerbaycanda değil birçok halk arasında yaygındır.

Bıçağın sembolik kullanımı kullanan halka göre farklıdır. Genellikle çoğu bölgelerde bıçak şer güçleri savunma yeteneğine sahiptir ve demir sembolizmi yönüne ilişkindir. Demirin sembolik anlamı konusunda farklı kültürlerde bazen zıt anlamlara ulaşırız. Genellikle demir güçlülük, sertlik, dayanıklılık ve şiddet ve esneklikle ifade olur ve yetersiz şekilde maddi niteliklerini göstermekte kullanılır (Chevalier 2005: 326).

Kullanılan başka bela savurucusu “Ekmek”tir. Ekmek de diğer şer güçleri savunmak için yeni doğum yapmış kadının yastığı altına konulur. Ekmeğin şer güçlerinden koruduğu hususunda çok fazla konuşulmuyor. Çünkü tarımla geçimini sağlayan hayatların kültüründe ekmek, hayat sembolüdür ve bundan ötürü ölümle zıttır. Hristiyan, Mitraizm, Zerdüş gibi dinsel ayinlerde ekmeğin halkı korumakta önemli rolü etkin olarak görülür (Emirgasemi 2011: 221).

Bazı insanların haset ve kıskanma duyguları bebek ve anneyi etkiler. Onları hasta veya tedirgin eder. Azerbaycan'da kemgöze “Bed nazar” veya “Göz değmek” terimleri kullanılır. Kemgözlülerden korunmak için dua ve Kur’ân ayetleri yazdırılır. Beze sarılarak bebeğin elbisesine takılır ve çoğunlukla bezin yeşil olması tercih edilir. Günümüzde kentlerde “Ve en Yekat...²³” ayeti plak, kolye veya altın bilezik olarak yapıp kullanılır. Bazı bölgelerde siyah veya mavi boncuk bebeği kemgözlerden korumak için kullanılır ve bu boncuğa “Göz boncuğu” denilir. Göz boncuğunun birkaç türü bulunur. Bir türünde bir yanı beyaz ve diğer yanı mavi taştan yapılan göz nazarlık kırkıkı çıkmamış bebeğe takılmaz çünkü bebek korkar. Kırkıkı çıkmamış bebeğe kullanılan göz nazarı kemikten yapılır ve diğeri de mosmor içi boş boncuktur ki çocuğun kundağına takılır. “Akik” veya “Heyik”de diğeri bir göz nazarıdır, kemgözden korunmak için kullanılır. Günümüzde kadınlar bu taşları kemgözlerden korunmak için ve aynı zamanda süs olarak gümüş ve altın maddelerden oluşan kolye veya yüzük modellerde kullanırlar.

Bir başka nesne “Şeve” isimli kapkara taştır ki anne ve bebeği kara basmasından korur. Taşı bebeğin elbisesine takarlar. Kişiyeye zarar değdiği zaman taş çatlar. Böylece anne ve bebeğe gelecek olan kötü şeyler taşın çatlaması ile savrulmuş olur.

Yeni doğum yapan kadını koruyan diğeri taşlar şunlardır:

Kan boncuğu (Gan mıncığı): Yeni doğum yapmış kadının kanı kesilmesi için taşı eline verirler böylece kanı kesilir.

Al kulağı: Kadın bebeği doğduktan sonra kendisini kötü hisseder, taşı başının üzerine koyarak veya eline alarak iyileşir.

Sancı boncuğu (Sancı mıncığı): Kadının doğumu yaklaştıkça sancısı olur. Bu taşı eline verirler böylece sancısı kesilir (Parniyan 2008: 3-4).

²³ Ve en Yekat ..., Kalem süresinin 51 ve 52 'nci ayetleridir. Bazı Şia yorumculara göre bu ayetler kem gözlülük konusundadır, bu nedenle nazardan korunmak için bu ayetleri çeşitli şekillerde kullanılır.

Köylerde kadınlar bozuk paraları (sikke) boyalı ipe takarak kolye gibi süs eşyası ve bela savurucusu gibi kullanırlar. Metal paraları delip kolye yapmak bulunan çeşitli ve farklı süs eşyaları vücudunun herhangi bir yerinde bulundurmaları cin ve diğer şer varlıklarından korunmalarını sağlar. kullanmak köylü kadınların paraya düşkünlüklerin göstergesi değil esas amaç elbiselerinde cin ve diğer şer varlıklardan korunmak için metal, özellikle demirin savurucu gücüne sahip olmasıdır.

2.3.4. Ad verme

Adlandırma eylemi aslında insanları tanımak, kimlik vermek ve onları bulmak içindir. İsim seçmek psikolojik motivasyon ve yönelmeden etkilenmektedir. Her bir ad küçük bir anlam taşıyan zarf gibidir. Her bir kere söylendiğinde bu zarf açılıp içindeki anlam insanın vücudunda akıyor. Kişisel açıdan sonra insanlar sosyal yaşamlarında adları esasında da yargılanıyor. Şu noktayıda göze almalıyız ki çocuğa isim seçilirken bir toplumun anlam hazinesine dayanarak seçilir ve ardından isimler kendi konumlarını adalet, azadlık, güzellik, tevazu ve başka ahlaki, sosyal ve inançlar karşısında alıyorlar. Bu nedenlerden dolayı her toplumda isimler, küçük anlam taşıyan zarf olarak, halk kültürünün konumlandırmasında dönüm noktası sayılırlar. Dolayısıyla isimlendirme sosyal-kültürel bağlamda etkilendiğini söyleyebiliriz.

Sosyoloji bakımından adlandırmanın kuşaklar boyunca kısa ve uzun süreli evrimi, gruplarda ve kategorilerde olan değişiklikleri önemli konulardan sayılır. Adlandırma süreci kültürel duyarlılık ve evriminin göstergesidir. Nitekim toplum üyeleri çocuklarına seçtikleri isimlerle kültürel tercihlerini sergiliyorlar. Çocuklara seçilen adların türü ve yapısı bir nevi kültürel mirasın aktarma aracıdır.

Her insanın adı o kadar önemlidir ki yemin etmek için veya sözünün subutunda adının şerefi ortaya konur: “Eğer benim adım ... ise, ben bu işin olmasına izin vermem” ya da “Sen benim

adımı ağzına alacak birisi değilsin.”, “Bu iş olmazsa, ben adımlı değiştiririm” buna benzer cümlelerde görüldüğü gibi ad ve kişilik aynı tutulur.

Genellikle bebeğe onuncu gün ad verilir. Birkaç gün önceden akraba davet edilir, gelin annesi bebek eşyalarını alarak damat ve ailesine “Hal’at²⁴” götürür. Sabah erkenden “Ebe” gelip bebek ve yeni doğum yapmış anneyi banyoya götürür yıkandırdıktan sonra bebeğe “Mevlüt” ve anneye “Nefas” guslü aldırır, gusül aldırma tamamlandıktan sonra eve dönerler. Yeni doğan annenin ayağı altına ceviz dizilir sonra onları ayağıyla kırardı. Böylece “ayağı sertleşirdi”²⁵. Ardından anneye sarı yağ ve pekmez verilip “Dur evimizi süpür!” söylerlerdi. Odayı süpürüyormuş gibi yapardı. Böylece yağ ve pekmez vücudun direncini artırır.

Akrabalar geldiğinde yemek sofrası açılır. Gelenlerin birkaçı yemekten yeni doğana verirler. Tike sayısı yediden az olmazdı. Öğlenden sonra “kuymak” pişirip sonra büyük tepside ebe için hazırlanan halat, çay, sabun, şeker ve para konulurdu. Ebe bebeği götürüp başka odada kayın pederine verirdi, oda sağ kulağına ezan ve sol kulağına ikame okuyup derdi: “Adın bu dünyada olsun, ata-annesi adını seçti, diğer dünyada (erkek olursa Muhammet, kızsa Fatima) olsun”. Dedesi sevdiği ismi seçerdi. Sonra bebeği birer birer kucaktan kucağa vererek “al uşağı, ver uşağı, Tanrı saklasın bu uşağı” deyip sonunda annesinin kucağına verirlerdi (Gasemi 2015).

Eskiden kayınpeder bebeğin adın beğenip seçerdi, anne babanın bu konuda seçim hakları yoktu. Zaman geçtikçe anne-baba kendi zevk, ideoloji ve düşünceleri esasında uygun adlar seçmektedirler.

²⁴ Hal’at (Khal’at): Arapça kelimedir. Kralların ve emirlerin giysileri anlamındadır. Azerbaycan’da çok resmi ve önemli törenlerde özellikle doğum ve evlilik geçiş dönemlerinde de yaygındır. Hal’at bir aile veya kişi verinden formalite şeklinde verilen hediyeyle söylenilir. Hal’at ailelerin durumuna göre değişiyor, ama ortak olanlar kumaş, elbise, çay, şeker, meyve, tatlı ve ... olur. Örnek: geçiş dönemlerinden olan düğünde kız evinden damat evine ve tersi, hediyeler büyük bakır tepsilere gönderilirdi, bugün de çok süslü şekilde götürülüyor. Veya doğum geçiş törenlerinde, kız evinden bebeğe, hamile kadına, kocasına ve bazen kocasının ailesine de Hal’at gönderiliyor. Ölüm geçiş döneminde de kırktan veya bir yıldan sonra yas evi siyah elbisesin çıkartsın diye yakın akrabalar ve reisleri onlara Hal’at olarak kumaş veya elbise götürürler, ki Azerbaycan’da buna “Hatirnama” da söylenilir.

²⁵ Ayak berkitmesi (Ayak sertleşmesi): Kadın kocasının evinde her doğum yaptığında durum ve statüsü güçleniyor ve kocasının ailesinin soyun devam ettirmesi nedeniyle, daha çok sevilip ve etkili bir aile üyesi gibi kabullenir.

Ad o kadar önem taşır ki bir kişi için bir tanesi yeterli sayılmıyor. Özellikle geçmişte herkesin üç ismi olurdu: 1- Bir dinsel adın olması herkes için önemliydi, çünkü öldükten sonra bu adla onu çağırırlardı. Erkek ve kız çocuklarına Muhammad veya Fatima konulur. Bu işlem şimdi de çocuğun kulağına ezan okuduğunda yaygındır. 2- Yaşlı ve büyüklerin dediği isim. Şimdi anne-baba seçiyorlar. 3- Yaptıklarıyla kazanılan ad. Bu isim lakap gibi zaman içinde kişinin özellikleri ve yaptıkları esasta veriliyor. Şimdi de bazı yörelerde yaygındır.

Çocuğa ad seçerken bu hususlar göze alınır:

Birçok ailede dinsel isimler (Kur'ân'da geçen isimler, peygamberlerin adları, din büyüklerinin adları gibi) özellikle erkeklerde tercih ediliyor.

Medya etkisi ve siyasi- kültürel olaylardan dolayı her dönemde bazı isimler moda olarak daha yaygın olurlar. Örnek: Ali, Ruhollah, Fâtıme, Meryem, Sanaz Vb.

Çocuğun doğduğu ay ve mevsim ad konulmasını etkiliyor. Örneğin, Muharrem veya Safer ayında doğduklarında “Muharrem”, “Safer”, “Hüseyin”, ”Ebulfezl” ve kerbela olayında olan başka kadın ve erkek kahramanların isimleri veriliyor. Dinsel veya nevruz bayramında doğan erkek çocuğuna “Bayram” ismi veriliyor.

Bazı adlar ailenin isteklerini belirtiyor. Örneğin, bir ailenin kız çocuğu çok olursa ve daha kız çocuğu istemezlerse ona “kız bestî”, “Tamam”, “Kıztamam” isimlerini koyarlardı.

2.3.5. Çocuk görme

Gebe kadının doğumundan sonra akraba, komşu ve arkadaşlar ailenin yeni üyesini ve anneyi görüp tebrik etmek için ziyaret ederler. Bu ziyarete “Göz aydınlık demek”, ”Zahı görüşüne gitmek”, “Mübarek olsun demeye gitmek” denilir. Ziyaretler birkaç açıdan önemli ve gerekli olarak görülür: Akrabalık veya komşuluk ilişkilerini pekiştirip güçlendirir. Çeşitli günlerde akrabaları yalnız bırakmayıp kendi varlıkları ve yardımlarıyla akraba ilişkilerini

sağlamlaştırır. Zahi ve bebeği görmek onlara saygı ve değer gösterildiğinin simgesi sayılır. Aileler birbirlerinin görüşmelerine karşılık verir ve önceden yapılan ziyaretlere, yardımlara ve hediyelere karşılık verilir. Ekonomik açıdan ailelere yardım ve destek verip “hediyelik”, “göz aydınlık” olarak ilk bebek görüşünde, beşiğe asmak veya dişlik yedikten sonra tabağa bırakmakla sosyo – ekonomik bakımdan aileye destek ve moral verir. Hediyeler, akraba ilişkileri ne kadar yakın ve samimi olduklarına göre değişir. Çok yakın akrabalar altın veriyorken başkaları maddi durumlarına göre para veya değişik nesnelere hediye ederler.

Doğumdan sonra ilk 40 günde “Zahi” görmesine başka yeni doğum yapan bir kadın, yeni evlenen bir gelin ve yas töreninden dönen bir kişi gitmezler “zaferi dokunur” yani kemgözü kadına ve bebeğe değer ve kırk basar.

Araştırma sahamızda anne - babaya söylenen tebrikler şu kalıp sözlerden oluşur:

Allah analı babalı büyütsün

Allah bağışlasın

Maşallah

Elinizde avucunuzda büyütsün

Gözleriniz aydın olsun

Sağlıklı uzun yaşasın

Mübarek olsun

İyi günlerini görün

Bu ziyaretlerde, gelen misafirlere tatlı, çay ve meyve ikram edilir. Şimdi popüler olarak bebek adına küçük hediyelikler önceden hazırlanır ve misafirlere hatıra olarak verilir. Bu hediyelikler bebek kız olursa pembe, oğlan olursa mavi veya yeşil renkte hazırlanır.

Şimdiki zamanda doğum ile açıkladığımız inanclar, gelenekler ve törenlerin çoğu Azerbaycan halkın arasında yaşanmıyor; bunun kaç önemli nedeni olabilir, en önemlisi iletişim çağın özelliklerinden kaynaklanır.

İletişim çağı adlanan ve medyanın insanları sadece izleyen ve dinleyen bir ögeye çevirdiği bir dünyada yaşamaktayız. Dünyanın en küçük ve en önemli faktörü sayılan aile kurumu, bu günler yeni yön veren bir üyeni içinde bulundurmuştur ve şu kabul etme, ailenin kendi yapı ve nesnellliğini değiştirmiştir. Bu değişimlerin en büyük kısmı değerler ve kültürel kalıplarda aile içi karşı durumlara ve tepkilere neden olmuştur.

Genel medyayı kullanmak, ailenin kapalı ve güvenli dünyasını genel toplumun içine çekmiştir. Aslına bakılırsa, medya normlar ve mevcut kuralları değiştirip ve yeni kanunları uygulamaya başlamıştır.

Buna dayanarak, aile içi değişimlerin en büyük kısmı medya vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Çünkü insanın beyni aile normları ve değerleri tarafından şekillenmiştir. Şimdi bunların hepsi medyanın etkisi altında değişmiştir. Medya insan yaşamını ne kadar olumlu etkilemişse, bir o kadar da olumsuz etkileri olmuştur ve hatta bazılarında göre olumsuz etkiler olumlu etkilerden daha çoktur.

David Riesman²⁶'ın yazdığı “Çoğul yalnızlık” kitabında toplumların ilerlemesi ve değişimleri hep medya açısından incelenerek, insan yaşamının üç döneme bölmüştür. Bu dönemlerde medyanın rolü geleneklerin değişiminde ve kuşakların farkını çoğaltmakta tartışılmıştır. Birinci dönem “geleneksel yönlendirilmiş” dönemidir. Bu dönemde gelenek ve kültürler transfer edilir ve her kuşak önceki kuşakla ilişkisini bu geleneklerle sağlamaktadır ve bu nedenle insan kavimlerinin birliği ve kimliği korunur. Gelenekler iş metotları ve babaların mirası olarak çok mukaddes sayılır ve bu mukaddeslik o konuda her tür şüpheyi ortadan kaldırır. Bu dönemde geleneğin yolları babaların asırlarca kat ettiği yollardır. Dolayısıyla “gelenek-lider” döneminde geleneklere dayanan bir sosyal yapı vardır ve insanın davranışlarını ön görür ve ona istikrar sağlar.

²⁶ David Riesman (1909-2002): ABD’li sosyolog. Sanayi toplumlarında bireylerin toplumsal davranış biçimleri üzerinde incelemeleriyle tanınmıştır. Kitapları: The Lonely Crowd (1950), Abundance for What? (1964), The Academic Revolution (1968). Toplumun üyelerinden beklediği ve elde ettiği uygun davranışlar, toplumsal alışkanlıklar ve bu alışkanlıkların geçirdiği değişikliklerin toplumsal karakteri oluşturduğunu düşünen Riesman, evrimci bir bakış açısıyla, bir birinden değişik üç toplumsal karakter tipi belirler: geleneksel yönlendirilmiş, içten yönlendirilmiş, dıştan yönlendirilmiş.

İkinci dönem “içten yönlendirilmiş” dönemidir. Bu dönemde geleneklerin yavaş yavaş önemini yitirdiğini görmekteyiz ve davranışlarda benzerlikler bulunmaktadır. Bu dönemde toplumda bulunan insanlar artık aynı sosyal yaşamı yaşamıyorlardır. Kişisellik çoğalır ve insanlar kendi yaptıklarının sorumluluğunu taşımaya başlıyorlar. Bu dönemde kültürel mirasın transferi genellikle kişisel sembollerini genişleten yazı, özellikle matbaa ve yazışmalar ile gerçekleşir. Mitoslar ve epik efsaneler kabilenin ateşinin etrafına toplanmakla söylenilir ve kuşaktan kuşağa geçer. İçten yönlendirilen nesil kendi kitabını yalnız başına okur ve odasının bir köşesinde geçer.

Üçüncü dönem “dıştan yönlendirilmiş” dönemidir. Bu dönemde genel iletişim araçları ortaya çıkmıştır ve uzaktan kumanda eşya, fetişizm ve kimlik arayışlarının dönemidir. Bu dönemde bazıları genel medyayı kullanarak insanları etkilemeye çalışır ve kendi özel düşünsel ve sosyal kalıplarını insanlara kalıplamaya çalışır. Bu dönemde aile, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlıklar bozulur ve sonucunda, insan kitle iletişim araçlarıyla daha çok vakit geçirir. Riesman’a göre bu dönemki insanın tarihi medya ve sosyal yaşamı yöneten kurumlar tarafından yazılacaktır. Dolayısıyla, bu dönem toplu uygarlık ve makinelerin egemen olduğu dönemdir. Bu dönemde kültür değişiyor (Rezayi 2012: 35-36).

“Dıştan yönlendirilmiş” dönemde medya tarafından uygulanan normlar baba ve annelerin rolünü çocukların sosyalleşmesinde daha aşağı bir düzeye indirmiştir. Bu arada birinci ve ikinci kuşağın arasındaki norm farkı iki kuşağın arasında birçok değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İran’da ve konumuz olan Doğu Azerbaycan ilinde de, medya bir kültürel bütünleşme aracı olarak, eski gelenekler, aile kültürü, yerel kültür, küçük gelenekler v.s’de daha sosyal olan insanları, toplu bir şekilde benzer yaşam tarzı ve bakış açıları ile bir araya getirmeye çalışır. Ardından aile toplumun en küçük üyesi olarak sınırlarını kaybeder ve kişiler ayrı olarak hâkim medya tarafından güçlendirilen hegemonyanın karşısında, topluma karışırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Evlenme

Yaşamın önemli ikinci geçiş dönemi evlenmedir. Evlenme, bir kadınla bir erkeğin aile kurmak üzere sosyal kuralların uygun gördüğü şekilde bir araya gelmesidir. Bu doğrultuda fiziksel ilişkileri meşrulaştırır, diğer bir deyişle ilişkinin gerçekleşmesi için toplum şartlarının onaylanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. “Strauss`a göre evlenmek kültür ve doğanın dramatik çarpışması veya sosyal kurallarla cinsel çalışmalar, böylece doğal hayatı değiştirmeye ve yeni bir sonuca neden olur” (Saruhanı 2002:73).

Günümüze kadar korunan evlenme töreni diğer ayinler gibi istemeden ve kazara oluşmamıştır. Bütün törensel davranışlar toplumu ve toplumsal yapıları oluşturarak diğer kurum ve davranışların ilgisini anlamlı kılar ve uygun hale getirir. Genelde davranışların kökeni dünya halkı ve olaylarının inanç türlerine, bakış açılarına ve çıkarımsallığına bağlıdır.

Evlilik törenlerinin safhalarında yapılan çeşitli geleneklerin yerine getirilmesi ve törenlerin düzenlenmesi şu hususları taşımaktadır: Birincisi, geçit dönemindeki iki aile ve gencin arkadaşlık, anlayış ve yaklaşımıdır. Evlilik süreci, damadın ve gelinin ailesinin kademeli bir şekilde tanışmasına sebep olur. Böylece sosyal dayanışma ile yeni oluşacak aile yaşamının sürdürüleceği garanti altına alınır. İkincisi, evlilik töreninin yapılması olayın büyüklüğünü vurgular ve hayat boyunca kişinin ve toplumun unutmamasını sağlar. Üçüncüsü, aslında dini ve sosyal yapısından dolayı toplumun evlilik törenine has dikkat ve ilgi göstermeleridir.

Sembolik davranış ve ritüellerde, iktisadi alışveriş (değiş tokuş) hediye verip alma şeklinde önemli bir rol taşır. Köylerde bu iktisadi davranış (değiş tokuş) erkek tarafından kızın ailesinin tarlasında çalışma veya yardım etmek şeklinde kendini gösterir. Sembolik davranışlarda gizli olan sır ve gizemler, toplumda belirli ve toplu davranışlara örnek oluşturup aynı zamanda resmi şekilde gerekli olan sosyal görevleri ilişkilere yüklemektedir.

3.1. Düğün Öncesi

İnsanın sosyal yaşamının ergenlik simgelerinden biri evlenmektir. Aile her toplumun en temel ve çekirdek kurumu sayılır. Bu bünyeyi kurmak, korumak ve ardından değer ve önemini muhafaza etmek için özel kurallar düzenlemekle beraber ayinsel, dinsel ve toplumsal törenlerle ritüeller ve gelenekler oluşmuştur.

Evlenme kararı almış iki gencin birleşmesiyle evlilik gerçekleşir. Evlilikle beraber insanlar karı-koca olurlar ve ana-baba olmak için toplumun öne sürdüğü en önemli şartı yerine getirmiş olurlar (Altun 2004 Aktaran: Türbedar 2011: 107).

Dünyanın her yerinde görülen evlenme törenleri, içinde bulunduğu toplumun kültürüne göre belli kurallara uyularak gerçekleştirilir. Bu nedenle evlenme olayı gelenek, görenek, âdet, töre, tören bakımından zengin bir tablo çizer. Evlenme ile yeni bir aile kurulurken, yeni akrabalıklar ve ilişkiler de oluşturulmaktadır. Bu bakımdan evlenme toplumsal açıdan önemli bir olgudur; çünkü aile toplumun temelini oluşturur. Her toplumun kendi kültürüne uygun olan evlenme biçimlerini tercih ederken uygun olmayanları da engellemeye çalıştığı açıktır. Evlilik toplumsal bir olay olmasının yanında aynı zamanda dinsel bir olaydır. Pek çok toplumda evlenme törenlerinin bir bölümünü dinsel uygulamalar oluşturur.

Toplumsal yapının temelini oluşturan ve evlenmeyle doğan yeni aile, kültürel değer ve mirasların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamada büyük önem taşır. Bu nedenle aile aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel sorumlukları olan bir müessesedir. Evlilik öncesi iki aileyi ve özellikle kız ve oğlanı hazırlamak için bir dizi aşamalardan geçilmesi gerekir. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde geçirilen bu aşamalar genellikle birbirine fazlasıyla benzerler, yalnızca kültür, bağlam, ailenin maddi durumuna göre bazı detaylarda farklılıklar görülebiliyor. Bu hazırlıklar, köy ya da şehir merkezi olup olmamasına bakılmaksızın her ailenin uyması gereken kural ve kaidelerden oluşur. Bu gelenek, görenek, kural ve ritüeller kuşaktan kuşağa aktarılarak, zamana göre yeni şekiller alarak günümüze gelmiş bir bütündür.

Bu çalışmada son yüz yılda yaygın ve geçerli olan kültür elemanlarının incelemesi için geçmişten bugüne kadar yaygın olan işlemler, uygulamalar sergilenecektir. Evlilik geçiş

döneminde olan inançlar ve işlemler her ne kadar kolaylaştırılıp batılılaşmaya başladıysa da ana hattı ve temel düşünceleri aynıdır.

3.1.1. Evlenme Biçimleri

Evlenme biçimleri ve çeşitlerini araştırmak gerekirse ilk önce genel olarak İran ülkesinde ve sonra sınırları içinde bulunan Doğu Azerbaycan ilinde olan kültürel, sosyal ve ekonomik bağlamında olan değişiklikleri göz önüne almalıyız. Eğitimin gelişmesi ve ardından kadın ve erkeğin eşit bir şekilde eğitim görmesi, çalışması ve sosyal statü çalışmalarına sahip olması nedeniyle, sosyal yaşam içerisinde kız ve oğlan birbirlerini görüp tanışırlar ve ailenin rolü bu süreçte çok sönük olur. Geçmişte iki aile birbiriyle tanışır, konuşur ve evliliğe karar verirlerdi, sonra kız ve oğlan birbirlerini görür ve aslında tanışmaya dahi hiç zamanları ve izinleri olmadan, ailelerin kararları ile kısa zaman içinde düğün yapılırdı. Ama bugünkü durumda, özellikle şehirlerde, evlenmek isteyen iki kişi birbirlerini uygun bulursa tanışmaya başlayıp bir süre sonra son kararlarını belirlerler. Bunlara rağmen Azerbaycan'ın şehir ve köylerinde hala “görücü usulü” yaygındır. Bu evlilik yönteminde, oğlanın ailesi akraba ve komşulardan uygun ve iyi bir kızı olan aileyi sorup öğrenir, aileden randevu alıp kız görmeye gider. Kırk yıl önceye kadar hiç randevu almadan birkaç kadınla kız görmeye gidilirdi, bu aniden gidişle aslında evin kadını ve kızının düzen ve temizliğini görmek isterlerdi. Bu aşamada kadınların rolü oldukça önemlidir, erkeklerin herhangi bir rolü yoktur ve bu süreç tamamiyle kadınların kontrolünde ilerler. Bu ziyaret sonrasında, görülen kız hakkındaki düşünceler olumluysa hem erkek tarafının hem de kız tarafının düşünmesi ve birbirlerini araştırması için zaman tanınır. Eğer düşünceler karşılıklı olumsuz ise bu hemen belli edilir. Her iki tarafın kararı da olumlu ise bu aşamada görücülerin işi bitmiş olur. Bundan sonraki süreçte “Kız İsteme”, “Kebin Kesme”, “Nişan” ve “Adaylanmak” (adakhlanmak) gibi daha bağlayıcı aşamalar yer almaktadır.

Geçmiş dönemlerde daha çok ve bugün nispeten daha az yaygın olan başka evlenme biçimi “Kız Kaçırma”dır. Kız kaçırma eylemi iki ailenin de razı olmadığı zaman yapılır. İki aile

birbirlerini uygun görmedikleri veya birbirleriyle kavgalı olduklarında ya da oğlanın ailesinin maddi durumu düğün yapmak için yeterli olmadığı durumlarda bu yöntemle evlilik yapılırdı. Çoğu zaman kız ve oğlan önceden birbirleriyle anlaşır ve belirli bir saat ve mekanda buluşup birlikte oğlanın ailesinin evine giderlerdi. İkinci şekilde de kızın haberi olmadan oğlan yalnız veya arkadaşlarının yardımıyla kızı kaçırdı. Her iki şekilde de toplum ve ailelerin kural ve düzenlerini bozup, saygısızlık yapmaları nedeniyle suçlu sayılıp düğün yapmadan evlenirlerdi.

İran’da çoğunluğun mezhebi Şia olduğu için bu mezhebin kurallarına uyulur. Evlilikte “Kebin” diye adlandırdıkları dinsel bir gelenek vardır. “Kebin” oğlan tarafından kıza, evlilikleri münasebetiyle verilen hediyedir. Bu hediye arapçada “Mehriyye“ ve Farsçada “Kabin” denir ve oğlanın maddi durumuna uygun olarak verilir. İslam dininde esas olarak nikahtan hemen sonra ödenmelidir. Ama bugün bu dinsel destur ve işlem kendi niteliğini ve işlevliğini kaybedip aileler kendi maddi durumlarını gösterip ve bir tür itibar kazanma aracı olarak kullanılır. Bazen aşırı pahalı ve ödenemeyecek eşyalara karar verilir. Kebinın miktarı nikah cüzdanında yazılır ama genelde damat ödemek zorunda değil, boşanma sürecinde bazen ödenilir. Örnek vermek gerekirse, bazı ailelerde moda haline gelen kızın doğum yılı kadar altın sikke veya ödenmesi mümkün olmayan 3000 tane gül vb. şeklinde karar verilir. Aslında “kebin” İslam’da esas olarak, erkeğin kadına olan muhabbet, sevgi ve istek simgesi olan kendi anlamını kaybetmiş ve evlenmenin zor koşullarından biri haline gelmiştir.

Bir diğer evlenme biçimi de “Yaylık kaçırması”, “Yaşmaq kaçırması”dır. Azerbaycan’da kadın baş örtüsü leçek, yaşmaq, ağabatı, sallama, kelayağı, şamahı (şamaxı) gibi çeşitli formlardan oluşur. Genelde baş örtüsü kız ve kadınların namus ve onuru sayılır; bir oğlan bir kızın baş örtüsünü bulursa veya kızın baş örtüsü başka bir erkeğin eline geçerse kadının namusu lekelenmesin diye erkek onunla evlenmeliydi ve bu gelenek sözlü edebiyatta da dillendirilmiştir. Bazen kız istediği oğlanın yolu üzere kendi baş örtüsünü bırakmış ki oğlan onu alıp ve sonra kız istemeye gelsin. Bazen de kızdan zorla alınır ve kızla bu şekilde evlenilirdi.

Diğer evlenme yöntemlerinden biri de “göbeğini birinin adına kesmek” veya “Deyikli”dir. Doğan yeni bebeğin ilk günlerden kiminle evleneceği aileler arasında karara bağlanır ve bebek büyüdüğünde başka seçeneği olmadan kendi adına kesilen kişiyle evlenmelidir. Bazı aileler ekonomik, sosyal veya siyasi nedenlerden dolayı birbirlerinin arasında olan ilişki ve bağın daha da güçlenmesi için bu kararı alırlardı. Bu iki aileden birisinin oğlan çocuğu olursa ve başka ailenin kadını hamileyken “çocuğunuz kız olursa benim oğlumundur” diye anlaşırlardı. Ya da önceden “çocuklarımız birbiriyle evlenmelidirler” şeklinde anlaşmışlar için çocuklar büyüüp evlenme yaşına geldikleri zaman başka aileler bu anlaşmadan haberdar olduğu için kimse kız istemeye gitmezdi. Bu yöntem Türkiye’de “Beşik Kertme” olarak bilinir.

Azerbaycan’da uygulanan bir başka evlenme türü de, iki ailenin iki kız ve iki erkek çocukları olmasıyla bu iki ailenin karşılıklı olarak çocuklarını bir biriyle evlendirmesidir. Bu tür evliliklerde ailelerin masrafları daha az olur, ahlaki ve uyum bakımından da birbirlerine güvendikleri için çok zaman harcamadan birbirleriyle akrabalık ederler. Bu işlem “Kız kızı elemek” “Kız kızı vermek”tir. Türkiye’de bu tür evlenme biçimine “Berdel” denilir.

Azerbaycan’lı ailelerin erkeği ölürse onun eşi ve çocukları tek başlarına kalıp başka yabancı birisi onlara sahip çıkıp kötü davranmasın diye kadın kendi kayınbiraderi ile evlenir. Bazen kayınbiraderin yaşı kadından daha az olabilir veya kendinin eşi de olabilirdi. Ancak bu evlilik namus ve onur meselesi olduğu için yapıldı. Kadınların çalışıp maddi bağımsızlıklarını elde ettikleri için bu yöntem şehirlerde terk edilmiştir.

Bazı bölgelerde ve ailelerde evin kadını öldüğü zaman evin düzeni ve çocukların psikolojisi bozulmasın diye, ayrıca erkek için de evlenmeye uygun birisini bulmak zor olduğu için karısının bekar kız kardeşiyle evlenirdi. Genelde kayınbirader veya baldız kardeş gibi kabul edilir ve evlilik için söz konusu edilemezler ama özel durumlarda bu tür evlilik seçeneği de ortaya çıkardı. Günümüzde bu tür evlilikler kırsal kesimlerde gözlemlenmektedir.

Evlilik biçimlerinden diğer bir tür de akraba evliliğidir. Antropoloji literatüründe “Tercihli Evlilik Geleneği” olarak bilinir. Bu tür evliliklerde uygun, huyu ve karakterleri belli olan bir

aile ile evlenme yoluyla akrabalık kurma tercih edilir, ayrıca bazı aile ve akrabalar maddi ve siyasi amaçları da düşünerek kendi para ve siyasi-sosyal güçlerini yabancılarla paylaşmak istemedikleri için bu tür evliliği seçerler. Bu tür evlilikte en başta gelen yöntem iki amca çocuğunu birbiriyle evlendirmektir, ve hatta halk arasında şöyle bir söz ve inanç vardır “amca oğlu ve amca kızının nikahı göklerde kıyılır”, yani insanın iradesi dışında önceden bu evlilik Allah tarafından yapılmaktadır.

Kimlerle evlenilmemesi gerektiğini belirleyen Kuran’ın Nisa Suresi, 23. Ayetinde akraba olarak bir kimsenin kardeş çocuğu, yani yeğeni ile evlenmesi haram sayılmış; ancak, amca, dayı, hala ve teyze çocuklarının birbirleriyle evlenmeleri haram olarak sayılmamıştır (Türbedar 2011: 128)

Poligami (çok eşlilik) de sahada az da olsa rastladığımız evlilik türlerindedir. İran’da din ve yasa açısından desteklenmiş ve özellikle geçmişte zengin ailelerin bir özelliği olarak sayılırdı. İran yasasına göre esas olarak erkek, kendi eşlerinin arasında adaletli davranması şartıyla dört kere resmi nikahla evlenebilir ve imam nikahının (sige) sayısı ise sınırsızdır. Günümüzde kadınlar sosyal statüye sahip olup karakter ve maddi bağımsızlıklarının olması nedeniyle öz güvenleri artmış, bu nedenle özellikle şehirlerde bu biçim evlilikler azalmıştır. Bu durumda bazen bir erkeğin eşleri birbirinden haberdar olup aynı evde yaşarken bazen de resmi nikâhlı eş başka bir evde, ikinci eş bir başka evde olmak üzere çok eşlilik görülebilmektedir.

Özetleyecek olursak, araştırma alanımız Azerbaycan’da, en başta gelen evlilik biçimi kız-erkek sosyal yaşamının gelişip insanların bağımsızlık ve öz güvenlerinin artması nedeniyle, kendileri eşleriyle tanışıp evlenmektedir. Sonra görücü usulü ile aile ve gençlerin tanışıp evlenmeleri ikinci sırada yer bulur. Başka türlü evlilikler az olsada hala köylerde veya köylerden şehirlere göçüp de hala kendi gelenek ve törelerini koruyan ailelerde devam etmektedir.

Azerbaycan’da evlilik öncesi dönem üç aşamadan oluşur: Kız görme, kebin kesme ve nişan, daha sonra adaylanmak (adakhlanmak) ve sonunda güğün.

3.1.2. Eş Seçimi

Günümüz şartlarında kız ve oğlanın eş seçip tanıştıktan ve evlenmeye karar verdikten aileye söylemesi ve ailelerin tanışması ile başlar ve birtakım adet-geleneklerin uygulanmasıyla evlilikler gerçekleşir. Ama bu araştırmada amaç son yüz yılda ve hala bazı bölgelerde ve ailelerde yaygın olan geleneklerin tanıtılmasıdır.

Geçmişte genç kız ve oğlan evlenmek isteklerini direkt ve rahat konuşamazlardı. İma ve hareketlerle ailelerine anlatırlardı. Bu imalara örnek olarak yaptıkları işlerde çok dikkatli olmamaları, bazen sinirlenip ah çekip evli arkadaşları hakkında konuşmaları, canlarının hep sıkıldığından söz etmeleri verilebilir. Genel olarak kız ve oğlanın seçenek hakları yoktur ve aileler bu konuda karar verip en uygun seçimi yaparlardı. Bu işin başlaması, yürümesi ve sonuçlanmasının çoğunluğunu kadınlar üstlenirlerdi. Özellikle başlangıcında uygun bir aileden kız bulmak amacıyla komşu-akrabadan istediği özellik ve huyları söyleyerek veya kendileri de pazarda, hamamda, evlerde açılan adak sofralarında, türbelerde, başka birisinin yas töreninde veya düğününde uygun bir kız bulmak için tetikte olurlardı. Aslında bu yerlerde kız aramak, bu yerlerin gizli işlevi sayılır.

3.1.2.1. Muşata

Geçmişte her mahallenin güvenilir, akıllı ve çevik bir müşatası vardı. Bu kadın sosyal yaşamı daha kolaylaştırıp geçiş dönemlerinde yapılan tören ve ritüellerde bir sıra kendine ait işleri ve uygulamaları yapmaktaydı. Yaptığı işlerin karşılığında para veya armağan alırdı. Çeşitli törenlerde misafirlerin davet edilmesi ile ilgilenir, yas törenlerinde ev sahibinin iyi durumda olmadığı için yapılan töreni yönetirdi (helva pişip gelen misafirlere ikram etmek, yemeğin hazırlanması ve dağıtılması...).

Evliliğin taçlandırıldığı düğünün de kendisine has bazı uygulamaları vardır. Evlilikle alakalı çalışmalar yapan müşatanın diğer kadınlara göre sosyal yaşamı daha güçlüydü ve birçok

aileyi tanıyıp kimin bekar kızının ve oğlunun olduğunu bilirdi. İlk olarak kız bulup aileleri birbirlerine tanıştırır, ilk defa kız görmeye gidildiğinde müşata da gider ve iki aileyi tanıştırap sözü açarmış. Sonra işin gidişatına bakarak ailelerin evet/hayır cevaplarını iletirdi. Bu tanışma olumlu olarak sonuçlanırsa müşatanın görevleri devam ederdi. Kız ve oğlan aileleri birbirlerine aldıkları nesnelere “Honça” olarak birkaç tane büyük bakır tepsiye dizip üzerlerine kırmızı kumaş sererlerdi. Oğlan evi erkekleri bunları başları üstüne alıp kız evine “Honça” gönderirdi. Karşılık olarak kız evi de oğlan evine gönderirdi. Bu sırada müşata erkeklerle beraber “Honça”yı evlere götürür evdekilere “Honça”daki nesnelere tanıtırıdı.

“Gelin hamamı” töreninde, de misafirleri bu törene davet edip toparlar, kaval çalıp gelini hamama götürürdü ve orda da gerekli yardımları sağlardı. “Kına gecesinde” gelinin eline kına koyardı. Gelinin makyajında, süslenmesi ve giyiminde yardımcı olurdu. Hatta bazı müşatalar kuaför gibi de çalışırlardı ve gündelik yaşamda kadınlar bir eve toplanıp müşatayı çağırırlardı, hem onlara değişiklik olsun gülüp eğlenmek amaçlanırdı hemde kadınların kaşları alınır, ipe yüzleri alınırdı ve mahallede olan yeni haberleri öğrenirlerdi.

Müşata düğünden önce kız ve oğlan evi tarafından misafirleri düğüne davet ederdi. Düğünde müşata kaval çalıp kız – gelinleri oynatırdı. Bazı kız- gelinler “Müşata”dan onlarıda düğüne davet etmesini rica ederlerdi ve düğünde oynayıp topladıkları “şabaş” (armağanları) müşataya verirlerdi. Düğün gecesinde müşata, yengeler ve gelinle beraber damat evine giderdi ve yataklarını hazırlardı. Ertesi sabah gelin ve damatın yastığı altında konulan paraları armağan olarak alırdı. Damadın bıraktığı para gelinin parasından daha çok olurdu. Bu para onları birbiriyle tanıştırdığı, düğüne kadar gerekli işleri yaptığı ve düğün gecesinde de onları yalnız bırakmadığı için verilirdi.

Günümüz şartlarında iletişim araçlarının (telefon, davetiye ve ...) yaygın olması nedeniyle artık “Müşata”ya ihtiyaç duyulmadığı için bu konum kaldırılmıştır.

3.1.2.2. Kız Bakma, Kız Görme

İran toplumu ve içerisinde yer alan Azerbaycan halkı evlenme girişiminde kıza ve erkeğe aynı hakkı tanımamıştır. Erkek ve erkek ailesi bu konuda aktif bir durumdayken, kız ve kız ailesi pasif bir durumdadır. Evlilik girişimi genellikle erkekten ve erkek ailesinden gelir. Azerbaycan’da “kız bakma, kız arama, kız beğenme, kız görme” gibi adlarla ifade edilir ve bu şekilde evlilik yapmış olanlarda görücü usulü ile evlenmiş olurlar. Bu aşamada evdeki kadınlar ve bazen de hala, teyze ve başka yakın akrabalar gösterilen kız evine giderler. Kızın ailesi, kızın huyunu, davranışlarını, evin düzenini, temizliğini gözden geçirerek ilk tanışma yaparlar. Bazı bölgelerde buna “Ağız Yoklama” da denir. Diğer bir deyişle oğlan evi kız ailesini araştırır, beğenir ve ilk tanışma olsun diye kız evinin de fikrini almak isterler. İkrâm çok basit ve sadece çayla olur. “Kız görme”de oğlan evi kendi ailelerini, oğlanın işi, askerlik durumunu, huyu karakteri hakkında konuşurlar. *Marağa* şehrinde kız, oğlan evine çay getirir, içtikten sonra oğlan evi kızını beğenirse fincanı tabağına normal şekilde koyar, beğenmezse fincanı tabakta ters çevirir. Beğendikten sonra oğlan evi, kız evinden cevap beklerdi. Geçmişte kız evinin hemen tek seferde evet demesi iyi gözükmezdi, cevapları olumlu olsa bile bunu oğlan evi birkaç kere gidip geldikten sonra söylerlerdi. Bu aşamada kadınlar esas rolü oynarlardı.

3.1.2.3. Elçilik, Kız İsteme

Karşılıklı değerlendirmeler yapıp kız evi, evet deyip kararlar verildikten sonra “kız isteme” aşamasına geçilir. Bu aşamaya yaygın olarak “Elçilik” denilir. Elçilikte daha resmi ve kesin şekilde oğlanın anne-babası ve bazen akrabada olan ak sakkal (akraba reisi) ile beraber, kızın babasından istemeye giderler. Kızın anne ve babası gelen misafirleri karşılar. Oturup biraz konuştuktan sonra kız çay getirir. Daha ciddi ve detaylı konular konuşulur ama son kararlar verilmez. Çünkü bu aşamada iki aile birbirlerinin durumlarını ve şartlarını duyup incelemektedirler.

İkram çok basit olur ve tatlı olmaz bazen meyve olabilir. Geçmişte sadece aile ve yakın akrabadaki kadınlar giderlerdi kız istemeye. Ancak zaman içerisinde oğlanın babası ve oğlan da gitmeye başlamıştır ve oğlan evi sadece çiçek getirmektedir.

3.1.3. Söz Danışma, Kebin Kesme

Birkaç gün veya hafta ara verip iki aile bir birlerini daha iyi tanırlar ve bazı ailelerde oğlanla kız birbiriyle konuşur (Eskiden, özellikle köylerde düğüne kadar kız ve oğlan birbiriyle konuşma ve görüşme imkanları yoktu). Bu aşama da olumlu geçerse, “Kebin kesme” aşamasına geçirilir.

Evlenme kararını onaylayan aileler bunu duyurmak ve bir parça daha resmileştirmek için “Kebin kesme” yaparlar. “Kebin kesme”yi hoş saatte yaparlar. Bazı aileler kuran okurlar, iyi kötüyü orda okur veya dinsel açıdan uygun bir gün seçilir. “Kebin kesme”de iki aileden akraba reisi, yaşlı ve aile büyükleri davet edilir ve katılan kişilerin sayısı biraz daha çok olur. “Kebin kesme” aşamasında konuşulan en önemli konu “Kebin” veya “Mehriye” miktarı, eşyalar, gençlerin oturacakları yer, düğünün ne zaman ve nasıl yapılacağı detaylarıdır ve iki aile bu konularda karar kılarlar. Geçmişte oğlan evi “Kebin kesme”ye geldiklerinde kendileriyle birlikte imam da getirirlerdi, kebin konusunda karar verdikten sonra hemen nikah sigası²⁷ okunur ve nikah yapılırdı. Ama sonraki zamanlarda akit (nikah) sigasının okuması başka günde yapılmaya başlandı.

Geçmişten günümüze kadar bu aşama iyi ve hayırlı geçerse oğlan ailesi önceden hazırlayıp ve kız evine götürdükleri kübik şeker veya Nabatı²⁸ (bir türlü şeker) kırarlar, kırarkan baş bölümünü hızlıca birisi alır ve kızın annesi ona armağan verip ondan alır. Sonra kız evi oğlan evine “Honça” gönderdiğinde bu bölümü de “Honça”ya eklerler. Kırılan şekerin yarısını kız

²⁷ Siga: Arapça kelimedir ve dini nikah duası anlamındadır.

²⁸ Nabat: Bir tür tatlıdır, normalde sıcak su veya çay içine konulup eridikten sonra içilir. Su ve şeker ve bazen zafranla yapılır. Düğünde tatlılık olsun diye kullanılır, aynı zamanda geleneksel tipta da kullanılır.

ailesine verirler. Bu şekeri küçük boyutlara kırıp ve kız evinde ikram olunan çaylarına koyup ağzlarını tatlandırırılar. Başka gün kız ve oğlan ailesi kalan kübik şekeri küçük boyutlara kırıp ve akraba - komşularına dağıtıp kebin kesmeyi resmi şekilde herkese ilan ederler. O kız “Nişanlı” diye adlandırılır ve “Şirniyi yiyilip” (Tatlısı yenmiş) denilir.

Tesuc şehrinde kebin kesme törenine “Şirni yemek” (tatlı yemek) veya “Gend sındırma” (şeker kırma) adlandırılırdı. İki aile konuşup anlaştıktan sonra, erkek evi getirdiği şekeri kırar ve kendisiyle götürürdü ve sonra düğüne kaç gün kala hemen şekeri kız evine getirip, kız evi de onun karşılığında enfes bir kumaş verirlerdi (Hacmuhammed yarı 2008:147).

Günümüzde gençler kendileri tanışıp karar verdikleri için çoklu aşamaları kendi aralarında konuşup geçerler, bu nedenle şimdi bazı aileler “Kebin kesme” oturumunda söz ve kararlar onaylanıp sorun çıkmazsa, önceden alınan yüzüğü “Nişan Yüzüğü” olarak takdim eder ve oğlan evinden yaşlı ve önemli birisi kızın parmağına takar.

Genellikle evlenme iki taraf için ortaklığı bulunan kanuni anlaşmalara dayanarak, iktisadi görevler, evlilik sorumluluğu ve ilişkiden doğacak çocuklara karşı taahhütler çerçevesindedir. Evlenme genelde her yerde karşılıklı iktisadi gerekliliği içerir (Bates 1996: 496).

Bu yüzden taraflarca ilk onaydan sonra ciddi ve resmi konuşmalardır, bir taraftan iktisadi konular ve evlilikle ilgili masrafları ve çalışmaları yürütmek, diğer taraftan uzun vadeli mali sorunları, örneğin mehir, çeyiz ve başlık parası gibi konuları içerir. İran bölgelerinin genelinde istisnasız olarak maddi konuları aile erkekleri üslenirler.

Evlenme töreniyle ilgili masrafların belirlenmesi, ailelerin hangi töreye bağlılığına göre ister kent isterse köylerde gereken malzeme ve mal şeklinde materyaller tören için temin edilir.

“Kebin” veya “Mehriyye” (bu kelime son 30 yılda daha yaygın oldu) miktarı ekonomik anlaşmada belirleyici rol oynar. Mehir farklı şekillerde köy mülkiyetinden, arazi, bağ, altın ve belirli miktarda para veya en duygulu şekli ile elma ağacının çiçeği, dinsel hediyesi olarak Kuran-i Mecit, ayna ve şamdandır. Resmi evlilik nikah anında istendiğinde zevç tarafından ödenen ahlaki, dini ve yasal gereğince geline teslim edilir, böylelikle kadına maddi güvence

sağlanmış olur. Tüm bu şartlarla bile, adet geleneğine göre hediye şeklinde evlilik başlangıcında eşten alınmaz (Kadının adına resmi senet ve bazı hediyeler dışında), lakin genelde Mehir boşanma veya eş öldükten sonra ödenir. Umumiyetle Mehir miktarı kişi ve ailelerin bakış açısı, gelinin aile statüsüne bağlıdır. Bazıları gayri maddi olmasına ve bazıları ise miktar açısından çok olmasına önem verirler. Genellikle kutsal rakamlar örneğin 14²⁹ (on dört masum adına), 114 (Kuran sureleri sayısınca), 5 (Al-i aba³⁰ sayısı) vb. mehir belirlemede yardım alırlar. Yirmi sene önce başlanan diğer bir metotla, zengin aileler tarafından kızın doğum tarihi sayısınca altın sikke alınır. Örneğin 1360 altın sikke, 1360 şemsi yılı (1981) dünyaya gelmiş kız için Mehir belirlenir. Aileler içinde diğer aile ve akraba kızlarının “Mehir” miktarına dayalı Mehir belirlenmesinde başka bir istidaldir. Bazı aileler özellikle kız aileleri kebinin çok olmasını isterler. Çünkü şimdi pratik olarak kebin ödenmiyor ve bu bir türlü gösteriş ve onurlanmak içindir. Ayrıca İran yasalarında kadının hakları yeterince adaletli olmadığı ve erkekle eşit tutulmadığı nedeniyle bu boşluğu doldurmak için kebin miktarı yüksek belirlenir. Diğer yandan, çeyiz miktarı genellikle mehir miktarıyla belirlenir ve iki miktar arasında denge sağlamaya çalışılır.

3.1.3.1. Süt Parası

Başlık “süt parası” veya “çeyiz parası” adıyla genellikle gelecek eş veya akraba tarafından alınan bir miktar para veya cevahirdir. Türkiye’de “Başlık” olarak bilinir. Başlığın türü ve miktarı, evlenecek kebinin miktarına, kızın özelliklerine, ailevi durumuna ve erkek tarafının ekonomik gücüne göre değişir ve genellikle taahhütlü olup iki ailenin sosyal durumuna bağlıdır. “Süt parası” ismiyle ilgili olmayıp, kadın açısından ticari muameleye bağlı değildir ama çeyiz gibi geri verilebilmektedir. Tebriz ve bazı kentlerde başlık parası verip alınmaz yalnız mehir yeterlidir.

²⁹ On dört masum: Şialar bu ünvanı Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatime ve on iki imamlarına verirler.

³⁰ Al-i aba: Peygamber efendi kendi evinde dört kişiyi kendi pelerinin altına alıp söyler: Bunlar benim ailemdirler, Hz. Ali, Hz. Fatime, onların çocukları Hasan ve Hüseyin. Hz. Peygamber efendinin kendisiyle bu beş kişiye Al-i aba söylenilir.

Süt parası evliliğin onaylanması için, damat ya da akrabaları tarafından kadının akrabalarına verilen paradır. Bu para kültür ve topluma göre değişen hukuksal ve toplumsal uygulamaları içeren hediye niteliğinde olup nikah töreninde ödenir. Başlık miktarı gelin ve damat aileleri tarafından belirlenir, amacı birinci derecede yeni çiftlerin hayatlarında gerekli olan ihtiyaçlarını sağlamak ve kız ebeveynine hizmetleri karşısında damat tarafından sunulan bir tür saygı ve teşekkürüdür.

Geçmişte aileler tarım ve hayvancılıkla hayatlarını sürdürdükleri için kız çocuğu evlenip kocasının ailesiyle yaşadığı zaman kız ailesi büyük bir işgücünü kaybederdi. Bu eksiklik daha fazla olmasın diye kız ailesine karşılık olarak başlık parası ödenirdi. Bazı köylerde ve bölgelerde yaygın olarak başlık parası eşdeğeri belirli iş, güvey tarafından gelin babasına yaptırılırdı. Evlenmenin ilk iktisadi amacı, sırf aile genişletmek, nesil sürdürmek ve cinsi ilişkileri düzenlemek değil, buna ilaveten ekonomik-sosyal devamlılığı güçlü bir şekilde sürdürmektir, hatta politik açıdan bile bu amaçlanır. Bu nedenle başkasına kendi ailesinden iş gücü verilmesi nedeniyle, pratik olarak karşı taraftan nakit veya nesne şeklinde ödenmesi gerekir.

Diğer taraftan başlık konusunun ilk temel düşüncesi kadın ve ardından annenin yaratmak ve doğum gücüne sahip olmasına hayranlık, saygı ve değer göstermesinden gelebilir. Nesillerin devamı, aile ve toplumun yönetip idare etmesi kadının önemli rolünden kaynaklandığını bildikleri için ailede kadına saygı gösterip onayını almak için ona hediye olarak para veriliyordu.

3.1.4. Nişanlılık

Azerbaycan'da “Kebin kesme” töreni çok önem taşır ve “Kebin Kesme”den sonra veya aynı törende oğlan evi önceden hazırladığı yüzüğü taktığında kız “nişanlanır”. Bu yüzük esas evlilik yüzüğü değildir ve esas evlilik yüzüğü düğün alış verişinde alınır. Eskiden erkek için yüzük alınmaz sadece gelin için alınırdı ancak şimdi her ikisine de alınmaktadır. Geçmişte

“Nişan” sürecinde aile veya akrabalarından birisinin ölmesi veya benzer sorunların vuku bulması ihtimaliyle, bazen nişan ve adaylanmak yapmadan düğün yapılırdı.

“Nişanlama” kız ile oğlanın yeni sosyal ve kişisel hayata geçiş döneminde ilk resmi dönemi sayılır ve ailelerin rızası ve bilgisiyle yapılır. Bu dönemde geçiş yapma gelenekleri kent ve köylerde farklıdır. Bazı örneklerde görüldüğü gibi, nişanlılık dönemi fırsat süreci olarak, çeyiz sağlamak ve yeni hayat için gereken eşyaları ve imkânları hazırlamak içindir. Bu süreç içinde ve hatta evlenmeden önce, kız kendine halı örüp ve gerekli nesnelere dikerdi. Geçmiş dönemlerde kent ve köylerde “Nişanlılık” sürecinde oğlanın kızı görmeye hakkı olmazdı hatta evine gelme olasılığı bile sağlanmazdı. Köylerde kız ve oğlanın pınar başında veya çölde görüşme şansları vardı. Bazen de damat gizlice özellikle kız evinin erkekleri bilmeden kızı görmek için kızın evine veya evin yakınlarına gelir buna “Nişanlı bazlık” veya “Adaylı bazlık” denilirdi. Ama zaman geçtikçe bu aşama kız ile oğlanın tanışma süreci olarak göz önünde alındı. Bazı ailelerde nişanlılık döneminde “mahremiyet sigası” (belirli sürece kadar mahrem olmak) okunur, bu işlemin nedeni dinsel bakış açısından kaynaklanıp kız ve oğlan görüştiklerinde birbirlerine mahrem olurlardı.

Bazı bölgelerde ve ailelerde “Kebin Kesme”de yüzük verilmez, birkaç gün sonra oğlan evi kız eviyle bir güne karar verirler ve o günde oğlan evinden ağ birçekli³¹ ve yakın kadın akrabaları nişan yüzüğü ve halat getirirlerdi. Halat oğlan evinin maddi durumuna göre tirme³² bohça, şal, yazma, çadra ve kumaş getirilirdi, tirme bohça verilmez ve içindekiler halat sayılır. Oğlan evinden bir ağ birçekli kadın kızın yüzüğünü takıp, başına yazmayı bağlayıp, “Allah mübarek eylesin” deyip kızı nişanlar. Böyle nişanlama formunda nikâh yapılmaz, sırf aile ve akrabalara ilan için resmi nişanlılık yapılır. Bu gelenek ahlaki taahhüt ve nişanlılık simgesi olarak açıklanabilir.

³¹ Ağ birçek ve ağ sakkal, akrabada olan yaşlı, saygılı ve sözleri geçen kadın ve erkeğe söylenilir.

³² Tirme: Bir türlü geleneksel İran’a ait kumaştır, Safavi döneminden örünmesi başlamış. Pahalı olduğu için sadece zengin ailelerde olurdu, ama şimdi daha her ailede bulunur. Geçiş dönemlerin üçünde de kullanılır. Zenginlik, karşı kişiye saygı ve değeri gösterme işaretidir.

3.1.5. Adaylanmak

Azerbaycan’da bazı bölgelerde ve ailelerde nişanlı olma süresi çok kısa olur ve birkaç hafta veya birkaç gün sonra nikah yapılır, ama resmi düğün töreni yapılmadığı için gelin ve damat karı koca olarak beraber yaşamazlar. Bu aşamaya “Adaylanmak” (adakhlanmak) denir ve nikâh zamanından düğüne kadar karı koca denilmez, “Adaylı” (adakhlı) denilir. Gelin güvey mahrem olduklarından dolayı, görüşme ve mülakat olasılığı sağlanır.

Bu aşama İslam’dan sonra Türk kültürüne, özellikle Azerbaycan’da geleneklere eklenmiştir. Bir toplumda yaşayan insanların arasındakilerini belirleyen kurallar, düzenlemeler, taahütler yüzyıllarca toplumun düzenini ve dengesini çeşitli alanlarda sağlasa da insanlar bunu yeterli görmeyip başka bakış açısından da kurallar ortaya koymuştur. İnsan kendini daha güçlü ve güvende hissetmesi için ve başka toplumlardan daha yüksek seviyede olması amacıyla dini bakışları da sözel sözleşmelere ve medeni yasalara eklemiştir.

“Adaylılık” sürecinde belirli ve önemli günlerde oğlan ve kız aileleri adaylara ve bazen de karşı aile üyelerine “Halat” ve hediye hazırlayıp gönderirler. “Adaylık” veya “Nişanlılık” dönemi iki aile arasında en çok hediye gönderilen dönemdir. Köylerde belli miktarda ve belirli şeyler daha çok düğünle ilgili gönderilirdi fakat günümüzde kentlerde düğünle alakalı olmayan şeyler de gönderilir. Bu hediyeler çok fazla etki ve anlam taşırlar, iki aile arasında iyi veya kötü ilişkiler kurmakta ve evlilik işlemini etkilemekte çok önemli rolleri var. Bu önemli günler dinsel bayramlar yani “Kurban” ve “Fitir” bayramıdır ve yılın iki önemli gecesi “yılın son çarşambası” ve “Çille gecesi” dir. Bu günlerde oğlan evi kıza kumaş, çadra, yazma, maddi durumuna göre altın veya kurban etmek için koyun gönderir. Fitir bayramında Ramazan ayına özel olan yemeklerden yapıp “Oruc Tikesi” adıyla kız evine gönderirlerdi. Örnek vermek gerekirse helva, kuymak, sarışile, erişte çorbası, pilav vb. bu tür yemeklerin başında gelmektedir. Koyunu mor ve pembe renge boyarlar, boynuna şal başına da bir ayna asarlardı. Bir oğlan çocuğuyla beraber kız evine gönderirler, kız evi çocuğa bahşiş verip koyunu alırdı (Alipur Mukaddem 2009: 25).

Yılın son çarşambasında “Çerşenbelik” ve çille gecesinde “ Çillelik”³³ kız ve oğlan evi arasında karşılıklı olarak olarak gönderilirdi. “Çerşenbelik”te gelin için yeni giysi, ayakkabı, meyve, tatlı ve bazı ailelerde altın ve aile üyelerine kumaş gönderilirdi. Geçmişte özellikle köylerde, pirinç ve çiğ tavuk da kız evine gönderilirdi, sonra kız evi Nevruz bayramının ilk akşamında tavuk ve pirinci pişirip oğlan evine geri gönderirdi. “Ragaib” gününde de kıza elbise alınıp, helva pişirip, ailenin durumuna göre helvanın üzerini altın veya normal sikke ile süslerlerdi.

Geçmişte bunları büyük bakır tepside dizerek süsleyip “Honça” (khonça) yapıp gönderiyorlardı. “Çillelik”te de kuru yemiş, karpuz, tatlı, meyveyi “Honça” yapıp, akşam oğlan evinden kız evine götürürlerdi ve bazı ailelerde kız evi de karşılıklı olarak oğlan evini akşam yemeğine davet edip bu uzun geceyi beraber geçirirlerdi. “Nobarlık” her feslin yeni çıkan meyvelerinden “Honça” hazırlayıp kız evine gönderilmesidir. Genelde oğlan evi gönderdiği Honçanın karşılığında kız evinin gönderdiği honçaya “Honça Yeri” denilir. *Karadağ* bölgesinde düğün gününde oğlan evinden kız evine gönderilen Honçaya “Töre” ve karşılık olarak, kız evinden oğlan evine gönderilen Honçaya (kızın cehizi, oğlan ve ailesine elbise ve eşya) “Keprem” denilirdi.

“Nişanlılık” veya “adaylık” aşamasında oğlan evi kıza “Honça” ve hediyelik gönderir ama düğünden sonra yıllarca kız evi kıza “Çerşenbelik” gönderirdi ve bu hediyeleşme uzun süre devam eder, kaliteli yapılırsa kendi kızını onure ederdi.

³³ Çille: Astronomi bilgileri esasında sonbaharın son gecesi yılın en uzun gecesidir (21 Aralık) ve kışın başlanmasıyla yine gündüz uzayıp geceler kısalır. Bu en uzun gece Azerbaycan’da “Çille Gecesi” denilir. Bu uzun geceyi daha rahat ve güvenilir geçirtmek için aileler dedelerin evinde toplanıp akşam yemeği, kuru yemiş, özellikle karpuzu yazından tutup bu gece nar ve çeşitli tatlılarla beraber yiyorlar. Dede ve nineler hikaye, atasözü ve bulmacalar söylemekle bu geceye tat katıp, çocuklara zengin sözlü hazinelerinden öğretiyorlar.

3.2. Dügün

Bu geçiş dönemi her insanın mutlu ve sevinçle dolu yaşadığı önemli anlardan birisi sayılır. Bu güzel anları değerlendirip, akrabalık yapan yeni aileye saygı göstermekle, yeni ailenin kuruluşuna, topluma ve çevreye ilan etme aracıdır.

Dügün töreninde artık kız ve oğlana “Adaylı” denilmez, kıza “Gelin” ve damada “Küreken” veya “Bey” denir. Dügün yapmadan önce bazı hazırlıklar yapılmalıdır. En başta dügün tarihini belirlemek gerekir. Bu konuda geçmişte sadece aile reisleri karar alırken şimdi kız ve oğlan da fikirlerin söyleyip, tarih belirlemede söz sahibidirler. Oğlan tarafının ekonomik durumu, kızın çeyizinin hazırlanması, askerlik, okul, iş hayatı, ölüm gibi birçok faktörler bu tarihi etkiler. Geçmiş dönemlerde Azerbaycan bölgesinde çiftçilik ve ziraat çalışmaları nedeniyle genellikle dügün törenleri yazın son günleri veya son baharda yapılırdı (Kabelnejad 2009: 49).

Tarih belirlendikten sonra düğüne uygun bir yer bulmaya sıra gelir. Şimdi ise dügünler her tarihte yapılsa da o tarihten birkaç ay önce uygun bir balo salonu, bahçe, dügün salonu vb. için rezervasyon yapılması gerekiyor ki bu seçim ailenin maddi durumuyla yakından ilgilidir. Köylerde dügün, gelin ve güveyin baba evlerinde veya bahçelerinde yapılır. Geçmişte dügün hafta sonu, dinsel bir bayram günü ve müslümanlara kutsal olduğu için cuma günü tercih ediliyordu. Lakin şimdi haftanın tüm günlerinde yapılabilir. Diğer yandan Müslümanlar için kutsal olan İmamların veya onlara mensup olan kişilerin ölüm günlerinde yapılmaz.

Şimdiki dügünler genel olarak belirli saatlerde, yaz mevsiminde saat 17-20 ve kış mevsiminde 16-19 saatlerinde salonda kutlanır ve akşam yemeği yakın akrabalara hemen salonda ikram edilir. Geçmişte genel olarak kent ve köylerde çarşamba ve cumartesi günü dügün yapılmazdı. Dügün yapımı Çarşamba günü sabah gelinin dügün hamamından başlardı. Akşam kız ve oğlan evinde kına töreni olurdu. Perşembe günü dügün olup, kızını damat evine götürürlerdi. Cuma günü “Duvak Kapma” veya “Bendey Teht” (bendey tekht) olurdu.

Genellikle günümüzde düğün için yapılan harcamalar kız ve erkek evinin arasında bölünür ve yaklaşık olarak eşit para harcarlar.

Düğünün tarihi ve yeri belli olduktan sonra, davetiyeler basılır ve düğünden 10-15 gün önce eşe dosta dağıtılır. Geçmişte kapı kapı gidip davet edilirdi veya önceden söylendiği gibi “Müşata” bu işlemi yapardı. Davet etmek çok hassas ve önemli iştir, yeterince dikkat edilmezse küslük ve üzüntü ortaya çıkar. Kız ve oğlan evi önceden kimin düğün törenine gitmişse kesinlikle onu davet etmelidir. Köylerde nüfusun az olması ve herkesin birbirini tanınması sebebiyle davetiye gönderilmez ve köyde hangi gün kimin nerde düğünü olacağı belli olur ve herkes katılıp, tebrik edip, düğün sahibine ne kadar yakın olduğuna bağlı olarak hediye verip kutlar.

Geçmişte özellikle köylerde erkek ve kadın beraber düğün törenine katılıp, kutlar, oynarlardı. Ama şimdi özellikle İslami kurallara dayanarak kadın ve erkek törenleri ayrı salonlarda yapılır ve sadece nikah kıyma bölümünde ve akşam yemeğinde beraber oturulmaktadır.

İran genelinde resmi nikah ve imam nikahı beraber kıyılır ve aslında iç içe bir işlem tarif olunmuştur. İran’da “resmi evlenme kayıt ofisleri” devlete bağlı olarak bu işlemi yapıp resmi şekilde nüfus cüzdanlarına kaydederler. İlk başta resmi evlilik sigası okunur ve kızdan üç kere evliliğe hazır olup olmadığı sorulur, üçüncü kez kız evet derse, kız ve oğlan resmi defter ve belgelere imza atarlar, sonrasında nüfus cüzdanları alınıp onlara da kaydedilir.

“Adaylanma” bölümünde söylendiği gibi nikah bazen düğün öncesi bazen de düğün gününde yapılır.

3.2.1. Çeyiz

“Çeyiz” Arapça bir kelimedir ve “Cihaz”dan gelir. Azerbaycan’da ise “Cahaz” denir. Çeyiz, kızın baba evinden koca evine götürdüğü gerekli ve belirli ev eşyalarıdır. Din ve yasa açısından bu kadının görevi değilse de gelenek olarak kültür bağlamında kız evinin görevi

sayılır. Kız çocuğun annesi onun çocukluğundan itibaren çeyiz toplamaya başlar. Bazı bölgelerde geçmişte kız evine verilen “süt para”sı çeyiz için harcanırdı. Kızların kendilerinin de çeyiz hazırlamada katkıları olur. Geçmişte halı örüp, bazı malzemenin dikilmesinde, bugünse çalışıp para kazanıp eşyaların alınmasında yardımcı olurlar.

Genellikle düğünden iki-üç hafta önce kızın çeyizi hazırlanır, oğlan ailesi yeni evi temizleyip hazırlarlar ve belirlenen günde kız evinden teyze, hala, yenge çeyizle beraber yeni eve gidip, eşyaları güzel görüntülü ve süslü şekilde dizerler. Geçmişte çeyizi oğlan evine götürmek için, damat kız evine gelirdi ve beraber çeyizi alırlardı. Kız evinden bir oğlan çocuğu çeyizin üzerinde oturup damattan armağan isterdi, damat ona armağan verdikten sonra çocuk kalkar ve eşyaları götürürlerdi. Çeyiz dizme işi bittikten sonra başka bir gün gelin ve damatın yakın kadın akraba, komşu ve arkadaşlarından cahaz görmeye (çeyiz görme) gelirlerdi. Bu gelenek bazı ailelerde yaygın değildir. Misafirlere meyve ve tatlı ikram edilir. Eşyalar, dolapta, masa üzerinde ve çeşitli yerlerde süslü şekilde misafirlerin görmesi için sergilenir.

Geçmişte çeyiz belirli nesnelere oluşurdu ve bu nesnelere genel olarak yatak, yatak çarşafı, örtü, oyali yazmalar, bakır kap kacak, halı bazen cecim³⁴, kömür semaver, fincan, yehden (yekhden, bir türlü dolap), dolap ve benzer eşyalardan ibaret olurdu. Ama günümüzde yaşam tarzının değişmesinden dolayı, yeni evli çift kayınvalideyle beraber yaşamadıkları için ve kendilerine ait evleri olması nedeniyle çeyiz eşyaları daha çok ve ağır masrafla hazırlanır. Tüm mutfak, yatak odası ve beyaz eşyaları kız evi alırken bazı elektronik eşyalar, televizyon, bir-iki takım yatak, halı ve bazı ev eşyalarını da oğlan veya ailesi öder. Alınan çeyiz ne kadar mükemmel ve kaliteli olursa o kadar geline onur kazandırır.

Karadağ bölgesi’nde kına günün sabahı veya ondan bir gün önce, kız evi hazırlanan çeyizi dizip akrabaları davet ederdi, onlarda kendi çeyiz paylarını getirirlerdi. Sonra oğlan evi de gelip hem çeyizlere bakar hem de çeyiz listesi yazardı. Listeyi yazan kişi sonra kızın annesinden bir gömlek hediye alırdı. Sonra oğlan evi çeyizleri oğlanın evine götürürlerdi

³⁴ Cecim: Kumaştan kalın ve halıdan hafiftir, Azerbaycan’da köylüler ve göçebeler örürler ve halı gibi kullanıyorlar veya ev eşyalarının üzerine konurlar. Göçebeler göç etmek zamanları eşyalarını topladıktan sonra Cecimler içine koyup sarırlar. Cecim dar ve uzun ürlür, sonra kaç tanesi bir birine dikilip büyük boyut olur. 6-8 çeşit renkte, çizgili ve geometrik tasarımları olur.

(Alipur Mukaddem 2009: 27). Çeyiz listesi yazmak başka bölgelerde de yaygındı ve şimdi hala bazı yörelerde ve ailelerde yazılmaktadır.

3.2.2. Düğün Alış Verişi

Gelin-güvey alışverişi gerekli olan şeyleri ve düğün ihtiyaçlarını gidermek için yapılır lakin yapı özelliğine göre bu eylemi oluşturan parçalar kendilerine has bağımsız anlamlar taşıyarak, zaman - mekân açısından ve kültürel özelliklere dayalı olarak başka simgesel anlamları da taşırlar. Düğün alışverişi yalnız maddi ihtiyaçları gidermek için değil bir anlamda da bazı aksesuarlar ve nesnelere dinsel, sihir ve sosyal-kültürel anlamlar yüklenir.

İran genelinde satın alınacak şeyleri şöyle sıralayabiliriz, gelin için gelinlik, makyaj seti, elbise, ayakkabı, çanta, saat, gecelik, başörtü, takı olarak da genellikle altın set (kolye, küpe, yüzük). Damat için kız evinin aldığı eşyalar ise takım elbise, ayakkabı, tıraş aksesuarları, gecelik, küçük ayna, iç çamaşırı, saat, secadde, havlu seti ve benzer eşyalardan oluşur.

Düğün alış verişinde “Kebin”de söylenen birkaç eşya çok önem taşır ve gelin-güveyin baht simgesi olarak alınıp ömür boyu korunur. Bu eşyalar Kuran, ayna ve şamdandır. Düğün alışverişi ailelerin maddi durumundan etkilenip, ailelerin kültürel ve maddi durumların yansıtır.

Düğün öncesi, kız ve oğlan alışverişe çıktıklarında, yanlarında anneler ve görümce hazır bulunurken şimdi sadece gelin ve damadın baş başa alışveriş yapmaları daha sık rastlanan bir durumdur.

Geline alınmış eşyalar damat evine ve damat tarafından satın alınmış eşyalar kız evine götürülür ve düğün günlerine yakın özel formalitelerle karşılıklı evlere gönderilir. Ayna ve şamdan en gerekli ve ilk temin edilmesi gereken eşyalardır ki Kuran’la beraber satın alınır. Çarşıdan ilk başta aynanın satın alınması uğur ve bahtın açıklığının işaretidir diğer bir deyişle şeffaf yüzeyinde ilahi gerçeği akseden iki kişiyi bağlayıcı nesnedir.

“Ayna gerçeği, kendini tanıma, akıl, fikir, can ve ilahi bilgelik ve doğaüstünü yansıtan simgesel nesnedir” (Cooper 2000: 301).

Ayna simgesel farklı yüzüyle ilahi gerçeği ve duyuyu yansıtır, sihirli özellikleriyle kötü ruhlar ve görünmez sinsi yaratıkları insanoğlunun çevresinden uzaklaştırır. Tüm geçiş ritüellerinde kullanılır ve nerdeyse geçiş döneminin sabit parçası gibidir. Evlenme geçişinden günümüze kadar nikah sofrasının esas eşyalarındandır ve doğum geçişinde sihirli yüzüyle yeni doğan kadına ve bebeğine yardım eder. Ayna nikah sofrasına, gelin güveyin yüzleri görünür şekilde konulur.

“Aynada yansıma, yani maddi ve görünür dünyanın yansıması ayrıca insanın kendine olan marifetidir” (Cooper 2000: 302).

Gelin ve damat direkt bir birlerinin yüzlerine bakmayıp aynaya bakarlar, bu da şark kültüründe utangaç olmayı gösterir. Nitekim ayna yani insan yeni dünyaya kendi gerçeğiyle giriş yapar. Evlilik aynası ömür boyu korunur zira kırılması uğursuzluk getirir aslında baht ve çiftlerin ikbal simgesidir. Kırık ayna ayrılık simgesi ve yarı kırılmış ayna eşin vefasızlığının habercisidir.

Aile ve akraba kadınları evlenme geçiş dönemi aşama sürecini sağlarlar ve iki ailenin tanışma ve kovuşma olasılığını hazırlarlar.

3.2.3. Törensel Yıkanma: Düğün Hamamı

“Evlenme geçişi sırasında, düğün hamamı töreni kişiye hayatının yeni aşamasına geçmesine izin verir. Yeni hayata girmeden önce sudan geçmek, kişiyi saf ve kutsal yapar. Gelin güveyin kutsallığının en belirgin konumu suda arınmasıdır, köy gençleri hamamdan eve olan mesafe boyunca damadı omuzlarında veya at üzerinde taşırlar. Gelinin damadın evinin önünde ters küvetin üzerinden geçmesinin nedeni ayağı toprağa değmeden kutsallığı korunup öyle temiz ve dürüst olarak yeni eve ayak basmasıdır” (Eliade 1996: 246).

Bu arada, en ilginç konu damat yıkandıktan sonra hamam dışında saz, şarkı ve dansla karşılaşılmasıdır. Kürsü³⁵ üzerinde yeni damatlık elbisesi anne veya ablası tarafından giydirilir. Törenin bu kısmında anaerkillik sisteminin izlerini görmek mümkündür. Geçiş yapacak birey arandıktan sonra ev üyelerinin en önemli kişisi tarafından, yani dişi üyesi anne veya abla, törensel bir ayinle damada elbisesini giydirir. Bu durum toplumun iktisadi-sosyal yapısında ve inanç sistemlerinde kadın konumunun değerini, önemini ve gücünü gösterir.

Geçmişte *Tesuc* şehrinde “Hamam Aparma” töreninde kına ve düğüne hazırlamak için gelin ve damat hamama götürülürdü. Gelin hamama aparma töreninde gelini, genç kızlar hamama götürürdü. Bu tören için damat evi hamama çay, semaver, meyve, tatlı ve kuruyemiş gönderirlerdi. Karşı ev de, damadı hamama götürme akşamında kız evi üç tane “Honça” erkek evine gönderirdi, biri damadın, ikisi ise sağdış ve solduşun. Bu akşamda damada sağdış ve solduş seçmek için damadın erkek akraba ve arkadaşları arasında yarışma olurdu. Bazen bu gece kına gecesi ile aynı zamana denk geliyordu. Damat da sağdış ve solduşu ile hamama götürülür ve yıkanma akşamdan sabaha kadar sürerdi. Hamam ve kahvaltı masraflarını sağdış, dellek ve başka yemeklerin parasını da solduş üstlenirdi. Sabahleyin damat hamamdan çıktığında “yalancı bey” adlı gülmece bir oyunla tören devam ederdi. Bu oyun kahvaltı yaptıktan sonra başlardı, birisi damadın adına onun takımlarını giyip hamamdan eve kadar eşlik ederdi. Sonra gerçek damat yalan ve önemsiz suçlarla suçlanıp cezalandırılırdı. Ardından gerçek damadı ağaca bağlayıp döverlerdi, bu cezalandırma damat ailesinden birisi cezaveren kişiye halat (hediye) verene kadar devam ederdi. Sonra başka birisi damadın takımını giydirirdi ve damat evi bu kişiye önceden hazırlanan özel halatını verirdi (Hacmuhammed Yari 2008:152).

Hoy (khoy) şehrinde kına gecesinin sabahı gelin “Gelin Hamamına” götürülür, oğlan ve kızın yakın kadın akrabaları davet edilirdi. Hamama önceden rezervasyon yapılır, o saatte başka kimse giremezdi. Hamama çalgıcı kadınlar da davet edilirdi. Bu çalgıcılar geçmişte sadece kaval çalarken ve sonraları kavalla beraber karman da çalardı. Diğer kadınlar da gelinin

³⁵ Kürsü: Geçmişlerde Azerbaycan’da kışında odayı sıcak tutmak için odanın ortasında olan ocağın üzerine ahşaptan yapılan kısa bir masadır. Kürsünü büyük ve kalın bir örtü ile örtüp, ev üyeleri sıcak olmaları için bacaklarının üzerine örtüyü çekerlerdi.

önünde oynar, sonra çevresinde Yallı³⁶ dansı ederler ve şöyle söylerlerdi: “Gelmişik al almağa, şal almağa/ala gözlü beye kız almağa”. Sonra “Camedar” (hamamda çalışan kişi) ve “Dellek” (hamamda kişileri yıkayan) gelini yıkayıp çok formalite şekilde gelini giydirelerdi. Misafirlere tatlı ve meyve ikram ederlerdi. Kız evi hamamda çalışanlara bahşiş verip düğüne davet ederlerdi. Hamamın dışında kapının sol ve sağ tarafında iki oğlan çocuğu önceden hazırladıkları bir meşale ile gelinin önünü kapatırlar, gelin onlara armağan verir ve onlar da yolu açarlardı. Sonra gelin sağ ve solunda olan iki “Yenge” ile eve dönerdi (Kebiri 2012: 60).

Bu törensel yıkanmadan sonra gelin ve damadın kutsallaştığına inanılır ve bundan sonra dokundukları eşyalar veya gittikleri yerler kutsallaşırdı. Hastalar, çilleleri olanlar bu eşyalara dokunduklarında, damat veya gelinin içtikleri sudan içtiklerinde çilleleri götürülür veya hastalıkları iyileşirdi. Bu konuya ilişkin örneklere daha detaylı olarak düğün töreni bölümünde yer verilecektir. Ayrıca kutsallığın devamında, gelin ve damat yeni sosyal statüleri ve kişisel durum ve görevlerine hazırlanıp toplum tarafından onaylanırlar. Bu kutsallık onları düğün töreni, birleşmelerine ve ardından törensel bir inzivaya doğru yöneltilir. Bu inziva gelin ve damadın düğününden sonra 2-3 gün dışarıya çıkmayıp kimseyle yüz yüze olmamalarıdır.

Doğum geçiş döneminde de bu inziva annenin doğumundan sonra 15 gün veya bir aya kadar babası evine gitmesiyle yapılmaktadır.

3.2.4. Kına Gecesi

Düğünün diğer önemli geleneklerinden biri de kına yakma törenidir ki gerçekte tecerrüt ve evliliğin son safhasında gerçekleşir. Törende sevinç, dans ve eğlence en doruk noktasına ulaşır. Bu durum ertesi gece, iki gencin farklı sosyal konum ve statüye geçtikleri zaman,

³⁶ Anadolu’da bu dansa “Halay” denilir. “Yallı” dansı birlik ve dayanışma anlamın taşıır. “Yallı” kolektif bir danstr. Oyun sırasında başta olan kişi gurupta olan oyuncularını yönetir. Bu kişiye “yallıbaşı” denilir. Yallıbaşı dansın başlanışından sonuna kadar oyunun genel yapısına, katılanların düzenli hareketlerine ve tüm katılanların ayak performanslarının aynı olmasına dikkat eder ve oyunun doğru başlayıp tam zamanında bitmesini kontrol eder. Bu işte “yallıbaşı”ya ondan sonraki duran dansçı yanı “müavin” ve gurupun en sonunda duran iştirakçi “ayakçı” yardım eder. “Yallı”yı oynarken yallıbaşı vâ ayakçının elinde yaylık (mendil) olması gerekir.

onların ruhi sakinlik ve ızdırabını azaltmasında rol taşır. Ayrıca kızın anne-babasından ayrılıp, başka eve taşınma üzüntüsü ve sıkıntısını müzik ve eğlence ile sabaha kadar hafifletilmesidir. Bu gecede genç ve yaşlı akrabalar ve arkadaşlar, kadın ve erkek ayrı odalarda toplanarak, hepsi gelin ve güveyin bu aşamayı daha rahat ve sevinçle geçirmesine yardımcı olurlar. Bu tören eski hayatın ölümü ve yeni hayata arınarak girmenin ilanı içindir.

Gelinin törensel yıkanmasından sonra, gelin ve damat düğüne ve birleşmeye hazırlanıp, stres ve ızdırabın atılması için, hem de bekarlığın son gecesi olarak, özellikle gelinin anne-baba evini terk etme üzüntüsünü azaltmak için, “kına gecesi” hem kız ve hem damat evinde, kadın ve erkek töreni ayrı odalarda yapılarak geçirilirdi. Kına yapmadan önce akraba veya komşuda yeni ölen birisi olursa, bir Kelle kend (küpe şeker) ve kına ile beraber evlerine gidip tören yapmak için izin alınırdı.

Geçmişte köylerde kına 3 gece 3gündüz olurdu, şimdi ise 1 gece 1 gündüz sürmektedir ve şehirlerde de bir gündüz olarak düzenlenir (Alipur Mukaddem 2009: 26).

Oğlan evinden kız evine “Honça” gelir, honçada meyve, tatlı, kuru yemiş, kına, kızın anne babasına halat (kumaş veya giysi) gönderilirdi. Kına gecesinde gelin kırmızı elbise giyip, sağ ve solunda yengeleriyle beraber ellerinde mum taşıyarak odaya girerlerdi. Sonra hazırlanan kınadan gelin ve misafirlerin hepsi ellerine koyarlardı. Kadınlar kınayı “Fındıkça” olarak adlandırılan küçük yuvarlak biçimindeki topları kendi el ve ayaklarına koyup fındıkçaları küçük bezlerle parmaklarına sararlardı. Damat evinde de aynı işlemler yapılır, bazı bölgelerde kız evi de oğlana “Honça” gönderirdi.

Kadınlar kendi kınalarında eğlence olarak komedi-erotik ve kısa oyunlar oynarlardı. Bu oyunlarda en az iki kişi rol alır, biri erkek kılığına girip, erkek kıyafetleri giyerken diğeri kadın veya genc kızın rolünü oynar. Bazı bölgelerde kadın kırmızı baş örtüsü, gömlek ve etek giyerdi. Oyunların konusu kız isteme veya kadın erkek ilişkileri, erkek veya bir oğlanın bir kızdaki hoşlanması ve ona dokunması ve çapkın tipi oynamasıdır. *Bağ meruf*, Tebrize yakın bir köyde, ifa olunan bir oyun örneği şu şekildedir: Bir kadın erkek giysisi ve diğeri kırmızı kadın giysilerini giyip oyun oynarlardı. Birisi elçi (evlenmek isteyen erkek) rolünde, başkası

kızın annesi rolünde olurdu. Erkek kızı istemeye gelir, kızın annesi ona hep çeşitli koşullar koyup durumu ona zorlaştırırdı, en sonunda çeşitli şartlarına bir koyunu da ilave eder, erkek kabul edip, önceden hazırlanan koyunu bir an sürpriz olarak kadınların içine getirirdi. Koyunu süsleyip altına bir tane ayna asarlardı. Söylenen sözler komik olup misafirleri güldürür ve sonunda yapılan sürprizde misafirlerde heyecan yaratırdı (Kabelnejad 2015).

Başka komedi (Nevadeye Rezi 2015) oyunlarından kadın-erkek ilişkisi hakkında olanlar vardır. Örnek olarak Tebriz’de yapılan oyunlardan biri şöyledir, bir erkek bir kadından hoşlanır ve sokakta onu takip eder, sonunda kadını yakalayıp konuşmaya başlar. Söylenen sözler gittikçe erotikleşir.

Sosyal sınıflardan oluşan toplumlar, özellikle ataerkil toplumlarda, alt kategoride (katta) olan insanlar, kendilerine uygun ve güvenli bir durum bulduğunda, egemen güçlere isyan etmeseler bile yaşadıkları durumlarla alay edip, bilmeden durumlarını eleştirirler. Aslında bu tür oyun veya gösterilerde erkeklerin sosyal ve cinsel egemenlikleri mizah ve simgesel olarak anlatılır. Bu oyunlarda erkeklerin çapkınlıkları ve kadınlara karşı yaptıkları baskılarla alay edilmesine rağmen erkeklerin egemenliği hem cinsel ve hem de sosyal olarak kadınlar tarafından kabullenmesi belirtilmektedir. Durum bakımından, doğal hiyerarşinin en yükseğinde olanlar iktidarlıdırlar. Sonra, bu hiyerarşi sorgulanırsa, bu davranış “isyan ritüeli” olarak yorumlanır, bu tür oyunların işlevleri toplumsal gerilimleri yatıştırmak ve toplumsal baskıları boşaltmaktır, bu şekilde mevcut durum daha fazla takviye edilir (Nenola 1999: 32).

Hisroşah ilçesine bağlı olan *Mehriban* köyünde, kına gecesinde yapılan oyunda esas karakter falcı bir erkek olurdu. Bir kadın erkek giysi giyip şöyle söylerdi “kim isterse onun falına bakarım, falım faldı, faldanım Allah, senin adın kelbe yedullah, elini çek yüzüne de ya Ali ya Muhammed.” Sonra fal isteyen kadınlar ileri gelip, falcı onların aile ve yaşam durumlarını esas alarak fallarına bakıp doğaçlama olarak birkaç söz söyleyip eğlenirlerdi. Sonra falına baktığı kişi genç bir kız olursa ona derdi ki: “Seninle bir oğlan evlenmek istiyorum”. Başka bir kadın erkek giysilerini giyip kız istemeye gelirdi, kız bahaneler bularak şöyle söylerdi “bunun yaşı çoktur, o yüzden istemiyorum”, sonra başka bir kadın erkek giysi giyip kız istemeye gelirdi, bu iş birkaç kere tekrar edilir ve nihayet kız birisiyle evlenirdi ve ona düğün

yaparlardı. Oyuna ek olarak birisi kaval çalıp “sekine dayı kızı” şarkısını okuyup, bir kadın da etek, gömlek ve tuman (bir tür pantolon) giyip, baş örtüsünden saçlarını kulağının yanından dışarıya çıkarırdı. Bu elbisenin özelliği ise, etek ve tumanın uçlarına sikke dikilirdi ve kadın oynarken o sikkeler ses verip törene heyecan katardı. Bir başka türlü oyun da, bir kadın bir elini beline dayardı ve başka eli ile iki fincanı alıp birbirine vurup sesle birlikte ritm tutup oynardı (Gasemi 2015).

Kına gecesinden önce damat kendi evli arkadaşlarından “Sağdış” ve bekâr arkadaşlarından “solduş” seçerdi. Kına başlamadan damadın anne ve bacısı (kız kardeşi) damadın giysilerini giydirip, önünde oynarlardı. Sonra balabançi (zurna çalan) ve kaval çalan “bey geldi bey geldi” türküsünü okuyup misafirleri beyin gelmesini haberdar ederlerdi. *Karadağ* bölgesinde damada “bey” denilir. Erkeklerin kına töreninde aşık gelir ve çalıp okur. Damat geldikten sonra kaza bela, kötü nazar uzak olsun diye misafirler başına para koyarlar. Misafirler tarafından “beyi tarif etmek” (tebrik deyip, iyi arzular dilemek) için aşığa bahşiş verirler:

Yiğilipdir bu meclise konaklar,
Dağılmasın bele güzel yığınağlar,
Al- alvanla bezeniptir tabaklar,
Görüm ay bey toyun mubarek olsun!
Sağdışın, solduşun, elin var olsun!

“Bey tarifi” bittikten sonra, bazı misafirler aşığa bahşiş vererek onların dilinden beyin anne babasına göz aydınlık verilmesini ister. Aşık Karabağ şikestesiyile göz aydınlığı verir: Azızım aydın olsun

Gün doğsun, aydın olsun,
Bugünbeyin toyudu,
Gözlerimiz aydın olsun

Sonra katılanların istediği hava ve mahnı icra edilip ve okunur. Cengi koroğlu, Karabağ şikestesiyi, çoban bayatısı, Mısırlı, Esli-Kerem, baş sarıtel, Nebi, Şah İsmaila zengi arap vb.

kimi hikâyeleri okuyup, değişmeleri (doğaçlama) yapılır. Akşam yemeğinden önce “Toy Yana” toplanılır, tabağa tatlı koyup misafirlerin önüne tutulurdu. Misafirler tatlılardan alıp yerine maddi durumlarına göre para bırakırlardı. Sonra şekerli çay (Azerbaycan’da normal durumlarda acı ve şekersiz çay içilir) içip akşam yemeği yiyip kına törenini bitirirlerdi (Alipur Mukaddem 2009: 32).

3.2.4.1. Düğün Oyunları

Hiyeg köyünde, “Gelin alma” gününde öğleden sonra bey evinin dışarısında aşıklar saz çalar, erkekler toplanılır. Gençler yuvarlak şekilde toplanır, bazıları kendilerini över, bazıları takla atar, bazıları da güreşmeğe başlarlardı. Bu güreşmede amaç eğlenip ortamı zevkli hale getirmektir, yani gerçek güç gösterisi değildir. Bu nedenle güreşen kişiler bir birlerin yere vurmada güreşirler. Güreşin ritmine göre aşıklar da çeşitli muzikler çalarlar. Bu eğlence bittikten sonra gelini baba evinden almaya giderler.

Kına gecesinde kadınlar da güreşirlerdi. Biri bey kıyafeti, biri gelinlik (gelin rolünde olan kadının boyunun daha yükselmesi için başına maşrapa koyup eşarpla bağlarlardı), biri erkek kıyafeti, bir diğeri normal günlük kıyafet giymiş olan dört kadın birbiriyle güreşir ve misafirler de onları alkışlardı. Güreşme başlamadan önce birbirleri ile sözlü atışmada bulunurlardı. Örneğin, bey kıyafetini giyen kadın gelinlik giyen kadına şöyle söylerdi: Kaynananın iğnesi kayıp olmuş menekşeli gelin onu bul menekşeli gelin kalk... Gelinlik giyen kadın bu sözler üzerine kalkar ve gösteri başlardı (Valayi 2009:19-20).

Geçmişte düğünlerde ortamı daha şenlendirip eğlenmek için yapılan çeşitli oyun türleri vardı. Heris iline bağlı olan Nehend köyünde de “Yüzük bulmak” oyunun oynarlardı. Bu oyun için en az 2 kişi gerekiyor. Birisi yüzüğü getirir birisi de yüzüğü bulur. Bakır bir tepsiye 12 adet ağaç parçaları (boyu 10 cm. ve kalınlığı 5 cm.) konulurdu, bu ağaç parçaları herkes kendi zevkiyle süsler ve birisinin altına yüzüğü saklardı. Sonra tepsiyi odaya götürüp yüzüğü bulmak için hazırlanan kişilerin önünde dolaştırırdı. Sonra bir kişi yüzüğü bulmak için aday

olurdu ve oyun başlardı. Ağaç parçalarını kaldırmadan evvel tahminlerini söylediler sonra ağaç parçalarını kaldırırdı. Oyunun belli kuralları vardır. Her bir doğru yanıt ile bir puan kazanılırdı ve her bir yanlış yanıtla bir puan kayıp edilirdi. Ayrıca, söylenen birinci tahmin doğru olursa 50-60 puan kazanılırdı. Son zamanlarda oyunda kullanılan ağaç parçalarının yerini fincan almıştır ve oyuna da “Fincan oyunu” denilirdi.

Azerbaycan’da düğünlerde erkekler arasında en yaygın olan oyun “Bey gezir” oyunudur. Bazı bölgelerde örnek için Bahşayış’te bu oyuna “Aşık³⁷ 38 ovma” denilir. Bu kemik dört bölümden oluşmaktadır: iki yan, bir arka ve bir yüz. Bu oyunda, aşık kemiğin iki yanı kral, yüzü hırsız ve arkası boş (boh) olmalarına karar verilmiştir. Kına gecesinde akşam yemeğinden sonra, misafirlerin arasında daha sosyal olan birisi oyunu başlar bu kişiye “Gezir” denilir. “Gezir” büyük bir eşarbi ip gibi büküp ve dokur ona “Horme” denilir. “Horme” çok serttir ve kırbaç gibi kullanılır. “Gezir” oda da oturan her kişiye aşık kemiğin verir ve kişiler aşığı yere atarlar, bu işlem o kadar yapılır sonunda kemiğin kral yönü yere düşsün ve o kişi oyunun kralı olur. “Gezir” elindeki mendille kralın önünü temizler ve kralın emirlerini gerçekleştirmeğe hazırdır. Kral misafirlere Aşığın yere atmalarına emir verir, bu işlemle üç farklı durum ortaya gelir:

Aşığın kral yüzü gelir. Kişiye kral mı olmak istersin yoksa önceki kral kendi statüsünde kalsın mı diye sorulur; kendi kralığını önceki krala verirse oyun devam eder, ancak vermezse “Gezir” yeni kralın önünü temizler ve önceki krala verdiği beş tane anahtarı (hazine, hapis vb.) geri alıp yeni krala verir. Sembolik olarak önceki kralın avucuna beş kere vurup anahtarları alır ve sonra beş kere yeni kralın avucuna vurup ona bırakır. Sonra yeni kral hemen emreder (misafirler aşığı yere atsınlar) ve oyun devam eder.

³⁷ Burada Aşıktan kast ettikleri, Aşık kemiği dir. İki tırnaklı hayvanların arka bacaklarının diz kemiğinde bulunur. Onun dört yönünün çeşitli şekilleri vardır ve koyunda bulunan Aşık kemikleri ile aini zamanda “Aşık Oyunu”, “Aşık ovma” ve ... oynanılır.

Aşığın hırsız yüzü gelirse “Gezir” krala söyler: Kralım bu kişi hırsızdır, emriniz nedir? Kral söyler: Ona sor neden hırsızlık eder? Hırsız da istediği cevabı verir. Cezalandırmak için kral sorar ne iş yapmayı biliyor, hırsızın bir iş yapmayı söylemesi gerekiyor, örneğin dans etmek, şarkı söylemek, müzik çalmak, diş hekimliği, kasap vb. . Bu işlerden birisini seçip yapmazsa, kralın emrettiği kadar “Gezir” onu kırbaçlardı. Aşığın boş yönü gelirse, oyun devam ederdi. Bu aşamayı geçirttikten sonra, kral söyler bu gece ben burda kralım yarın damat burda kraldır. Sonra damadı giydirip hazırlarlar ve odaya getirirler, “Gezir” sembolik şekilde anahtarları damada verir ve onu odanın daimi kralı ilan eder.

Bazı yörelerde kına gecesinde bir yaşlı ve tecrubeli kadın çorap giyip, bir çorap kadın rolün ve başkası erkek rolün alıp, kadın onların adına konuşup, eğlenceli ve gülünc sözler söylerdi.

3.2.5. Gelin Getirme

Üniversitede okuma, askerlik, çalışma nedenleriyle İran’ın başka şehirlerine gidip, orada yerleşip evlenmelerinden dolayı sosyal ilişkiler ve etkileşimler çoğaldı, ardından medya gücüyle başka ülkeler ve kültürlerle tanışma, özellikle batı toplumunun gelişme ve ilerlemesinden etkilenip batı kültürünün anlamlarını ve nedenlerini bilmeden kopyalamaya başlayıp, kendi kimlik unsurlarını unutup kaybettiler. Azerbaycan kültürünün çoklu değişimleri olduğu için düğün töreni de bu değişimlerden uzakta kalmayıp ve burda daha kapsamlı anlatmak için düğün merasimi iki bölümde yani geçmişte yaygın olan gelenekler ve günümüzde yapılan uygulamalar anlatılacaktır.

Kına gecesinin ertesi günü “Gelin Getirme” günüdür. Gelin getirmede, gelini baba evinden alınıp erkek evine götürülmesidir. Bu götürülme esnasında birtakım uygulamalara rastlanır. Düğünün bu bölümü kız evi için çok üzücü ve zor anlardır. Kız evinde olan atmosferin aksine erkek evi çok mutlu ve eğlenceyle dolu anlar yaşar.

“Gelin Getirme” genellikle öğleden sonra kız evinde bir sıra uygulamalar yapıldıktan sonra erkek evinde devam eder. Düğünün bu bölümü çoklu simgesel ve anlamlı işaretlerle dolu

olarak geçirilir. Bu gün güzel ve eğlenceli bir işle başladığı; “Gelin bezeme”. Muşata, kız evine gelirdi ve gelinin kaşlarını alıp düğün için süslerdi. Bu konuda daha detaylar “Gelin süslemek” bölümünde anlatılmıştır.

Öğleden sonra kızın tarafında olan kadın komşu-akrabalar kızın babasının evine toplanıp çalılıp oynarlar. Kadınların töreninin ayrılmaz nesnelereinden biri “Kaval”dır. Akrabada sesi iyi olan bir kadın veya muşata kavalı çalılıp söyler ve başkalarında oynardı. Meyve, tatlı, kuru yemiş ikram edilirdi. Erkek evinden gelini almaya geldikten sonra onlara da ikram edilirdi.

Karadağ'da, Evin ortasına evde kullanılan sofrayı açıp içine ekmek konulur, kızın babası kızın elinden tutup başka elinde Kur'anı alıp sofranın çevresine dolandırır ve söylerdi: “Kızım seni gittiğin yerde yarıyasın, koşa karıyasız, evli-eşikli olasınız, başımız devletli olsun.” Sofranın çevresini dolandırdıktan sonra kur'anı kıza öptürür, sonra bir parça ekmekten kesip kızın koltuğuna koyardı. (Alipur mukaddem 2009: 28)

Marağa'da evin ortasına bir beyaz parça serilip üzerine geline alınan ayna, şamdan (mum içine koyulurdu), kur'an, ve bir çanakta su konulurdu. Gelinin babası damat ve gelinin ellerini birbirine verip onları bu parçanın çevresinde yedi kere dolandırıp hayır duası ederdi. Kız, baba evinden ayrılırken duygulu anlar yaşanır ve herkes ağlardı. Gelinle beraber yengeleri, muşata, yakın kadın akrabaları da giderdi, ama kızın anne babası gitmezlerdi. İki kişi de ayna ve şamdanı alıp damat evine götürür ve armağan alırdı. Gelin babası evinden çıkarken baht aynasını önüne tutarak hareket ederler ki gelinin yüzü sadece aynanın içinde gözüksün. Bu işlemlere “Yola Salma” denilir. (Rak 2011: 50-51)

Tebrize yakın *Barınc* köyünde, erkeğin anne, kız kardeş, teyze, hala ve başka yakın kadın ve erkek akrabalarından gelip gelini götürürlerdi. Kız evi onlara çok saygı gösterip ve evin baş köşesinde oturturlardı. Kadınlar çalılıp oynarlardı ve erkek evi şöyle türküyü söylerdi:

bazardan gelip aynası / üstünde var nişanlısı / babasının bir tanesi / annesinin erkinazı / toylar mubareh, Mubareh bade / ey gülü reyhan, reyhan biçerem men / gelin toyunda candan geçerem men *** Bazardan aldık seyini / o seyini, bu seyini / yaşasın ağa geyini / toylar

mubareh, mubareh bade / ey gülü reyhan, reyhan biçerem men / gelin yolunda candan geçerem men /

Misafirlerin birisi kız evinden bir şey çalar, kendisiyle erkek evine götürürdü. Gelinin babası gelin çıkarken damat evine götürmesi için eline Kur'an ve bahçeden bir parça taş verirdi. Damat gelin evine gitmezdi ve kendi evlerinde onu beklerdi ve gelin geldiğinde gelinin başına çikolata ve sikke dökürdü. Gelin babası evinden getirdiği taşı damat evinde bahçeye atıp, şöyle söylerdi: "Taş düştü, ben düştüm." Eve girmeden önce kapının önüne ters konulmuş fincan tabağının üzerine çıkıp kırardı [bunun anlamı kızın durumu yeni evde güçlü olsun, yeni evde kabullensin ve bazılarıda bunu nazar değmesin diye kırarlar] sonra çanakta olan suyu yere serper, buda eve aydınlık getirsin diye yapılırdı (Sadeg 2012: 55).

Aslında eski Türklerde evin ortasında ocak olurdu ve ocak her ailede kutsal ve çok değerliydi. Gelinin babası kızının elini tutup ve ocağın çevresine dolandırırdu, baba evinden koca evine bereket ve hayır götürsün diye. Sonraları bu gelenek yerini sofranın (bereket, hayır ve nimet simgesi olarak) çevresinde dolandırmaya bırakmıştır. Azerbaycan'da aileler hayırlı dua etmek için "Ocağınız yanar olsun" diye bir kalıp söz kullanırlar. Bu sözün kökü ve anlamının nerden geldiği hakkında şöyle bir yorum bulunmaktadır:

Şamanizm'de, kötülükleri ve pislikleri temizleyen aynı zamanda koruyucu ve kutsal kabul edilen ateş ile neslin devamını sembolize eden ocak ile ocak kurma deyiimiyle ifade edilen evlenmede amaç, sönmeyen bir ateş yakarak nesli devam ettirmektir (İnan 1986: 68).

Köylerde gelin baba evini terk etmeden önce yedi veya üç kere ev tandırı çevresinde dolanır, sonra eğilerek tandırı öper, yaptığı işin anlamı baba evinin nimetlerine saygı göstermesidir. Nitekim saygıya ilaveten, tandır sembolü başka anlam ve sırlar da taşımaktadır.

Emirgasemi ifadesiyle (2011: 162) gelin de aynı bebek gibi, yer kutsallığı ile ilgilidir. Baba evinden ayrılırken yer tandırından doğup yeni dünyaya giriş yapma gibidir. Köy gelini baba evi bereketine saygı göstermek için ev tandırının (ocak) çevresinde dolaşır öper, simgesel olarak yeniden doğulur. Ocak tüm düğün gelenekleri uygulamalarında kutsallık göstergesidir. Kadın ve gelinin evlilikte önemini vurgular. Evlenmiş kimse bekârlık

aşamasından ayrılıp, mükemmelliğe ve tamamlamaya ermiş olur. Ölüm ardında yeniden doğumu bulundurur. Tandır dışının dönüşüm yapan gücünün simgesidir ve yerin rahmidir ki çocuğu yeni hayat için kendinde besler. Gelin, yeni doğmuş bebek gibi baba evinin tandırından ayrıldığında evden dışarı çıkar, eline kendi evine götürmek için “tavuk” verilir. Tavuk da tandır gibi yaratıcılık ve yeni yaşam anlamındadır. “İbikli tavuk, dişi hâkimiyeti veya korkmaz kadın sembolüdür ayrıca doğurganlık, varlığını düşünen annenin koruma göstergesidir” (Cooper 2000: 175).

Düğün gecesi tavuk kesilmesi kurbanlık sembolüdür, yeni gelinle tavuk bazı kent ve köylerde beraber olmalarını, annelik ve doğurganlığın en belirgin göstergesi olarak sayılabilir. Tavuğun yumurta yapması, kâinatın yaratılış gücü gibidir ve hayatın devamlılığı ve neslin sürdürülmesini, cenin gibi kendinde tutar. Tavuk, düğünde rol alırsa şüphesiz doğurganlık ve gebeliğin simgesidir ve yanı sıra bu doğurganlık gücünü yeni geline aktarmasını arzu ederler.

Kara dağın Muğdem köyünde, Alipur Mukaddem’in söylediklerine göre (2009: 27) beyin en küçük kardeşi veya akrabadan olan başka oğlan çocuğu kendi kemerini gelinin beline bağlar ve sonra üç kere kemeri]genel olarak Azerbaycan’da kırmızı kurdele kullanılır[gelinin başından geçirip ayaklarından çıkartır. Bu işi yaparken şöyle söyler: “Gelin, gelin kız gelin, incileri düz gelin. Yedi oğul isterem son beşiği kız gelin.” Gelinin beline bağlanılan kurdelenin çeşitli anlamları vardır, gelin genç kızlıktan kadınlığa geçiş anlamını taşımaktadır. Bu kuşak bazı Türk topluluklarında “Ergenlik al kaftan” ile yer değiştirebiliyordu (Ögel 1988: 268). Kırmızı kuşak, bekaret ve gayret sembolü olarak gelin evden ayrılmadan önce babası ve ağabeyi tarafından kızın beline bağlanır. Orta Anadolu’da, gelin ata binmeden önce baba, kızının beline kırmızı kuşak bağlar. Bu kuşağa, “gayret kuşağı” denir. Gayret kuşağının amacı; kızın gelin gittiği evde tembellik yapmamasına, gayretli olmasına, işten kaçmamasına yöneliktir (Tuna 2006:151). Ancak kimilerine göre de kuşağın renginden dolayı, kuşağın gayret yanında bakirelik simgesi de olabileceği vurgulanır.

Gelin ve beyin yakın akrabaları kızın başında olan kırmızı tüle para takarlar. Gelini evden çıkartırken bir oğlan çocuğu gelinin yolunu kapatır, armağan aldıktan sonra yolunu açar.

Dışarıda balabançı (zurna çalan kişi) çok hüznü olan “Vağzalı”³⁹ müziğini çalar, at kişnetip, silah atılır. Bey, sağdış ve solduş gelini at, deve veya arabaya, zamanına göre, uygun bir araca bindirip bey evine götürürler. Yolda da gençler yolu kapatıp armağan isterler, aldıktan sonra yolu açarlar. Gelin, bey evine vardığında önünde koyun keserler. Bey, sağdış ve solduşuyla beraber evin çatısına çıkıp geline elma, para ve çikolata atarlar. Gelin eve geçtikten sonra kapının önüne konulan fincan tabağının üzerine çıkıp onu kırar. Sonra odaya geçer, oda da kayınvalidesinden “Diz Dayağı” almayana kadar yere oturmaz, “Diz Dayağı” ise altın, para, kuzu olurdu. “Diz Dayağına” Türkiye’de “toprakbastı, ayakbastı” denir.

Diğer yandan, gelinin belini kurdeleyle bağlanmasını dikkate alırsak aynı iş bazı yörelerde ağaçlar bereketli olsun diye de yapılır ve diğer taraftan eski inançlardan kaynaklanır ki ağaç dişi sembolü ve rızık vericidir, yüce anneye sığınak verendir ve onun koruyucusudur. Kadın, ağaç ve tarımın ilgileri ve geleneksel olarak yumurta taşınması, doğumun tekrarı ve taklidi olarak inanılır. İp veya kurdeleyi hayırlı dua veya dilek dileyerek düğümlemek, işlem açısından hiçbir fark taşımamaktadır. Yeni geline bol çocuk dileyip, hastalara şifa ve dertlere derman olmasını umarlar. Bazı köylerde ekmek, tuz ve peyniri şalla beraber gelinin beline bağlarlar, bunun anlamı gelin tarafından götürülen bereket gibi bir mana taşır.

Gelinin babası hayırlı dua ettikten sonra şöyle söyler: “Kızım beyaz giysiyle seni koca evine gönderiyorum, beyaz giysiyle de o evden çıkacaksın. Kızım, kırmızı şapka değilsin ki baş değişsin.” Burada beyaz giysiden kast etmesi, koca evine gelinlikle gidip, kefenle çıkmasıdır, yani evlendikten sonra koca evinden sadece ölümle ayrılabilir ve boşanmak imkanı yoktur. Kırmızı şapkadan da amacı kocasından ayrılıp başka birisiyle evlenmenin imkansız olmasıdır. Bu önemli geçiş döneminde gelinin babası tarafından duyduğu en önemli tavsiye, eşinin, ki kız onun seçiminde esas rolü olmamış, iyi veya kötü olmasına rağmen onunla yaşamına devam edip evlilik yaşamından memnun olmazsa bile başka seçeneğinin

³⁹ Vağzalı: Bu müzik 3/4 ritimle çalınır, keder ve üzüntülü bir his yansıtır. Kendine aid dansı var. Vağzalı kelimesi, Azeri Türkçesinde trenin rayı anlamındadır. Bu sözcükte ayrılık, uzak yollara gitmek ve gurbet anlamı gizlidir, belki bu nedenle düğünlerde de kızın baba evinden ayrılıp koca evine gitmesi münasibetine bu müziğin çalması yaygındır.

olmamasıdır ve o sırada bir oğlan çocuğu, damat ailesinin gelinden istediklerinin bir simgesi olarak onun beline kırmızı kurdeleyle, ki kuşağın simgesidir, bağlayarak gelinden yedi oğul ve sonunda bir kız isterler.

Bu geleneklerden şu anlaşılır, gelin toplum bağlamında kocasıyla evlenip yaşayıp onun kuşağına devam etmekten başka seçeneği yoktur ve aslında baba evinden koca evine mecburi ve seçeneksiz bir insan gibi göçmektedir.

Bağ meruf'ta (Kabelnejad 2009:51) gelin damadın evine girmeden önce damadın sağ çorabını sağ omuzundan ve sol çorabını sol omzundan arkaya atar, damatta aynı şekilde yapar, sonra önceden hazırlanan su dolu bir leğende ellerinin küçük parmaklarını içine sokup sonra birbirlerinin parmaklarını tutup eve girerlerdi. Bu işlemden sonra su kutsallaşır ve çocuğu olmayan çille kadın, bu sudan içerse çillesi dökülür ve bahtı kapanmış bekar kız bu su ile yıkanırsa evlenir. Damat bu leğene bozuk para atar ve bu parayı “Muşata” alır.

Azerbaycan'da kültür unsurları ve özellikle geçiş dönemlerinin üçünde de hızlı değişimlere şahidiz. Modern insan çoğu zaman bu değişikliklerin etkisini ve anlamını düşünmeden ve bu yeniliklerini kendisiyle birlikte getiren kavramları bilmeden kabul edip yaşıyor. Azerbaycan halkının yeteri kadar kendi kültür öğelerini ve esasını tanıma şansı ve fırsatı olmuyor ve merak etmiyor, bu nedenle folklor bağlamında olan ana fikir hattını kaybedip yenilikleri çok rahat kabullenmektedir. Modern insan yaşamında geleneklerden uzaklaşıp teknolojiyi tecrübe ettikten sonra geleneklerde olan esas fikir ve düşüncelerin değer ve nedeni hakkında düşünmeye başlamış ve post modern bakışlarla modern yaşam koşulları ve geleneksel yaşam arasında denge sağlamaya çalışmaktadır. Azerbaycan'da bazı törenlerde ve uygulamalarda bu düşüncenin etkisini görebilmekteyiz. Daha önce belirttiğimiz gibi Azerbaycan'ın kentlerinde günümüz düğün geçiş dönemi ritüelleri geçmişte çok farklı yapıldı. Bu nedenle son 100 yılda olan gelenek-göreneklere ve onlarda yapılan değişiklikleri görmek için iki bölümde anlatılmaya çalışılmıştır. Aşağıda son 35 yılda genel olarak Azerbaycan'da yapılan düğün töreninin yapısı aktarılmıştır:

Günümüzde toplumun bünyesinde ve halkın yaşam tarzında meydana gelen değişikliklerin bir nedeni kız ve oğlanın sosyal ve ekonomik özgürlükleri, bağımsız olmaları, evlendikleri kişiyi kendilerinin seçip karar vermesinden dolayı, evlenme olayında birkaç aşamayı atlayarak “Söz danışma” ve “Kebin Kesme” aşamasını geçtikten sonra genellikle kına gecesi,

gelin veya damat hamamı, Çeyiz görme kaldırılıp düğün dediğimiz bir gün 3 saatlik bir tören olarak geçirilir ve orada yeni akrabalar birbirlerinin görüp tanır, herkes gelin-damadı tebrik edip hediyesini verir. Ailelerin maddi durumuna göre kına gecesi ve gelin hamamı da yenilenmiş bir şekilde geçirilir.

Düğünün tarihi ve yeri tam belli olduktan sonra davetiyeler akraba-komşuya dağıtılır. Düğün günü sabahından bu önemli gün için hazırlanma telaşları başlar. Damat gelini alacağı arabayı süslemeye çiçekçiye götürür, gelini kuaföre bırakır ve kendisi de berbere gider. Genelde bu yerlere kendileri giderler ve onlara eşlik eden kişi ya olmaz ya da çok az olur. Geçmişte Azerbaycan’da kızın kına gecesi giysisi ve gelin getirme günü giydiği giysi kırmızı olurdu. Günümüzde giyilen gelinlik batı kültürü özentisiyle beyazdır. Öğle zamanı damat gelini kuaförden alıp fotoğraf ve film çekmek için fotoğrafçıya giderler. Kız ve oğlan evleri de kendilerini akşam yapılacak düğüne hazırlarlar.

Düğün salonunda yapılan törenden önce önemli bölüm “Nikâh” veya İran’da söylenen “Akit”⁴⁰ töreni yapılır ve bu tören çok önemsenir. Önceden “Kebin kesme” töreninde veya ondan sonra nikâh yapılmışsa düğünden önceki “Akit” sembolik olarak geçirilecektir. “Akit” törenin en önemli unsuru “Akit Sofrası”dır. Bugünkü hazırlanan akit sofrası geçmişte evin ortasında olan ocak ve sonraları evdeki yemek sofrasının gelişmiş halidir. Geçmişte her evin ortasında olan ocak, ekmek ve yemek hazırlamak için kullanılırdı. Halk kültüründe ocak çok kutsal ve manevi değere sahip olduğu için gelin babasının evini terk ettiğinde babası onu ocağın ve sonraları yemek sofrasının çevresinde dolandırıp kızın o evden bereket ve hayır alıp koca evine götürmesini isterdi. Günümüzde de bu anlamı ve kavramı taşıyan “Akit sofrası” uygulaması devam ettirilir ve içine çok çeşitli anlamlı elemanları artırarak, nikahla aynı zamanda bereket ve nimet, kendi ortak yaşamlarına götürme anlamına gelir. Nikâh yapılmamışsa imam veya memur bu işlemi yapar, evlenme sigası okunur, kıza üç kere kendisini evlenmeye hazır hissedip hissetemediği sorulur ve sonunda kız evet der ve kadınlar halay çekerler. Nikâh sigası okunurken kızın üzerinde olan giysi ve aksesurlarda hiçbir düğüm olmamalıdır. Bu nedenle elbiselerde olan düğme ve düğümler açılıp, aksesuarlar

⁴⁰ Akit: Arapça kelimedir ve sözleşme anlamındadır. İran yasasında kullanılan hukuk terimlerin çoğunluğu Arapça olduğu için bu kelime de her türlü sözleşme (ekonomi, sosyal, siyasi açıdan) için kullanılır.

geçici olarak çıkartılır. Nikâh sigesi okunurken kadınlar kız ve oğlanın başının üstüne biraz mesafe ile bir beyaz sofraya tutarlar. Dürüst ve bahtlı bir kadın (yani evliliği başarılı olmuş ve boşanmamış) sofranın üzerine iki tane kelle kend (küpe şekeri)⁴¹ yaşamları tatlı olsun diye birbirine sürüp ovarlar. Sonrasında bu kadının yerine birkaç kadın veya kız gelip bu işlemi yapar. Aynı zamanda bir kadın sofrayı bir iğne ile simgesel olarak diker. Kız ve oğlanı birbirine bağlamak ve aralarında muhabbet yaratmak niyetiyle bu işlem yapılır.

Nikâh yapılmışsa sofrayı hazırlarlar ve iki ailenin yakın akraba ve arkadaşları hediyelerini verirler, tebrik ederler ve fotoğraf çekilirler. Şimdi muşata olmadığı için onun yaptığı işleri ve görevleri kadın akraba veya arkadaşlar kendi aralarında bölüşüp üstlenirler. Bir kişi hediyeleri süslü bir çanta içine toplar, başkası ise kimin ne getirdiğini yazar (sonra kız ve oğlan evi onların düğün törenlerinde karşılıklı aynı değerinde hediye götürmek için bu şekilde tutanak tutulur), birisi de misafirlerin hediyelerini alıp yüksek sesle törende herkes duysun diye ilan eder. Akıt sigasını okumak çok kutsal ve önemli bir işlem olduğu için geçmişte kesinlikle kızın evinde geçirilirdi, ama şimdi düğün salonlarında kendine has bir odası vardır veya “Evlendirme Daire”lerinde yapılır.

Nikâh veya akit töreni bir saat sürer, devamında düğün salonunda davet edilen misafirler toplanır ve üç saatlik düğün töreni başlar. Kadın ve erkek merasimi başka salonlarda yapılır. Misafirlere çay, birkaç çeşit tatlı, meyve ve kuru yemişler ikram edilir. Salonda müzik açılır ve herkes oynar, akrabaların hali hatırı sorulur. Damat ve gelin ilk salona girdiklerinde tüm misafirlerin masalarına gidip hoşgeldin derler. Gelin erkeklerin salonuna gitmez. Tören bitmek üzereyken misafirler gelin ve damatla vedalaşır kızın veya oğlanın annelerine kendi hediyelerini verirler. Bu hediyeler çok yakın akraba olmadıkları için altın olmaz ve genellikle ev eşyası veya para olur.

Düğün törenin bu bölümünde sadece akşam yemeğine davet edilen misafirler kalıp yemekten sonra gelin ve damadı kendi evlerine yollarlar. Misafirlerden herkesin arabası varsa gelin ve damadın arabasının arkasından gidip korna çalarak evine kadar eşlik ederler. Ailenin durumuna bağlı olarak kapının önünde koyun kurban ederler. Gelin ve damadın anne babaları

⁴¹ İran’da bu tür büyük küpe şekerleri yaygındır, onları küçük biçime kırıp çayla beraber içirler. Düğünde tatlılık olsun diye iki tane orta boylu küpe şekeri bir birine sürüp ovarlar.

eve girip geline hayır duada bulunurlar. Gelin ve damadın ellerini birbirine verip sonra herkes onlara hayırlı dualar söyledikten sonra vedalaşıp giderler.

3.2.5.1. Akit Sofrası

Akit töreni, evliliğin en doruk noktası ve tören merkezidir. Tören dini ayin (akit sigası okunması), resmi evlilik kaydın içererek bireylerin sosyal statü ve konumlarının değişmesine neden olur.

Akit sırasında nikah için çiftlerin rızası alınır. Gelin ve damadın kafalarının üzerinde beyaz kumaş tutulur ve akrabadan olan iki kişi süslenmiş kelle kendleri (küpe şekerleri) kafalarının üzerinde ovarlar, şeker kırıkları beyaz kumaşa dökülür.

Bazılarına göre kelle kend (küpe şekerleri) birbirine çarpmak iyi değildir çünkü kavga çıkabilir bu nedenle birbirine ovarlar. Kelle kend (küpe şekerler) söz kesme töreninde kullanılan şekerlerdir. Önceden kırılır lakin günümüzde küçük kelle kend (küpe şekerleri) hazır ve süslenmiş halde çarşıdan satın alınır.

Şeker ovması sırayla kız ve genç kadınlar tarafından gelin damat arkasında durularak ovulur. Bu işlemin yapılmasıyla onların hayatının daima tatlılıkla geçeceğine inanılır. Aynı sırada gelin ve damadın başının üzerinde olan kumaşı bir veya bir kaç kişi yedi boyadan iplenmiş iğne ile dikerlerdi. Geçmişte dikme işlemi sırasında kayınvalide ve görümceyi dikeriz denilirdi ama bugün nezaketen gelin güveyi dikeriz veya baht dikeriz denilir.

Gelinden evet sözü alındıktan sonra, şeker, kumaş ve iğne kenara bırakılır, bazı akrabalar şeker kırıklarını, sorunlarının çözülmesi için alıp sonra kullanırlar ve bazıları şerbet yaparak gelin ve damata verirler.

Gelinden üç kere evliliğe hazır olup olmadığı sorulup ve üçüncü kez “evet” cevabı alınması, gelin güveyin düğünden sonra üç gece yalnız kalmaları, üç kere bir kırmızı kurdeleyi gelinin başından geçirtip ve ayağının altından çıkarılması, hepsi kutsal sayı ile kutsanmasıdır.

Akit hutbesi geçmişte gün batmadan, yani öğleden önce okunurdu ama günümüzde öğlenden sonra tören yapılır ve düğün töreni kesintisiz sürdürülür.

Bugün Akit töreninin önemli unsuru, akit sofrasıdır. Sembolik eşyalardan oluşur ve geçiş dönemi töreninde kullanılır. Dinsel ve İslami işaretleri olan Kur'an ve seccade hariç diğer eşyalar sembolik ve evrensel anlam taşırlar ve gençlerin hayatlarını bir aşamadan diğer aşamaya aktarmalarıyla ilgilidir. Gerçekte eşyalar “kutsal geçiş vasıtalar” hükmündedirler.

Sembolik eşyalar evlilikte gençlere yardımcı güç taşıyıcıları olarak inanılır ve kötülüklerden koruyup, onlara güç verip, bereket ve hayır aracı olurlar. Akit töreni ve akit sofrasını oluşturan eşyaların ilginç noktası şudur; istisnasız tüm simgeler, dişidirler ve evlenmenin diğer tören ve ayinlerinde de gelin, konunun merkezinde bulunur. Örneğin genelde hediyeler geline verilir veya farklı aşamalarda ilk adımlar önce damat ve ailesi tarafından geline yapılır. Günümüzde bu dikkat ve önemseme kadının zayıf ve güçsüz olması olarak yorumlansada kuşkusuz önceki zamanlarda annenin önemi, doğurma gücü ve kadın tarafından neslin devamıyla ilgiliydi ve bu anlamı evlenmenin sembolik eşya ve nesnelerinde de gözükmektedir.

Akit sofrasını oluşturan eşya ve nesnelerin tipoloji açıdan yorumlaması:

Ayna: Akit sofrasının en baş köşesinde önemli ve sabit elemanı aynadır. Ayna sofrada gelin ve damadın tam önünde olur ve birbirlerine ordan bakarlar. Aynayı şamdanla beraber düğün alışverişinde erkek evi kıza alır. Bu set evliliğin sonuna kadar korunur ve evin başköşesinde durur. Ayna, akıl simgesi olarak, insanın kendisini tanıma aracıdır, ayrıca olağanüstü güçler ve ilahi hikmet olarak tanımlanmıştır. Ayna hem ilahi hikmettir ve hem insanı kötü ve olağanüstü güçlerden korur. Üç geçiş döneminde kullanılır, evlilikte akit sofrasının ana unsurudur, doğumda anne ve bebeği kötü güçlerden ve nazardan korur, ölünün geçişinde de

daha rahat ölmesi için bazıları ölünün göğsüne koyarlar. Kurbanlığa hazırlanan koyunun boynuna asarlar. Nevruz bayramından önce yılın son çarşambasında herkes kendisine veya evine almalıdır. Ayna sadece geçiş dönemi değil belki çoklu önem taşıyan olaylarda insanı başka dünyaya, aşamaya ve yeni duruma götürmek için bir geçici nesne veya kapı sayılır.

Mum: Azerbaycan’da üç geçiş döneminde de önemli, koruyucu, yöneltici rolü vardır. Çeşitli uygulamalarla paralel ışıktaki kullanılır. Işık, mum, lamba, lale (Azerbaycan’da bir türlü geleneksel şamdan) şeklinde kullanılması fark etmez, onun kutsal ve etkileyici gücüne olan inanç tarih boyu dünya çapında devam etmesi önemlidir.

Cooper’e göre (2000: 257) nikâh sofrasında mum yakmak genel anlamda, ışık vasıtasıyla ruhları yönlendirmek, demektir. Mum yakmak ölümün ve karanlığın kötülüklerinden ayrılmak ve hayatın sürdüğünü göstermek içindir.

Şeker ve Nabat: sofranın sabit eşyalarındandır ve “Kebin”ın olmazsa olmazıdır. Maddi açıdan “Kebin” ne kadar olursa olsun Kur’an, ayna-şamdan ve Nabat içermesi gerekir. Nakit tutar toplamı ve “Kebin” olarak diğer şeyler geline aittir, akit okuyan kişi tarafından akit sırasında “Kebin”nin miktarı yüksek sesle ilan edilir. Şeker, tatlılık ve hoş hayat demektir ve kelle kend (kelle şeker) “Söz Danışma” veya kızın “Şirni Yemesin”(tatlı yemesin)de ve gelin güveyin akit sofrasında ortaya gelen ilk şeylerdendir, iki ailede ilişki kurma rolünü üstlenir. Ayrıca evliliğin haberini resmi şekilde akraba-komşulara duyurmak için en uygun araçtır.

Ekmek: Birlik sembolüdür. Ayrıca ruh ve beden gıdası sayılır ve dinsel törenlerde örneğin Hristiyanlarda kutsallık ve bereketi devreden üründür (Emirgasemi 2011: 157). Ekmek bir evin bereketi ve bolluk simgesi olarak sadece gıda gözüyle bakılmaz hatta kutsal ve değerli bir yaratıcı olduğu için kişiler yerde onu gördüklerinde öpüp gözlerinin üzerine koyarlar. Akit sofrasında da bir tepside büyük ekmek parçası konulur, yeni kurulan ailenin evinde bereket ve nimet bol olsun diye yapılır. Geçmişte kimi düğün gününde gelin “Yola Salma” geleneğinde gelinin babası, gelinin elinden tutup onu evin ortasında olan ocağın çevresine dolandırıp hayırlı dualar okur. Türk inanc sisteminde ocak kutsal ve hayat kaynağı olarak tanımlanır.

Bal: Dünya halklarının inancına göre (Chevalier 2005: 209) zenginlik, bütünlük ve özellikle tatlılık sembolüdür. Balın kalıcı altın sarı rengi, ebediliği hatırlatarak ölüm ve yeniden hayatın bağlayıcı halkasıdır. Yeni doğmuş kadının ve bekârlıktan geçmiş eşlerin ilk yemeğidir. İnanca göre (Cooper 2000: 330) bal erkeklik gücünü ve doğurganlığı yükseltir ve geçmişte doğurganlık Tanrıçalarına sunulmuş.

İki bardak bal akit sofrasına konulur. Akit sigası okunduktan sonra gelin ve erkek küçük parmaklarıyla baldan alıp birbirlerinin ağzına koyarlar. Geçmişte gelin kocasının evine girmeden bir leğen su kapının önüne koyarlardı, ikiside küçük parmaklarını bu suya sokup sonra birbirlerinin parmaklarından tutarlardı. Bu gelenek hala yaşayıp devam etmektedir, sadece yüzü ve formu değiştirilmiştir. “Geçişler ve tanımlama sırlarıyla ilgili bal, ölümsüzlük, tanışma sırası ve yeniden doğum sembolüdür“ (Emirgasemi 2011: 165).

Sembolik meyve ve yemişler de akit sofrasında önemli bir yer teşkil ederler. Geçmişte insan her ihtiyacını ve sorununu doğadan bulup çözüme kavuştururdu veya yaşamını ilerletmek ve rahatlamak için doğadan ilham alıp yaratıcılık ederdi. Ardından insanoğlu doğada kutsal, etkileyici tanıdığı nesnelere yaşamının çeşitli aşamalarında sembolik olarak içerdikleri kutsal ve manevi gücünden faydalanmak istemişlerdir, bu uygulama günümüzde de devam etmektedir.

Ceviz: Halk inancında insan ceviz yediğinde zihni güçlenir ve akıllı olur. Bu etkiyi sağlamak için önemli geçiş töreninde de simgesel şeklinden ötürü ceviz süslenip akit sofrasına konulur.

Ceviz diğer fındıklı meyveler gibi akıl, doğurganlık ve uzun ömür sembolüdür. Bu nedenle Yunan ve Roma düğünlerinde de kullanılmış. Ceviz uğursuzluk çağında da dayanıklılık sembolüdür (Chevalier 2005: 297).

Badem: Evlilikte saadet ve bekâret anlamında sofranın sembolik eşyalarından sayılır. Çin kültüründe badem kadın güzelliği, üzüntü döneminde sabırlılık ve uyanıklıktır. Çabuk çiçeklendiği için ilkbahar sembolüdür (Emirgasemi 2011: 165).

Fındık: Diğer çekirdekli meyveler gibi evrensel aklın göstergesidir ve anne kadın tanrıçasını andırır. Fındık barış ve aşk sembolüdür (Cooper 2000: 267).

Nar: Kutsal meyvelerdendir. Düğünde misafirler tarafından tanelenmiş ve açılmış şekilde gelin ve damada hediye olarak sunulması misafirlerin onlara dilediği arzudur: Nar taneleri sayısı kadar gelecekte evladınız olsun demektir. Nar taneleri Akdeniz ve Orta Doğu ve Hindistan halklarında doğurganlık ve bolluk sembolü olarak tanımlanır (Cooper 2000: 347).

Elma: İran kültüründe güvey tarafından geline takdim ettiği aşk göstergesidir ve evliliğin ilk çağında güvey tarafından geline atılır. Damat tarafından geline atılan elmayı düğünün genç davetlileri havada yakalamak isterler buda onlara aşk, bereket ve mutluluk getirir. Bugün bu geleneğin yerini batıdan alınmış adet, gelinin çiçeğini atması ve bekar misafirlerden birinin tutması, kendisine yer bulmuştur.

Azerbaycan halk hikâyelerinde çocuğu olmayan bir aileye akıllı birisi veya arkadaş tesadüfen bir elma verir, çocuğu olmayan kadın elmayı yiyip hamile kalır. Elmanın yuvarlak şekli bütünlük ve birlik simgesidir ve narın çoğunluk anlamının aksinedir. Çoklukları simgeler. Aşk, doğurganlık, sevinç, marifet ve akılla eşittir (Cooper 2000: 153).

Yumurta: Eliade'nin ifadesiyle (1997: 388) birçok yörede yumurta doğa ve bitkilerin yenilenme anlamı ve işaretidir, yeni yıl ağaçları yumurta ve yumurta kabuğuyla süslenir... Bildiğiniz gibi bunlar bitkilerin işareti ve yeni yılın bir tür alternatif mitolojik yaratılış özeti sayılır. Doğa sırrı ve tükenmez yenilenme gibi ağaçlara asılan yumurtanın hepsi kâinatın yaratılışıyla ve yenilemesiyle ilgilidir.

İran'da yumurta ile ilgili bir diğer gelenek gelin koca evine bir veya birden fazla yumurta götürür. Bu gelenek ilkin yaratılışı tekrarlama anlamını kendisinde taşır. Kadın, yüce anne örneği olarak, doğum ve gebeliğin kuvvetini kendi vücudunda taşır. Yeni hayat başlangıcında yumurta taşıması eski hayatın sonlandığını gösterdiği gibi yeni hayat başlangıcına da işaret eder. Aynı halde kadına doğum gücünü hatırlatır ve pekiştirir. Ayrıca ilkel dinlerde ilk yaratılışın yumurtadan başlamış olduğu inançı vardır.

Gelinin ayağı ile yumurta kırması, gelinin ayak darbesiyle fincan tabağı kırması ve diğer gelenekler yeni hayata adım atmak gibidir.

İran’da yumurtayla ilgili diğer gelenek kemgözlü kişilerden veya nesnelere uzak tutmak için yumurta kırılmasıdır. Bu eylem Tanrılara kurban kesme veya onlara hediye vermek gibidir. Günümüzde birçok yerde yeni araba satın alındığında dört adet yumurta araç tekerlekleri önüne konularak üzerinden geçilir.

3.2.5.2. Gelin Süslemesi

Geçmişte insanoğlu hayatı her türlü gereksiz formalite ve abartmadan uzak tutulurdu, hayat imkânları ve malzemeleri temel ve gerekli ihtiyaçları karşılıyordu. Süslemeler ve kadın makyajı şartlara tabi olarak bazen süs eşyaları doğaüstü şer güçlerinden savunmak, beden ve ruh sağlığını korumak için kullanılmış. Bu arada “kına” sadece güzellik ve sağlamlık için kullanılmaz. Bu doğal ve bitkisel madde doğum ve düğün geçiş döneminde kadın ve çocuğa kullanılması tipoloji bakımından insanın doğa özellikle bitkiyle olan sıkı ilişkisini gösterir. İnsan kendi çeşitli ihtiyaçlarının karşılamasını doğada bulup yaşamına rahatlık, güven ve memnuniyet getirmiştir. Tipoloji bakış açısına göre geçiş dönemlerinde kullanılan “Kına” ve “Sürme” geçiş yapan kişinin durumunu ve pozisyonunu anlatmak için kişiyi işaret eder. Böylece kişi kendisini daha güvende hissederek çevresindekilere de konuşmadan durumunu anlatırdı.

Düğünde gelin makyajı “Enlik”, “kirişan” olurdu. “Enlik” kırmızı toz olarak yanaklara sürülürdü. “Kirişan” ise beyaz boya gibi alçıdan yapılarak yüze sürülürmüş. Gelin süslemelerinden diğeri “Gile”dir. Gile 60 c.m. uzunlukta ve 2 c.m. eninde farklı renklerden parlak kâğıtların sap gibi birbirine bağlanarak yapılırdı. Gileni baş üzerine takarlardı ve iki ucunu omuzlara atarlardı. Ayrıca gelinin yüzü görünmesin diye yüzüne kırmızı şal sararlardı (Kabelnejad 2008: 45).

Tebriz kentine yakın İsprayin köyünde bundan otuz yıl öncesine kadar gelini “Muşata” süslermiş. Muşata, önce kızın saçları alınının üzerine dökülmesi için birkaç tane saçlarından ayırıp, katlayarak 5-6 cm. uzunlukta keserdi. Sonra kızın alınının ortasından (saçın çıkış yerinden) kaşlarının ortasına kadar yukarıdan aşağıya doğru yapışkanla boncuk yapıştırırdı. Sonra kesilmiş saçlara ve kaşlarının üstün renkli boncuklarla süslerdi.

Yüz makyajı için “Enlik” ve “Kirişan” kullanırdı. Ardından gelin saçlarının bir kaçını ayırarak kulaklarının üzerine salardı. Sonunda geline kırmızı gömlek giydirerek düğüne hazırlardı (Mededi 2009: 33-34).

Gelinin gözlerine “Sürme” çekilirdi. “Sürme” Azerbaycan’ın halk edebiyatında da bahsedilmiştir ve sürmeli göz kadının doğal güzelliği, gamzesi ve şairin ilham kaynağı olarak söylenmiştir. Doğum geçiş döneminde de anne ve çocuğun gözüne çekilir. Simgesel işlevine ilaveten göze faydalı olup aydınlanmasını etkileyen bir madde olarak da bilinir.

Keza kadınlar başörtüsünden dışarıda kalan saç tarzlarıyla kendi bireysel durumlarını, evli veya bekâr oldukların topluma açıklardı.

“Teli (saçı) yan taramak”: Evliliğe yetişkin ve hazır olan kız, başının önündeki saçlarını bir tarafa tarardı.

“Birçek”: Evlendikten sonra, saçı ortadan ayırıp yana getirerek, kulağın aşağı kısmına kadar uzatıp başörtüsünden dışarı çıkarırlardı. Birçek saçı çabuk beyazlar. Birçekleri beyazlanmış Kadınlara “Ağ birçek” denilir. Olumlu anlam taşıyan bir sözcüktür, saygılı ve deneyimli kadınlar için kullanılır.

Kadın saçı ile ilgili ilginç ve eski inançlardan birisi de İran’ın ortasında yaşayan “Karakan” Türklerinde görünür. Düğün gününde gelin birçeğinden bir bölüm kesilip ve bu “Kese Tükü(saçı)” bir küçük çanta içine konular, ölene kadar bu saç çantada tutulur. Kadın ölmek üzere olduğu zaman kolay ölmesi için aynı keseyi getirip yüreğinin üzerine koyarlardı.

Damatta gelin getirme gününün sabahı arkadaş ve bazı yakın akrabalarıyla birlikte berbere gidip saçların kestirip tıraş olurdu, arada berber saç kesmeyi durdurur, bahşiş almadan da devam etmezdi.

3.2.5.3. Geçiş Koruyucuları

Kına gecesindeki “Sağdış” ve “solduş” güveyin sağ ve solunda ve düğün töreninde gelinle beraber olan “yenge” evlenme geçişi aşamasında kılavuz ve koruyucu rolü taşırlar.

Hristiyan ve Musevi dinlerinde sağdış ve solduş gelin güveye anne baba gibidirler ve ömür sonuna kadar kendi statülerini korurlar. Böylece kişi yeni doğduğu hayatında ebeveynin desteğini taşır gibi geçiş yaparak faydalanır (Emirgasemi 2011: 175).

Damadın sağdışı yakın ve evli arkadaşlarındandır ve Solduş bekâr arkadaşıdır. Kına gecesinden görevleri başlayıp damadın gerdeğe girmesine dek damadın yanında olup koruyucu ve yardımcısı olurlar. Gelin getirme gününde her an erkek akrabaları tarafından damadın giysi ve ayakkabılarının çalınması ihtimali vardır. Sağdış ve solduş damadı korumalıdır, çalınırsa bulup damada vermelidirler, bulamazsalar yenisini alıp damada götürmeliydiler. Çalmanın nedeni damadın kutsal olmasıdır, ona ait olan her şey kutsaldır ve hayır, bereket ve iyilik getirir.

Gelinin de bu geçiş dönemini daha rahat ve bilgili geçirmesi için iki “Yenge” seçilir. İkiside yakın evli akrabalandır. Dürüst, akıllı ve evlilik yaşamlarında başarılı olmalıdırlar. Yengenin de kına gecesinden görevi başlar, gelini gerdeğe bırakıp geceyi gelinin evinde geçirir, bazen muşata da geceyi orada geçirir.

Geçmişte bilgi sistemi ve sosyal medya olmadığı için düğüne ait gelenek, görenekler, eş ve ailesi ile nasıl davranması ve cinsel ilişkiyi anlatmak, kültürden gelen bazı kısıtlamaları çözmek için bu kişiler yardımcı olup ve bu işle görevlendiriliyordu. Ayrıca halk inancına göre, düğün geçiş dönemi kutsal bir tören ve dönemdir, onu öğretip geçirmek için anne-baba değil başka özel ve seçilmiş kişilerin bunu öğretmeleri gerekir.

3.2.5. Hicle (Gerdek) ve Törenselle İnziva

Evlenme bir geçiş dönemi olarak “Hicle”ye girmekle sonlanır. “Hicle” arapça kelimedir ve yuvarlak kubbe bina anlamındadır. Türkiye’de ve Azerbaycan’ın bazı bölgelerinde “Gerdek” diye adlandırılmaktadır. Geçmişte gelin getirme aşamasında, yenge ve muşata önceden “Hicle”yi hazırlarlar ve gelin damadın evine geldikten sonra oğlanı sağdışı ve gelini yenge veya muşata hicleye yönlendirirlerdi. Önceden sağdış ve yenge, gelin ve damada cinsel ilişki hakkında gerekli bilgileri verirlerdi. Tören bitip herkes kendi evine döner sadece yenge ve muşata geceyi evde geçirirlerdi.

Ülkemizde gelinin “masum” ve “temiz” olması bekâretiyle ölçülür. Bu çok önemlidir. Bunun üzerinde ısrarla durulur. Ertesi sabah muşata veya yenge “Destmal Gösterme” denilen gelenek esasında gelinin yatağına serilen beyaz kumaşı kızın bekaretinin kanıtı olarak kaynana ve akrabalarına götürüp onlardan bahşiş alır. Gelin ve damat da yastığın altına muşata için armağan bırakırlarmış ve damadın bıraktığı armağan daha çok olurdu.

Üç güne kadar gelin ve damat toplum içine girmezler ve odalarından sadece önemli bir iş yapmak için çıkarlar. “Van Gennep”in tarif ettiği “Geçiş dönemleri” esasta bu üç gün inzivada kalma, “Geçiş aşaması” sayılır. Geçiş dönemin birinci aşaması yani “Ayrılmak” geçtikten sonra “Geçiş” aşaması başlar, çok ağır olur ve bazen olağanüstü güçlerden yardım olarak geçmişteki durumundan ve statüsünden ayrılıp sanki yeniden doğar ve bebek gibi sayılır. “Geçiş” aşamasını her kişi kendisi yalnız yapmalıdır, kendi korkularını ve zaafalarını yenip tehlikelere karşı dayanıp güçlü olmalıdır. Bu nedenle inzivada kalınır ve bu aşamayı bireysel irade ve gücü ile geçirir.

İnziva aşaması bazı bölgelerde, örnek olarak *Karadağ* bölgesinde üç gün olur, ama bazı bölgelerde bir-iki gün olur. Bazen zaman geçtikçe bazı işlemler ve uygulamalar bu aşamaya eklenmektedir.

Elemdar-Gerger bölgesinde (Takizade 2015) sabah gelin kendi odasında “iki renkli çay” hazırlamalıdır. İki renkli çayı hazırlamak için fincanın ortasına kadar sıcak suyu döküp sonra

içine çok miktarda şeker atılır ki yoğun olsun, sonra süzgeçle çok yavaş çayın rengi artırılır, sonuçta çay iki bölümlü sade sıcak su ve renk ayrı ayrı dururlar. Bu çayı hazırlamak kolay değildir ve gelin kendisi yapamadığında yenge ona yardımcı olur. Sonra bir tepsi çay hazırlayıp kayınvalide ve kayınlarına ikram ederdi. Yenge destmalı kaynanaya gösterdikten sonra gelin beyaz elbise giyip evdekilere tatlı tutardı, bunun anlamı gelinin bu sınavdan başarılı geçmesidir.

Bugün “Destmal bakma” geleneği kaldırılmıştır ve artık yapılmıyor. Üç gün inzivada kalmak uygulaması bugün “balayına” çevrilmiş. Gelin ve damadın maddi durumlarına bağlı olarak birkaç günlük seyahate çıkıyorlar ve bekarlık durumundan tamamen ayrılıp evlilik kavramına hazırlanıyorlar.

3.3. Düğün Sonrası

Düğün sonrası işlemleri aslında Van Gennep’in geçiş dönemine tarif ettiği üçüncü aşama yani “Uyum” aşamasıdır. Bu aşamada gelin topluma girer ve akrabalar tarafından karşılanıp yeni statüsünü ve durumunu kabul etmelerini gösterir.

3.3.1. Duvak Kapma

Evlilik geçiş döneminin ikinci aşaması geçtikten sonra üçüncü aşama yani biraraya gelme/birleştirme (aggregation) başlıyor. Kişi yeni hayatına katıldıktan sonra önceki yaşamı unuttur ve yeni ad, yeni dil, yeni imtiyazlar, bu aşamanın başarıları sayılır. İnsan yaptığı her bir geçişte sosyal statüsü ve aile durumu değişir ve yeni avantajlar aldıktan sonra buna ilaveten daha yüksek değer, geçerlilik ve doğruluk kazanır. Evlilik yapan kişi yaşı küçük olsa bile sosyal ve akrabalık yaşamında yeni statüsünde daha çok saygıyla karşılanır.

Azerbaycan'da evlilik geçişinde inzivada olan gelin ve damat bu aşamadan sonra “Duvak kaptı” aşamasına giriyorlar. Bu dönem özellikle gelin için hazırlanır ve onun başarıyla ve dürüstlüğüle evlilik aşamasını sona erdiğini kutlarlar. Kız çoklu aşamaları geçip (kız görme, söz danışma, nişanlama, kına gecesi, gelin getirme, hicle) sonra kadın olarak yeni statü ve görevler kazanmış ve bundan sonra ondan annelik statüsü beklenecektir.

Duvak, gelinin başının ve yüzünü örten dantel veya tül örtüye denilir. *Karadağ*'da (Alipur muggedem 2009: 29) geçmişte gelin getirdikten üç gün sonra “Duvak kapma” töreni olur. Bu tören kadınlara aittir ve eğlencelidir, meyve ve tatlı ikram edilir. Gelinin yüzünü kırmızı bir tülle kapatırlar, sonra bir oğlan çocuğu gelinin duvağını çalır, bey ailesi çocuğa armağan verip duvağı geri alırlar.

Elemdar-gerger bölgesinde (Kabelnejad 2015) “Duvak kaptı” töreninde bir kadın iki kaşığı birbirine vurup ses çıkartarak aynı zamanda bir oğlan çocuğu gelinin duvağını kapıp bir verimli ağacın üstüne atardı.

Duvak kapma aslında gelinin yüzünü açıp yeni aileye girişinin ve yeni duruma açılış yapma uygulamasıdır. Oğlan çocuğunun bu işlemi yapmaya seçilmesinin nedeni gelinden oğlan çocuğu doğurmasının beklenmesidir. Duvağı verimli bir ağaç üzerine atmakla çok çocuğu olup yaşamı bereketli olsun diye yapılır. Şimdi “Duvak kaptı” denilmez, “Eyleşme”, “Bendeyteht” gibi isimler verilir ve sadece eğlenmek, ikram etmek ve geline hediye getirme işlemi için yapılır.

Mehriban köyü *Hisroşah* ilçesi yakınlığında (Gasemi: 2015) bu güne “üç günlük günü” denilirdi. Düğünden iki gün sonra akraba-komşu kızın annesinin evinde toplanıp hediye getirirlerdi. Bu hediyeleri Azerbaycan'ın bir çok bölgesinde “Toy payı” denilir. Ev sahibi meyve ve tatlıya ilaveten bir tepside sürme, vesme ve kibrit ucuna sarılmış pamukla misafirlerden ikram ederdi. Misafirler sürmeden alıp gözlerine sürerlerdi. Vesme de bitkisel bir süslemedir, kadınlar onu kaşlarına sürerlerdi.

3.3.2. Ayak Açma

Araştırma sahamızda “Ayak açma” denilen gelenek hala devam ediyor ve Türkiye’de “el öpme”, “Evirli” denmektedir. Düğünden bir hafta sonra önce kız tarafı erkek tarafını yemeğe çağırır. Daha sonra erkek tarafı kız tarafını yemeğe davet eder. Sonra gelecek haftalar içinde yeni çifti önce erkek tarafının tüm yakın akrabaları sonra da kız tarafının akrabaları yemeğe alırlar. Bu görüşmelerde ev sahibi, gelin ve damadın ilk kez o eve geldikleri için önceden hazırladıkları hediye verirlir.

3.4. Evlilikte İnançlar

Azerbaycan’da evlilik geçiş dönemi daha sağlam, kolay ve hayırlı geçmesi için bir sıra işlemlerin yapılması veya yapılmamasına inanılır; bu işlemler kendi içinde yüzyıllarca tecrübe, deneme-yanılma, coğrafya özellikleri ve mitlerden alınmış düşünceleri taşımaktadırlar.

Geçiş dönemlerinde kümelenen adetler, gelenekler, töreler ve törenlerin içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur (Örnek 2000:131).

Evlilik geçiş döneminde çeşitli bölümlerde inançlar, gelenek ve görenekler kendi yapısında ve düzeninde anlatılırdı. Burada yazı içerisinde dile getirilmeyen konular sıralanmıştır.

Nişanlı kızın yüzüğünü hangi kız yastık altına koyup uyursa, rüyasında gördüğü kişiyle evleneceğine inanılır.

Eski dönemlerde gelin bey evinde attan indiği an, damat üç kere ata biner ve inerdi. Böyle yapmasaydı, “Al avradı” ata binip, gelin çiftli olurdu. Çiftli kadının bebeği yaşamazdı.

Gelin baba evinden eşinin evine yola çıkarken, elinde pirinç tutarak, bahtı bağlı kızların ismin söyleyip yere tane tane serperdi.

Gelinin damat evinde geçirdiği ilk akşam, Tanrıdan dilediği üç isteğinin kabul edildiğine inanılır.

Kebin kesmeden sonra, gelin başörtüsünü bekar bir kıza verirse, sonra o kız evlenir.

Gelin düğün alyansını ilk kime verirse, hangi kız parmağına takarsa, gelin ardınca o evlenecek diye inanç vardır.

Gelin baba evinden eşinin evine yola çıktıktan sonra kem gözlü birisi gelinin erkek çocuğu olmasın diye ardınca arpa serperse gelinin erkek çocuğunun olmayacağına inanılır.

Gelinin önünde kesilen kurbanın kellesini kendileri yemeleri gerekir, yoksa gelin iyi bir ev kadını olmaz.

Gerdek gecesi, kız veya erkek hangisi ayaklarına basarsa, basılan kişinin dili kısa ve basan kişinin dili uzun olur (evde sözü geçerli olur).

İmam evlilik sigesini okurken gelinin tuttuğu dilekleri yerine gelir.

Kına gecesi, gelin hangi bekâr kızın saçına bilmeden kına yakarsa o kız tezlikle evlenir.

Bir hikye esasında eski zamanlarda gelin evde saçını tararken, kayınpederi gelini o halde görür, gelin utandığından dolayı Allah'tan kuş olmasını diler, derhal gelin tarağı kafasında olan bir kuşa çevrilir ve Bubbu kuşu (hüthüt) olur.

Yeni gelinin çarşafını boşanmamış bir kadın keser.

Gelin başı açık halde (kapalı değildi) hamur yapmaktaydı, kayınpederi gelip onu o halde görünce, gelin utanır ve hamur kabından başka bir nesne bulmayıp kafasına çevirir ve kaplumbağaya dönüşür.

Gelin kırk güne kadar yeni doğum yapan bir kadını ziyarete gitmemelidir. Çünkü kadını çille basar ve hasta olur.

Çağdaş dönemde evlenme geçiş dönemine aid olan zengin gelenek ve törenlerin kaybolma sebeplerinden biri ailelerin “Geniş Aile” yapısından “Çekirdek Aile” yapı haline gelmesidir. İranlı ailenin son elli yıl içindeki değişimleri, sürekli ve kesin olmuştur. Uzun zaman, bir tür aile şekli vardı ve sosyologlar böyle aileleri “Geniş Aile” olarak kaleme almışlardır. Bu aile İslam şeriatı ve gelenekler üzerine kuruluydu. Din, gelenek ve ekonomik üretim şekli, tarım toplumunu oluşturmaktaydı ve böyle aileler “ataerkil”, “ata yerli” ve “erkeğe dayalı” bir yapıya sahiplerdi ve babanın gözetimi altında yönetilirdi. Aile köy ve şehir toplumunda üretim ve tüketim birimiydi. Kadının sosyal durumu çok küçüktü ve sadece çocuk doğurma, ev işleri yapma ve bazen tarım işleri ile sınırlıydı. Çocuklar babanın adını taşımaktaydı ve aile evi farklı kuşakları kendinde bulundurmaktaydı ve gelenekler korunuyordu. Evlilik ve boşanma, miras ve çocuk bakımı kuralları hepsi İslam fıkhi üzerine kurulmuştur ve aile içi ilişkiler hep önceden kabul görmüş kurallara dayalıydı (Behnam 1973: 13-14).

“Çekirdek aile” iki kuşak baba-anne ve çocuklardan oluşmaktadır. Çekirdek aile yeni sanayileşmiş toplumların bariz bir göstergesidir. Böyle ailelerin çoğalması sosyal hareketlenme ve kişiselliğin büyümesi, sosyal hukuk ve ideallerin insan saadetini ve memnuniyetini çoğalması sonucunda gerçekleşmiştir (Haşemi 2012: 15-16).

Ailelerin değer yapısında gerçekleşen değişimler sonucunda İranlı ailelerin yaşam tarzlarının değişimini gözlemlemekteyiz. Geniş aile büyük dört duvarlı bir ev, odalar ve ortak bahçe içinde yaşamaktaydı ve aile hepsi aynı evi paylaşırdı. Ailenin kendi yaşam tarzı vardı. Masraflar, sofralar ve yemek pişirme hepsi ortaktı ve aile bu işlerin hepsini paylaşırdı. Ev eşyaları normal ve lüks olmayan eşyalardı ve her ailede benzer şekilde kullanılırdı ancak çekirdek ailelerin çoğalması, geleneksel yaşam tarzı aileye göre genişledi ve çekirdek aile kentsel göstergelerin gölgesi altında yeni bir formda şekillenmeğe başladı. Daireler ve

apartmanda küçük boyutlarda yaşamak ve elektrikli eşyaları kullanmak yeni davranışların ortaya çıkmasına neden oldu.

Birçok toplumda geleneksel işlemler ve törenler köy ortamlarında yapılır ve korunur ama köy ortamında değişim ve evrimden uzak değildir. Eski toplumlarda kültür değişimi çok düşük bir hızla devam ederdi ve bazen doğal ve doğal olmayan olaylar ile gerçekleşirdi ancak toplumların genişlenmesi ve teknolojinin ortaya çıkması ile, kent ve köy toplumlarında ilişkiler daha yakınlaştı. Bunun sonucunda kent yaşamının olguları köy toplumlarına geçti. Diğer taraftan köylülerin kentlere göçü, daha iyi bir sağlık ve kültürel yaşam elde etmek için aynı halde iyi bir iş bulup ve şehirlerin lüks yaşamından yararlanmak için de söz konusu oldu. Araştırmacılar göçü ekonomi, sosyal-kültürel ihtiyaçların karşılanması ve ardından ulusal ve yerel düzeyde nüfus değişimlerinin sonucu olarak kabul ederler.

Bu nüfus değişiminin en bariz sonucu aile yaşam tarzlarında görünmektedir. Bu arada geçiş dönemleri ailelerin yapı ve ilişkilerinin en önemli yapısal unsuru olduğu için şu nüfus değişiminden çok etkilenmektedir. Köylü ve Yörük⁴² aileler ilk başta kentsel bir yaşamın tam olgularına yaşam gücüne sahip değillerdi ancak zamanın geçişi ve yerel kültürel öğelerin renk değişmesi, göçmen aileleri kültürel entegrasyon dönüşümüne maruz bırakmıştır.

3.5. Akrabalık Terimleri

Evlilikle beraber kan bağına dayanmayan akrabalıklar da kurulmuş olur. Bu akrabalıklar toplumun oluşumunda önemli yer ve makama sahiptirler. Bu tür akrabalıkların özel yerlerini gösterip saygı duymak için kendilerine has terimleri vardır. Azerbaycan adlandırılan bölge çok büyük olduğu için kullanılan terimler çeşitli yörelerde bazen farklı olabilir ama genelde terimler ve anlamları çok yakındır. Aşağıda genel olarak kullanılan terimler başlık olarak yazılıp, karşısında eş anlamı veya bazı yörelere has olan terimler yazılmaktadır.

⁴² Azerbaycan'da Yörük için "Elat" kelimesi kullanılır.

Kaymata: Evli olan kişinin eşinin babası

Kaymana: Evli olan kişinin eşinin annesi

Kayın: Evli olan kişinin eşinin erkek kardeşi

Baldız - Mirza bacı, hanım bacı, bala bacı: Evli olan kişinin eşinin kız kardeşi

Kayınhatın: İki erkek kardeşin eşlerinin birbirlerine hitabı

Gelin: Bir ailenin gelini. Bu terim başka akrabalık terimlerine eklenip daha çok geniş anlamlar taşıyabilir: Bibi gelin (halanın gelini) – hala gelin: (teyzanın gelini) ve ...

Gelin Ağa: Evin en büyük gelini

Küreken – Bey – Yezne: Bir ailenin damadı

Nişanlı: Evliliğe seçilen oğlan veya kız ama onlara hala evlilik sikası okunmamıştır

Adaylı (Adaxlı): Nişanlı kız veya oğlan – nikah sikası okunan kız veya oğlan

Arvad - ev: Erkek eşine söyler

Er – ağa : Kadın kocasına söyler

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÖLÜM

İnsan hayatının son geçiş dönemi “Ölüm”dür. Diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi ölüm çevresinde de pek çok inanç, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranış, işlem kümelenmektedir. Bunları başlıca üç grupta toplayabiliriz: Ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası. Genel olarak tüm dünya halklarında ölüm ötesi yaşama inanç vardır, fakat bu inanç belirsiz ve gizemli durumdadır. Ölüm ötesi yaşam, bütün dinlerde önemli bir yer teşkil etmekle birlikte bu dünyadan öteki dünyaya geçiş farklı metotlarla tasvir edilmiş ve mezheplerin kendilerine has itikadi sistemleriyle şekillenmiştir.

Ölen kişinin dinine bağlı esasları hatırlatmak, geçiş yapan kişinin (ölünün) kayıp dil öğretimi gibidir, böylece yeni hayatında dinsel kimliğini taşımış olur. Kuşkusuz ruhun ölümsüzlüğüne ve farklı biçimde yaşamı sürdürme inancından dolayı yakın geçmiş zamanda ihtiyaçlarını karşılamak için ölüye gereken gıda, su, içecek ve savaş aletleri mezarında bırakmaları böyle inançlar için mantıklı davranışın göstergeleri sayılır. Günümüzde böyle davranışın mantıklı sürdürme biçimi ölen kişi adına yemek pişirmek ve ölü tarafından yemeğin tüketilmesi, mezar üzerine su dökmek veya tatlı yemekle ölüye geçiş yapmasında yardımcı olur (Emirgasemi 2011: 106). Dinsel inançlar yanında bunlara paralel olarak ölümle ilgili ritüel ve ayinler, ruhla ilgili farklı inançlara dayalıdır ve ölüm geçişiyle ilgili merasimler, halkın ruha olan bakış açıları ve düşüncelerinden oluşur ve buna göre belirlenir.

Bugün bilinen birçok âdet ve inanç kalıpları eski Türk inançlarının günümüze intikal etmiş halleridir. Halk, bu âdetlerin, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin, eski geleneklerden geldiğini bilmektedir. Bu da bize, bir çoğu ritüel işlevini kaybetmiş Türk inanç kalıntılarının âdet adı altında varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Eski inançlara dayanan âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin bazılarının halk arasında İslamiyet’in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşatıldığını görüyoruz.

Bazı insanlar için yalnız defin ritüeli ölüm tasdiki sayılır. Defin ritüelleriyle bastırılmamış kimse sanki ölmemiştir. Bazıları için defin merasimi yeterli olmayıp ölen kişinin ruhu yeni dünyaya sevki yapılan ve ölümler toplumu tarafından kabullenene dek ölüm geçerli olarak tanımlanmaz. Böyle ayinlerin yapılması ölümlerin diğer dünyaya intikali için görünse de ölüm geçiş ritüelinin bir diğer önemli işlevselliği ise kalan kişilerin toplumsal ilişkileri ve davranışlarının düzenlenmesi içindir. Müteveffanın kalanlarının görev ve rolleri, her bir kültürde ölüyle yakınlık açısından farklı ve değişiktir. Ölüm geçişi ritüelleri yapılmasında ölen kişinin rolü kalanları için statüsünü hatırlatmak ve toplumsal ilişkileri yeniden canlandırmaktır. Bu durumda yapılan çalışmaların kimlik kazandığı iddia edilir ancak gelenekler değişime uğradıklarından dolayı kimlik kazanmak hiçbir zaman kesin ve nihai olamaz” (Emirgasemi 2011: 111). Dini inançlar ve uygulamalar ile serpiştirilmiş töreler, ölümden dolayı korku ve belirsizliği hafifletirken ek olarak böyle ortak inanç ve itikatlar bireyin yaşam (ölüm) gerçeği karşısında yalnızlık ve zaafını hafifletmekle beraber dindaş ve yurttaşlıkta gruplar ve toplumlar arası birlik nedenidir.

Tüm canlılarda olduğu gibi insanoğlunun da bir gün bu dünyadaki süresi dolacaktır. Bu, doğanın kaçınılmaz kanunudur. Ancak bu dünyada sona eren serüven ahirette devam edecektir. Araştırma sahamızda yaşamın sona ermesi pek çok kültürde de olduğu gibi bir bitiş ya da yok olma niteliğinde algılanmaz. Ölümle birlikte insanın bedeni yok olur, ancak ruhu yaşamaya devam eder. Bu düşünce tarzı kendisini, çeşitli inanış ve pratiklerde açıkça hissettirir. Bunlar;

Ölüm çevresinde birçok inanma, adet, töre, tören, ayin, kalıp davranış, işlev kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, âdetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar üç grupta toplanmaktadır:

1. Öte dünyaya gidişini kolaylaştırma.
2. Öte dünyada ve geride bıraktıklarının gözünde saygın bir yer almak
3. Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak (Artun 2010:186).

Cenaze ve yas törenleri iki veya üç günlük kısa sürede düzenlenmesi veya farklı kutsal sayılı günlerde tekrarlanması, bu günleri kutsal zamana çevirir. Buna ilaveten bu törenler öte

dünyaya ruhun sevki ve ayrılması için yardım çalışması gibidir. Aslında bireyin ruhsal ve toplumsal ihtiyaçlarını düzenlemektir. İktisadi alışverişlerde yalnız maddiyatla alıp vermeğe dayalı değil, maddi hediyelerle (ihsan, sadaka, adaklar vs.) karşılıklı manevi de nitelik oluşturur. Tüketilen her hurma veya helva ile okunan hayır duaları ardınca ilahi rahmeti beraberinde getirir. Böyle karşılıklı ilişkiler kişi duasının kurtuluş sağlanmasından öte, insanların sosyal ilişkilerini yumuşatır, güçlendirir ve düzenler. Kişisel yas törenlerine katılanlar genellikle, tüm büyük ya da küçük, kabile ve aile husumetlerini gidermiş olurlar.

Yas boyunca akraba, komşu ve dostların iktisadi yardımları, kişinin ağır hissiyatının yükünü hafifletir ve böyle iltifatları cevaplama gereği, insanların yaşam alanlarını, ki genelde kendi kanunlarıyla yaşarlar, düzen ve kaideye sokarlar.

Bu arada kadınlar adak, sadaka, ağırlama ve ağıt veya ohşama⁴³ gibi yas törenlerinin önde gelen düzenleyicileridirler. Söylemek gerekirse ölünün yokluğunun; ağır geçiş dönemin acı yükünü fiziksel, ruhsal ve duygusal olarak hafifletmek için yas törenlerini düzenlemek veya denetlemek çerçevesinde dengeleyip aile ve akrabaları normal gündelik yaşama dönmelerini armağan etmektedir.

4.1. Ölüm Öncesi

4.1.1. Ölümü düşündüren ön belirtiler

Damda baykuşun ötmesi o evden ölü çıkacağıının habercisidir, bilhassa bu kişinin aile reisi olduğuna inanılır. Yıldız kayması, İnançlara göre, her bir kişi ölümüyle kendisine ait gökteki bir yıldız söner. Diğer bir inanca göre Tuba⁴⁴ denilen ağaçtan yaprak kopar ve kulak

⁴³ Ohşama: Azerbaycan'da "okhshama" terimi "ağıt" için denilir.

⁴⁴ Tuba Ağacı: Şia inançlara göre cennette bir ağaçtır, kökü peygamber efendi ve İmam Ali'nin evindedir, yani onların vücudu esasta bu bereketli ağac oluşur. Çok çeşitli özellikleri var ve her türlü ondan fayda sağlanır. Cennette her bir müslümanın evine bir budağı sallanmış ve ev ahalisi ondan faydalanırlar.

çinlması bu Tuba ağacından yaprak dökülmesinin sesidir böylece ölüm ve diriliş günü hatırlanır.

Rüyada diş çekilmesi veya diş kırılması görmek ölümden haberdar eder. Üst diş kırılırsa ölen kişi erkek olacak, alt dişlerden biri kırılırsa ölen kişinin kadın olacağı tahmin edilir.

Kalemin iki başını tıraşlamazlar, çünkü bu eylem yapıldığı takdirde evden bir kişinin öleceğine inanılır. Merhumun tabutu mezarlığa götürülürken sallanırsa arkasından ölü götüreceğine inanılır. Ölüyü yıkamak için kazanda suyu kaynatıp bittikten sonra kazanın ağzını ters çevirirler, yani bir daha kullanılmaması ve ardından ölü çıkmasını manasını taşır.

Bazı aileler ikiz çocuğu olmasını kötü anlamda bilirler, babasının “başını yer” derler, yani ikizlerin gelmesi babalarının ölmesine sebep olacağına inanılır. Ayrıca, çocuk rahatsız ve çok ağlayan birisi olursa anne veya babasının “başını yiyeceğine” inanılır (Emani Z. 2016).

“Tebriz’de mezarlığa kısa sürede iki ölü götürülürse, üçüncü kez olmasını diye, bir horozun başını kesip gömerler” (Zolfagari 2016: 1016).

4.1.2. Kaçınmalar

İki kadın çarşaf⁴⁵ ve eşarp/yazmaların birbiriyle değiştirmezler. Giysinin rengini yenilemek için onu boyamazlar. Çarşaf kullandıkça eskidiğinde, çarşafın yüzünü ters çevirip onun eskimeyen yüzünü kullanmazlar. Azerbaycan’da böyle bir terim var “Yümnü yoktur” (iyi gelmez, uğursuz), yani yümnü olmayan işi yaparsan kötü sonucu olacaktır. Kapıyı elleri ile “Taraklamazlar”⁴⁶, öyle yapılırsa evden ölü çıkmasını diye elleri bir birine çarparlar.

⁴³ İran’da genellikle kadınlar ev içinde ve sosyal yaşamda kendilerin namahrem erkeklerden kapatmak için çarşaf veya eşarp/yazma kullanırlar.

⁴⁶ “Taraklamak” yani kapının ortasında durup, kapının iki kenarına ellerini dayamak, yolu bir türlü kapatmak.

Ailede bazı yemekler ve bazı tarım mahsulleri “düşüp düşmemeliği” olur. Yani her aile bazı yemekleri pişirdiklerinde eve iyi gelmiyor ve o evden ölü çıkıyor, aynen bazı meyve ağaçlarının ve sebzelerinin dikilmesi de aileye uğursuzluk getirir. Bu “düşüp düşmemeliği” her aile zaman içinde veya ebeveynlerinden öğrenmelidirler. Örneğin Doğu Azerbaycan’da yer alan Tufargan şehrinde, gül suyunu hazırlamak bazılarında düşmez, “hazırladığı gül suyu ⁴⁷ kendine kısmet olur” denilir. “Sozi” bir türlü yeşilliktir, tadı acı olduğu için bazı ailelere düşmez ve bahçelerine dikmezler.

Siyah renkli giysi çok giyilmez. Bir günde iki kez mezarlığa gidilmez.

Süpürgeyi başını ters çevirmezler, evden ölü çıkar.

Uyuyan kişiyi parmak ve el ile ölçmezler. Uyuyan kişinin üzerine siyah çarşaf örtmezler.

İki kişi boylarını birbiriyle ölçmez “Boylaşmazlar”, ölçülen kişilerden biri ölür.

Yaralana veya hasta olan kişisirt üstü yatırılmaz, çünkü iyi gelmeyeceğine ve o kişinin öleceğine inanılır ve bu durumda kıyafetlerini yırtmadan başından çıkarırlar (Emani Z. 2016). Merdiveni yere bırakmazlar, o zaman evden ölü çıkar (Zolfagari 2016: 1012).

Ölüyü defin ettikten veya taziyeden döndükten sonra direkt kendi evlerine gitmezler. Önce ölü evine gitmelidirler. Taziyeden dönerken yeni doğmuş bir kadının görüşüne gidilmez, çünkü anne ve çocuğu çille (kırk) basar. Tufargan’da taziyeden döndükten sonra önce su (Irmak, ...) üzerinden geçerler veya lavaboya gidilir sonra eve girilir (Zolfagari, 2016: 1025) Yaşayan birisini ölü ile mukayese etmezler, edirse “canınan Irak (uzak)” sözü söylenilir.

Bağ meruf’ta (Kabelnejad: 2015) ölmemiş bir kişinin haberi yayılırsa ve o kişi evine dönürse, kapıdan girmez. Evin duvarından tavana çıkıp sonra evine girmelidir.

⁴⁷ Azerbaycan’da yas töreninde baş sağlığı dilemek için gelen kişilerin ellerine çiçek suyu dökülür ve onlar yüzlerine sürerler bu hareketin üzüntüyü azalttığına inanılır (Bugün Türkiye’deki kolonya gibi kullanılıyor).

4.2. Ölüm Sırası

4.2.1. Ölüm Anındaki Adetler ve Ölüyle İlgili İnanışlar

Ölümlle ilgili ritüel ve ayinler, dinsel öğretimlerle paralel olarak ruhla ilgili farklı inançlara da dayalıdır.

Van Gennep'in teorisine göre ölüme geçiş yapan kişinin ruhu bu dünyadan ayrılıp başka dünyaya geçip orada hayatını sürdürmeye yönelik hazırlıklarını yapar.

Bir başka yönden de ölüm geçiş ritüelleri kalanlara bu acı olayı kabullenip atlamalarına yardımcı olmak içindir. Ayrıca yapılan törenlerin başka önemli işlevleri, geriye kalan kişilerin toplumsal ilişkileri ve davranışlarının düzenlenmesini sağlamaktır.

“Ayrılmak” aşaması için geçiş yapan kişiyi yıkayıp beyaz ve temiz kumaşa sardıktan sonra kişiyi mezara gömmekle onun vücudu ve ruhu bu dünyadan ayrılıp inzivaya çekilmektedir ve aslında onun ruhu bu uygulamayla başka dünyaya geçer ve yaşamına artık orda devam eder.

Ölmek üzere olan kişinin özellikle aile ve akraba üyeleri onu yalnız bırakmayıp daha rahat, huzurlu ve müslüman usûlü ile ölmesine yardımcı olurlar. Araştırma sırasında tespit ettiğimiz uygulamaların bir dizisi dini içeriklidir ve bir dizisi de Azerbaycan halkının inançlarından ve düşünce sistemlerinden kaynaklanmaktadır.

Ölüm halindeki Müslümanı kibleye dönük yatırırılar. Kişi zor bir şekilde can verirse avcunun içine taş koyarlar veya gurbette yakını bulunursa fazla beklememesi için göğsü üzerine taş konulur böylece kolaylıkla canı çıkar (Emirgasemi 2011: 165). Can çekişen kişiye Kur'an okunur, tövbe ettirilir, şehadet getirilmesi istenilir. Vasiyeti sorulur. Canı çekişen kişinin gurbette tanıdığı-görmek istediği biri olursa göğsünün üzerine veya eline taş konulup falan kişi (gurbette olan) geldi diye söylenir.

Ölmek üzere olan kişiye “can veriyor, canını teslim ediyor, canı çıkıyor, can üstedir” denilmektedir. Azerbaycan'da iyi ahlaklı, dürüst, temiz ve yardımsever insanların rahat can vereceklerine, kötülerin can verirken büyük ıstırap çekeceklerine inanılır, ve aslında onlar bu

ıstırapla kötülüklerinin bu dünyada cezasını çekerler. Ölen kişinin yanında yüksek sesle konuşulmaz. Kadınlar ölünün yanında kapalı olmalıdırlar, çünkü Azrail açık kadın olan odaya girmez ve ölü “can üste kalıp” zor anlar geçirir.

Ölünün ayaklarının ucunda oturulmaz, çünkü Azrail ordan gelip can alır. Can çekişen kişiyi yalnız bırakmazlar ama melekler ve Azrailin rahat gelebilmeleri için çevresinde fazla kalabalık etmezler. Hastanın ağzında takma dişi varsa ölmeden onları alırlar. “Can üste” olan kişinin kolunda boynunda altın olursa alırlar, Azrail altını olan kişinin canını çok zor alır. Gusül yapmayan birisi (Azerbaycan’da bu kişiye “kuslu boynundadır” denilir) can üste olan kişinin yanında oturmaz. Ölen kişinin can vermesi uzarsa Kur’an da “Haşr” suresi okunur. Bu surenin son ayeti “Azadname” denilir ve can üste olan kişinin daha rahat ölmesine yardımcı olacağına inanılır. Ayrıca ölürlen çok zor can veren veya çok acı çeken kişiye, öldükten sonra başka dünyada sorgu sual edilmez.

Böyle bir inanç var, can üste olan kişi susar ve şeytan bunu son fırsat bilerek onu aldatmak ister ve der ki imanini ver sana su vereyim. Bu nedenle can üste olan kişiye su verilir veya ıslak pamuğu dudaklarına sürerler. Acı çekmeden çabuk ölenlere iyi insanmış denir.

Ölüm geçişinin diğer tören ve ritüellerinden biride ölüm halindeki kişinin el ve ayaklarına kına yakmaktır⁴⁸, Azerbaycan’da geçmişte kınayı iki halde yakarlarmış: Bazı bölgelerde ölüm halindeki kişiye derhal kına yakarmışlar, böylece öldüğünde Müslüman olarak ölmüş. Bazı bölgelerde de kişi öldükten sonra vücudu sıcak olduğu halde kına yakılır.

Bir kişi ölmek üzere olduğu halde aile/akraba büyüğü kefeni hazırlayıp, “Benayın”⁴⁹ taşını bulurlar. Ölünün tırnakların keserler ve derlerki “sabah taş üzerine çıkacak (Emani Z. 2016). Ayrıca ölüm halindeki kişi zor can verirse ağzına Türbet⁵⁰ denilen su dökülerek Kur’an

⁴⁸ Azerbaycan’da geçiş dönemlerinde kına yakma çok önemli yere sahiptir, kına hakkında tam bilgileri evlenme bölümünde okuyabilirsiniz.

⁴⁷ Benayın taşı: Ölüyü defn ederken naaşın üzerine koyulan taş.

⁴⁸ Türbet: Genellikle şiaların üçüncü imamı, İmam Hüseyin mezarından alınan toprağa Türbet denilir. Bu toprağı temiz su veya yağmurla karıştırıp, kutsal bir su hazırlanır. Bu suyla hastaları tedavi ederler ve ölmek üzere olan insanların daha rahat bu dünyadan göçmeleri için içitilir.

okunur. Bazı zamanlar ve yörelerde ölüm halindeki kişinin kolay can vermesi için göğsüne ayna ve Kur'an konulur (Emirgasemi 2011: 143).

4.2.2. Ölünün gömülmeye ön hazırlığı

Ölünün öteki dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin bazılarının temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmak istemenin tipik belirtileri yatarken, bazılarında hijyenik endişeler ve dinsel geleneklerin rol oynadığı görülür. Ayrıca Azerbaycan’da ölünün arkasından çok saygılı davranıp konuşulur. Sanki başka dünyadan her şeyi duyup görmektedir.

Hastanın öldüğünden emin olmak için nabzına bakılır. Nabzının durduğu el bileklerine bakılarak tespit edilir. Hastanın nefesi kontrol edilir, ağzına, burnuna ayna yaklaştırılır. Can üste olan kişi (canı çekişen kişi) öldükten sonra yastığı başından alınır, başının altına soğan koyulur, gözleri kapatılır, gözü açık kalırsa gözü arkada kaldı, dünyaya doyamadan gitti, göreceği biri vardı göremeden “hasretle gitti” denir. Ağzından takma dişler alınmamışsa çıkartılır, çenesi tepeden bağlanır ki ağzı açık kalmasın, güzel görünsün. Vücudu düzeltilir. Ayakları bağlanır. Düzgün hale getirilir. Soğuduktan sonra katılaştan ceset bir daha düzeltilemez. Kulağında, boynunda, kolunda bulunan takılar alınır.

Ölüyü olduğu yerden aldıktan sonra ardından daha ölü çıkmasın diye yerine tuz, taş veya ışık (fener, mum) koyarlar. Cumartesi günü ölürse mezarına koyduktan sonra çorap veya başka bir şey atarlarki ardından ölü çıkmasın. Bir kişinin bir yıl sürecinde yakınlarından kaç kişi ölürse onun “kara çuhası batıp”⁵¹ söylenilir. Kişi öldükten sonra kim evi süpürürse üç gün o evi süpürmek onun görevi sayılır. Kişi öğleden sonra ölürse onu ertesi sabah gömerler, ertesi gün bakarlar ölenin naaşı hala sertleşmemiş olursa, arkasından başka ölü geleceğine inanılır, bu nedenle kulağına bir mavi boncuk koyulur. Ve sonunda üzerine beyaz bir çarşaf örtülür. Bu çarşaf beyaz ve dikişsiz olmalıdır (Emani Z. 2016).

⁵¹ “kara çuha (çukha)” insanların şansıdır.

4.2.3. Ölüm olayının duyurulması

Ölüm olayının duyurulmasında ilk anda meydana gelen ağlama, bağırma sesleri etkilidir. Sesi duyan konu komşu eve toplanır. Olayı duyup hemen eve gelen konu komşu ölen kişinin yakınlarını teselli etmeye çalışırlar. Daha sonra gerekli yerlere telefon edilir. Bu bir zincir halinde olur ve ölüm herkese duyurulur.

Azerbaycan'ın büyük şehirlerinde özellikle Tebriz'de şehirleşme ve modernleşme sürecinde ölüm olayından haberdar etmek için yapılan uygulamardan birisi, A4 veya A3 kâğıtlarının üzerine ölüm ilanlarının basılıp şehrin farklı mahallelerinde duvara yapıştırılmasıdır. Bu ilanlara “ölüm ilamiyesi” denilir. İlanların önemli işlevi ölüm haberinin verilmesi ve yas töreninin yer ve saatini akraba, arkadaş ve komşulara duyurulmasıdır. Bu haberleşme aracı bugünkü iletişim araçlarının gelişmesine rağmen geniş ve etkili işlevini hala kaybetmemiştir. Genellikle bu ilanların İran'ın bütün şehirlerinde kullanımı yaygındır ama Azerbaycan'da ve özellikle Tebriz'de bunların kullanımı hala çok önemli ve kendine has özelliklerle devam etmektedir. Bu ilanlar üç açıdan önemli konu teşkil etmektedir: Ölüm haberini duyurmak ve insanları bilgilendirmek, bu haberden dolayı üzüntüyü beyan etmek, ve her bölgenin kendine ait olan kültürel özelliklerinin göstergesi sayılmaktadır. Bu ilanlardan toplumun değer sistemini, normları, hiyerarşi yapıların önemini, cinsiyetlere karşı tutumu öğrenebilmekteyiz.

Azerbaycan ve Tebriz'de tüm ilanlarda yazım şeklinin özellikleri, bilgilendirme türü, cümlelerin kullanım sırası, davet ifadesi, ilanın çeşitli bölümlerinin sırası benzer bir şekilde kendisini gösteriyor.

Beş-altı sene önceye kadar ilanda, akraba olan kadınların ve onlara bağlı kurumların isim ve ünvanları söylenilmiyordu, ama şimdi durum değişiklik göstermiş ve bazı aileler kendi ilanlarında bu ifadeleri kullanıyorlar.

İlanların arka plan renkleri genellikle siyah, beyaz ve bazen soluk bir resimden (Kerbela olayından veya başka dinsel mezar ve türbelerden) oluşur. İlanın giriş bölümünde ölünün yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve aile durumuna (anne, baba olması) bağlı olarak iki veya

dört satırlık şiir yazılıyor. Sonra bir unvan olarak kaç kelime ile ilanın hangi yas töreninin olacağına ilişkin bilgi veriliyor: Şame gariban, taziye, kırk günü,yıl dönümü gibi... Sonra ölen kişinin adı ve soyadı büyük harflerle ve kişinin ünvanı (mühendis, doktor, hac, haciye, hoca) ile beraber yazılıyor. İsim ve soy isim yazılan bölümde ölen kişi erkek olursa fotoğrafı ekleniyor ama bayan olursa fotoğrafının yeri boş kalmaktadır ve bazen bir çiçek, kuş veya ANAM ibaresiyle doldurulmaktadır. Devamında ölen kişinin baba adı, çocukları, erkek kardeşi, kayınpederi, ölen kişinin enişte- amca- kuzenlerinin isimleri, varsa damatlarının isimleri hepsi yazılıyor. Bu isimler hepsi dikkatli bir şekilde listede olmalıdırlar. Eğer olmazlarsa aile ve akrabada üzüntü ve sorun yaşanır. Bu nedenle ilanı akrabalarından bilgili ve becerikli birisi yazıp hazırlar. Bu listede sadece erkeklerin isimleri olmalıdır. Yaklaşık 6-7 senedir bazı aileler bu listeyi daha kısaltıp ve sadece aile üyelerin isimlerini yazıyorlar ve kız çocukların ismi de bu listede yer alıyor. Bu bölümden sonra yas töreninin adresi, tarihi ve saati belirtilir. Başka önemli bölümlerden birisi akrabaların soy isimlerinin hepsinin ilanın aşağı kısmında gözükmektedir. Bu soy isimlerden önce ölen kişinin müslüman olmasının simgesi olarak bir imam ismi getirilir, bu imam mahalle camisinin imamı veya başka birisi olabilir. Şimdi genellikle bu soy isim listesi de kısalmış ve çok yakın akrabaların isimleri yazılmaya başlanmıştır. İlanın en son bölümünde bir cümlede kadınların yas töreninin adresi, saati ve tarihi yazılır. Şimdi ise erkek ve bayan töreni camide geçirildiği için ikisinin tarih, adres ve saati aynı olmaktadır.

İlanlar şehrin çeşitli mahallelerinde, pazarlarında, ölen kişinin akrabalarının çalıştığı iş yerlerinde ve yaşadıkları mahallelerinde duvara veya cama yapıştırılır. Genel olarak bu ilanların İran'ın başka şehirlerinde de kullanılması yaygındır, ama yapılan bir araştırmada İran'ın beş farklı bölgesindeki şehirlerde bu ilanlar konusunda araştırma yapıldığında Tebriz'de basılan ilanlarda bir sıra özellikler tespit edilmiştir:

Tebriz'de hazırlanan ilanların boyutu başka şehirlerden daha büyüktür, akrabaların isim ve soy isimlerinin dikkatli yazılması çok önemlidir ve şehrin mahallelerinde duvara yapıştırılması hala çok ciddi şekilde devam ediyor (anthropology.ir/nod/5474. Erişim tarihi 24.03.2016).

Törenden bir gün önce aileye yakın genç erkek akrabalarından birkaç kişi ilanları hazırlayıp ve gece geç saatlerde duvarlara yapıştırıyorlar, sabah erkenden herkes iş

yerine gittiğinde ilanları okuyup bilgilensin diye bu işlem gerçekleştiriliyor. Ünlü, tanınmış, zengin aileler bu işi yerel gazetelere ilan vererek de yapıyorlar. Ayrıca Doğu Azerbaycan'da tanınmış kişilerin ölümleri yerel televizyon haberlerinde de duyurulmaktadır.

4.2.4. Ölünün gömülmeye hazırlanışı (defin hazırlığı) ve defin

Ölümden sonra yukarıda söylenen işlemler aile üyeleri, akraba ve komşu yardımıyla düzenli şekilde yapıldıktan sonra sıra gömmeye gelir. Ölüyü gömmek için yapılması gerekli olan dinsel ve geleneksel işlemlere geçilir. Bunları şu başlıklara ayırmak mümkündür: yıkama, kefenleme, tabutun hazırlanışı, cenaze namazı ve defin. Bu saydığımız işlerin etrafında dinsel uygulamaların yanında pek çok geleneksel uygulama ve inanç da görülmektedir.

4.2.4.1. Yıkama

İslami kurallara göre ölü gömülmeden önce mutlaka yıkanmalıdır. Ölen kişi erkekse yıkayıcı da erkek, ölen kişi kadınsa yıkayıcı da kadın olmalıdır. Bu kişiler bahşiş niteliğinde ölü sahibi tarafından verilen para ya da hediye karşılığı bu işi yaparlar. Parası olmayanıda “sevaptır” diye yıkatırlar. Bugünkü Doğu Azerbaycan'da ölüyü her şehrin mezarlığında olan gusülhanede yıkarlar. Kişi evde veya hastanede ölürse cenaze arabasıyla oraya götürülüp “Mirdeşir”⁵² olarak adlandırılan kişi onu islami usullere uygun olarak yıkayıp gömülmeye hazırlar. “Mirdeşir” devlet memuru olarak çalışıp maaş alan kişidir.

Geçmişte Azerbaycan'da genelde ölüyü yıkamak için yapılan ortak işlemler (Emani Z. 2016): Ölünün vücudunda olan arıza ve sorunları görüp başka yerde söylenmemesi için dürüst ve güvenilir insanlar ölüyü yıkar veya onu hazırlardı. Dürüst insanlara “Ağzı bütün“ terimi söylenilir. Ölüyü yıkarken ölü erkek olursa genc erkekler ve kadın olursa genç kızlar büyük çarşaf veya kumaşları elde tutup veya bir yere bağlayıp yıkanan yerin çevresini kapatırlar.

⁵² Mirdeşir kelimesi Fars dilinden alınan “Mordeşur” kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki şeklidir.

Ölünün kirli olduğu düşünül­düğü için tahta veya plastik üzerine koyulmazdı. Üç büyük bakır tepsiyi bu iş için hazırlarlardı ve genç erkekler nehirden suları “Tıyan” denilen kazanlara doldurup sonra ısıtıp ölü yıkamaya hazırlarlardı.

Ölüyü yıkayan kişi abdestli olmalıdır. Ölü yıkamak için su dışında (geçmişte evde yıkandığı zaman) ölü yıkayıcılar şunları isterler: sabun, üzerini kapatmak için çarşaf, lif, kurulamak için havlu, pamuk, sadir ve kafur. Bu malzemelerin tamamı yeni, yani hiç kullanılmamış olmalıdır. Kullanılan bu malzemelerden sabunu, yıkayıcı işi bittikten sonra giderken alır, bir daha o sabun kullanılmaz. Çünkü bu sabun çok korkunç bir nesne sayılır, üzerinde muska yazılırsa çok zor bozulur ve kimseye zarar gelmesin diye iş bittikten sonra ölüyü yıkan kişi onu alır ve yakar. Diğer malzemeler ise yakılarak imha edilir. Çünkü bunların sağda solda savrulması iyi değildir. Ölüyü sabun ve lifle yıkadıktan sonra üç kez gusül verilir, ilk seferinde suya sedir ve ikinci seferinde kafur eklenir, ölünün üzerine akıtılır ve sonunda temiz suyla gusül verilir. Gusül verme tarzı: önce ölünün sağ elini göğsü üzerine ve sağ bacağı sol bacağın üzerine koyarlar, omzunu kaldırır­lar, bu durumda vücudun tümü yerden kalkıp gusül için dokülen su sağ tarafından bütün bölümlerine dökülür. Sonra vücudun sol tarafından da aynı yöntemi tekrar ederler. Ölüyü yıkarken suyun kimsenin üzerine sıçramaması için çok dikkatli olunur. Yıkama için hazırlanan suyun fazlası bahçeye veya başka yere akıtılır ve kullanılmaz. Ölü yıkama suyu herhangi bir nesneye sıçrasa o nesneyi temizlemek için salavat okuyup, toprakla yıkarlar. Bu konuda şöyle bir beddua var: “üstüne falan ölünün suyu sıçrasın.”

Ölüyü yıkadıktan sonra kefen ıslanmasın diye havlu ile kurutulur. Sonra burun, ağız, kulak ve cinsel organdaki gerekli yerlere pamuk tıkanır. Ölü kadının saçı uzun olursa başının üst kısmına toplarlar. Şüphesiz bunların hepsi yapılırken ölüye nazik davranmak gerekir.

Gusülden sonra ölüyü “Henut” ederler. “Henut” dediğimiz iş, secde eden organlara kafuru ezip, surmektir. Bu organlar: alın, ellerin içi, dizler, ayağın baş parmaklarının ucu ve burun ucudur.

4.2.4.2. Kefenleme

Yıkama işleminden sonra sıra ölünün kefenlenmesine gelir. İslam geleneklerine göre ölü kefenlenir ve kefeni ile gömülür. Kefenleme işleminin İslam gelenek ve yöntemlerine göre yapılması gerekir.

Kefenlik bezin rengi beyazdır ve 9 metre alınır. Alınan bezin cinsi “Mitkal” dir, her türlü ucuz ve kolay bulunan bir bezdir ve “Çiğ Mitkal” ismiyle bilinir. Bir kişinin yedi kez kefenleme imkanı var. Bazıları ölmeden önce kefenini alarak hazır eder. Bazıları Meşhed, Kerbela ve mekkeden kefenlerini getirirler. Onlara “Meşhed/Kerbela Kaftanı”, Mekke’den getirilene “Bord-i Yemani” denilir. Bu uygulama bir tedbir olarak yapılır. Başkalarına yük olmama düşüncesi ile karşımıza çıkar (Emani Z. 2016).

Kefenini hazırlamayan da parasını hazır eder. Buna “kefen parası” denir. “Kefen parası” araştırma sahamızda cenaze için kenara atılan paranın genel adıdır. Bazıları ise kefenini Hac’dan getirir ve zezem suyu ile yıkayıp kurutur. Bunun kabir azabını hafifleteceğine inanılır. Yaşlılar kefenlerini yılda bir kez çıkarıp ona sarılarak yatarlar. Bu davranışın “ O günlerim de olacak” diye hatırlamanın iyi olduğu ve sevap olduğu düşünüldüğü için yapıldığı kaynak kişilerce belirtilmiştir (Türbedar 2011: 167). Bazı kefenlerin üzerine Kura’n ayetleri, bazılarının üzerine “Coşen-i kebir”⁵³ duası yazılır. Bu kefenleri bedene sararlar ve sonunda beyaz kefeni sarıp iki baştan bağlarlar.

Kefenleme işlemi kadınlar için şöyle yapılır: Kefen 9 metre olarak alınır. Kefen dikişsiz olmalıdır. Kadın Kefeni beş bölümden oluşur. Boyundan göğüs altına kadar sadece önde olmak üzere “Döşlük” denen parça konur. Ahirette ayağa kalktığı zaman göğsünün açılmaması içindir. Başına oyasız sade düz bir yazma düğüm yapılmadan sarılır, buna “yaşmak veya başlık” denilir. Alın kısmında “yaşmak veya başlık” düşmesin diye üzerinden başka bir parça konur, bu parça “Alınlık” olarak adlandırılır. Dördüncü bölüm “Gömlek”dir,

⁵³ “Coşen-i kebir” duası, savaşların (Gazvelerin) birinde Cebrail tarafından peygambere getirilmiştir. Bu dua 100 bölümden oluşup, her bölümde Allahın 10 ismi, 55’nci bölümde 11 ismi vardır. Toplam olarak bu dua Allahın 1001 isminden oluşmuştur. Şia müslümanlarda böyle bir inanç var, bu duayı okumanın çok sevabi olduğu ve okuyan kişinin şehitlik makamını kazanacağına inanılır (Gomi 20002: 432).

önden boyundan diz kapaklarına veya ayakların üzerine kadar uzun olan bir gömlektir. Gömleğin yakasına yuvarlak olarak makasla boyun yeri açılır.

Kefenleme bittikten sonra Türbet topraklarından yapılan mühürleri ölünün gözlerine konulur. Kadınlar için türbet toprağından hazırlanan kolye ve yüzük takılır. Bu türbet toprağı kerbela şehrinde olan türbelerden alınırse sevabının daha çok olacağına inanılır. Erkeklerin kefenine de türbetten yapılan mühürler konulur. Sonunda aile ve akrabada olan kadınlar ölüyle görüşüp vedalaşırlar. Bunların hepsinin üzerine “kefen veya bükecek” denen düz parça baştan ve ayaktan bir karış uzun olacak biçimde yerleştirilir. Ayak ve baş tarafından iki kişi çekerek kefeni düzeltir. Son olarak da yine kefenden alınan bağlarla ayak, baş ve bel tarafı bağlanır.

Erkek kefeni ise üç parçadır. Belinden ayaklarının üzerine kadar düz bir parçayı beline sararlar, ikincisi “gömlek” giydirilir. Erkek gömleğinin uzunluğu boydan dizin aşağısı veya ayakların üzerine kadardır. Makasla boynun geçeceği kadar bir yaka yeri açılır. Bunun üzerinde ise ayaktan ve baş kısmından 20 cm. uzun olan kefen örtülür. “Bükeceğin” uçları baş ve ayaktan bağlanır. Erkeklerin başına türban sarmak müstehabdır.

İslami inançlara göre, insanın bazı yaptıkları ve davranışları onun kabir azabına ve cezalanmasına sebep olurlar, bu cezaları kaldırmak veya azaltmak için çeşitli çözümler vardır. Bu çözümlerin birisi meyyeti gusül ve kefenlemeden sonra onun sağ ve soluna “Cerideteyn” ağacı koymaktır. “Cerideteyn” ağacı, yarım metre sedir, hurma, nar veya söğüt ağacının dallarıdır. Bu dalı ölen kişinin kendi bahçesinden veya mezarlığa bağışlanan bir ağactan kırarlar. Dinsel inança göre, bu dal ıslak haldeyken meyyetten soru sorulmaz, dal kurutuktan sonra ceza olunmaz. Bu dalların birisi meyyetin sağ yönünde “köyneğin” altında koltuğun üzerine konur, ikincisi solda “köyneğin” üstünde ve “bükeceğin” altına konur. Mezara indirildiğinde baş ve ayak ucundaki bağlar çözülür, ölünün yüzü açılarak kıbleye çevrilir (Emani Z. 2016). Bazı ailelerde ise şöyle bir inanış vardır, ölüye soru sorulduğunda

dili durdurulmasın diye ölünün dilinin altına “penc alabi”⁵⁴ (“penc tane ale eba” adlı yazılmış el şeklinde gümüş parçası) konulurdu (Berazende 2013: 64-66).

4.2.4.3. Tabut

Kefenlendikten sonra ölü tabut üzerinde mezarlığa kadar taşınır. Geçmişte (Sarrafı 2016) ölüyü merdiven üzerinde mezarlığa götürüyorlardı. Ölen kişi onu kerbela, kum veya başka dinsel şehirlerde gömülmesini vasiyet etmişse onu tabuta koyar ve o şehire götürlerdi. Eğer kişinin vasiyeti gereği başka şehire götürülmesi gerekiyor ve bu o zaman için mümkün değilse kendi şehrinde emanet olarak gömülüp sonra musait olduğu zaman vasiyeti olan şehire götürülürdü.

Burada Türk halklarında çeşitli işlevlerde kullanılan “merdiven” ölüm geçiş döneminin bir aracı olarak da görünür, Teke Türkmenlerinin (Kalafat 2000: 304) mezarlarında mezarın dışına doğru dik vaziyette tahta bir merdiven konulmaktadır. Bununla ölünün ruhunun gökyüzüne çıkacağına inanılmaktadır.

Azerbaycan ve İran’da kullanılan tabut dünyada tabut anlamını taşıyan nesne ile farklıdır. Tabut ölünün boyu kadar düz bir tahta veya demirdir ve sedyeye benzemektedir. Tabutun üzerine bir örtü örtülür. Bu örtüye “tabut örtüsü, cenaze örtüsü,” gibi adlar verilir. Genellikle bu örtü “Tirme”dir. “Tirme” İran ve Azerbaycan’da geleneksel bir kumaştır, sadece ölüm töreninde kullanılmaz, bu pahalı kumaş ev eşyalarında önemli yeri vardır. Kesinlikle gelinlerin çeyizinde bulunur. Seccade, sofra, süsleme gibi işlemleri vardır. Kişi vasiyet ettiyse veya dindar birisi olursa Tirme değil, yeşil renkte üzerinde Arapça Kur’an ayetleri ve dualar yazılan bir örtüyle örtülür. Ayrıca Karadağ bölgesinde ve bazen başka bölgelerde de

⁵⁴ Penc tane ale eba: Farsça bir terimdir. “Kesa” hadisi esas alınmıştır. Hz. Muhammed evinde bu hadis nazil olmuştur ve Hz. Muhammed kendi redasının altına Hz. Ali, Fatime, Hasan ve Hüseyini alır ve der “Bunlar benim Ehli beytimdir”. İran kültüründe bu beş kişi Hz. Muhammed’in redasında yerleşikleri için bunlara “Penc tane ale eba” denilir.

(Ferzi 2015) tabutun üzerine cinsiyetini belli etmek için; kadında baş tarafına yazma (başörtüsü) koyulur. Bu baş örtüye Karadağ'da “keleyağı” veya “şamahı” denir. Erkeklerde hiç bir şey konmaz.

Şehitlerin ve devlette çalışan ünlü insanların cenazeleri bayrağa sarılır. Genellikle tabutu ölünün çok yakın ve aile üyeleri omuzlarına almazlar, ölü rahatsız olup üzülür derler, ve bu nedenle tabutun önünden veya arkasından giderler.

4.2.4.4. Cenaze Namazı

Bir sonraki işlem “cenaze namazı”dır. İslamiyete göre Müslüman olan herkesin cenaze namazı kılınır. Bazı kesimlere göre intihar eden ya da sarhoş olarak ölenin cenaze namazı kılınmazken günümüzde herkesin cenaze namazı kılınmaktadır. (Türbedar 2011: 186).

Ölü sabah yıkanıp kefenlenir ve cenaze namazı kılınır, öğleye kadar defn olur. Bu nedenle birisi öğleden sonra ölürse ertesi sabah hazırlanıp gömülür. Geçmişte ölü evde yıkanıp kefenlendiği için cenaze namazı evde kılınırdı ama şimdi mezarlıklarda bu iş için özel yerler vardır. Kadınlar da cenaze namazına katılabilirler. Abdest olmayan ve gusül yapmayan kişiler de bu namaza katılabilirler Çünkü bu namazı kılmanın ölüye çok sevap kazandıracağı düşünülür. Cenaze namazı beş tekbir ve dört duaden oluşur. Cenaze namazını kılan imam ve ilk sırada duran kişiler ayakkabılarını çıkartırlar. Ölen kişi erkek olursa namaz okuyan imam onun bel hizasında, kadın olursa göğüs hizasında dürüp namaz kılar. Bundan sonra cenaze omuzlar üzerine alınarak ya da arabaya konarak gömülmek için mezarlığa götürülür (Emani Z. 2016).

4.2.4.5. Defin

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut cemaat tarafından mezarlığa kadar taşınır. Mezarlık uzakta arabayla taşınır. Buna “cenaze nakil aracı” denir. Diğerleri de kendi arabalarıyla cenaze alayını takip ederler. Eğer mezarlık yakınsa tabut omuzlarda taşınır. Tabutu taşımaya

yakın akrabaları başlar. Ölü üzülüp rahatsız olur diye çekirdek aile üyeleri tabutu taşımazlar. Bu nedenle tabutun önünde veya arkasında giderler. Tabutu akraba, komşu ve arkadaşlar taşır. Cenazeyi taşımak sevap kazandırır ve en azı yedi adım taşınır. Cenazeye kesinlikle kadınlar da katılırlar, ölen kişinin erkek veya kadın olması fark etmez. Önde erkekler ve arkada kadınlar yürürler. Ölüyü mezara kadar en az üç kere yere koyup fatihe okuyarak giderler. Bu şekilde ölü defnedilmeye hazırlanır. Tabutu taşırken sürekli yüksek sesle “La ilahe illallah” diye tekbir getirilir.

Ölen kimse genç veya nişanlı ise defin sırasında aile ve akraba kadınları ölü önünde ağlayıp oynayarak mezarlığa kadar giderler (Ferzi 2016).

Defin için gerekli ön hazırlık olan mezar kazma işlemi defin zamanından kısa bir süre önce yapılır. Mezar kazın kişiler kent merkezinde mezarlık görevlileridir. Geçmiş zamanlarda bu görevi özel kişiler yapıyordu ve karşılığında merhumun ailesi onlara para ödüyordu. Mezarlar kişilerin boyu ve heykel yapısına bakarak kazılıp hazırlanırdı, ama şimdi mezarlar ve mezarlıklar daha düzenli ve belli ölçüler esas alınarak hazırlanıyor. Bu nedenle şimdi hazırlanan mezarların boyu 180 cm., eni 70 cm. ve derinliği 120 cm. olarak kazılır.

Mezarın yanına getirilen ölü dualar eşliğinde gömülür. Mezarın içine girip meyyeti koymak için ölü erkek olursa mezarın baş kısmından, meyyet bayan olursa ayak bölümünden girilir. Mezarın içine iki ya da üç kişi girer. Ölünün yakın akrabaları mezara girer ve onların abdestli olmaları müstehabdir ve ayakkabısız olmalı ve başında şapka vb. olmamalıdır. Kadınlar için öncelik erkek kardeş veya oğludur. Başı ve vücudu kible tarafına gelecek şekildedir. Sırtına toprakla destek yaparak sağ tarafına yatırılır. Kefenin baş, bel ve ayağında bulunan bağlar çözülür, ölünün yüzü açılır. Yüzünün sağ tarafının altına toprak koyulur. Sonra bir kişi mezar içinde kalır ve mezar yanında duran imamla ölüye “Talkin” verilir. “Talkin” şöyle yapılır: mezar içinde olan kişi sağ elini meyyetin sağ omuzuna ve sol elini onun sol omuzuna koyup onu sarsar. Aynı zamanda imam ona arapça şehadeteyn okuyup bir sıra sözleri anlatır, anlatılan sözlerin anlamı şudur: ..., oğlu (boşlukların yerin ölen kişi ve babasının ismiyle doldururlar) beni duyuyormusun? sana iki melek (bu meleklerin ismi Nekir ve Münkir dir) gelip senden altı soru soracaklar, rabbin, dinin, peygamberin kimdir, kitabın nedir, kible

nerede, imamların kimlerdir? Sen korkma, sakin ol ve söyle Allah'tan başka benim rabbim yok, müslümanım, Hz. Resul senin peygamberindir, (Şia olduğu için) 12 imamın isimlerin söyler, kitabım Kur'an'dır de deyip ölüye hayırlı dualar eder. Sonra kişi mezarın ayak ucundan dışarıya çıkar. Defin işleminin devamında ölüden biraz uzağa "Elhed veya Benayin" taşı koyulur ve üzerine toprak dökülür. Toprak atılan kürek elden ele dolaştırılmaz, yere konur diğer kişi yerden alır. Kim mezar üzerine toprak atarsa sevap kazandığı düşünülür. Mezarın üstü toprakla küçük bir tepe oluşturacak şekilde kapatılır. Bu tepenin yüksekliği dört parmak olmalıdır. Baş tarafına yeri belli olsun diye tahta parçası konur. Ölünün "kırkıncı günü"ne kadar mermerden mezar yaptırılır.

Sonra toprağın üzerine su dökülür, bu işleme göğsünden başlanır, baş ucuna gidilir, sonra sağdan ayak ucuna gidilir ve yine göğsüne gidilip işlem tamamlanır. Dini bakış açısından ikinci "Talkin" yapmak müstehabdır ve ölü çok iyi olur, Münkir Nekir melekleri hesap sormaya geldiklerinde "buna iki kez talkin verilmiş soru sormaya gerek yok" derler. Defin işlemi bitip herkes gitikten sonra meyyete yakın olan akrabalarından birisi mezar başında kalır, ellerini ıslak toprağa koyup başını mezara yaklaştırıp ilk kez okunanları bir kere daha okur. Ölünün yeri değiştiği için korktuğuna dair inanç vardır. Alışıp rahatlama için yakın aile ve akraba üyeleri üç kere mezardan ayrılıp geri dönerler. Ölünün mezara alışması için ilk akşam mezarına gidip onu yalnız bırakmazlar (Emani Z. 2016).

Müslümanlarda şöyle bir inanış vardır; hapşırıldıkları zaman "Elhamdülillah, Allah'a çok şükür" demeleri gerekmektedir. Bunun nedeni insanın öldükten sonra mezara götürülmesi ve merhum mezara gömüldükten sonra ilk gecede "Münker ve Nekir Melekleri" soru sormaya gelmesidir. Melekler ölüyü uyandırmak için onun burnunu kurcalarken merhum hapşırıp sonra alıştığı için hemen "Elhamdülillah, Allah'a çok şükür" derse, "Münker ve Nekir Melekleri" onun müslüman olduğunu görüp rahatlıkla soru sormaya başlarlar (Berazende 2013: 64-66).

Genellikle Azerbaycan'ın farklı yörelerinde (Ferzi 2016) mezar başı üzerinde kırk gün ışık yakarlar. Birinci gece fener yakarlar, ertesi geceler yakıt dökerek sönmemesini sağlarlar.

Defin olduğu günden bir gün sonra sabah erkenden aile ve akrabalarından bir kaç kişi mezara giderler. Bazı yörelerde örneğin *Üskü* şehrinde ve çevresinde mezar üzerinde kil sürahi kırarlar. Kil kırma iki çeşitli zamanda yapılır. Kil sürahi kırmanın farklı işlem ve nedenleri vardır. Birincisi, yeni ölüm olayından sonra arkasından ölü çıkmasını diyer. İkincisi, ölen kişi nişanlı, gelin veya bayan olursa ve onun kocası evlenmek isterse ölen bayan üzülmeyin diye ailesi tarafından yapılır.

İnanışlara göre, ölü kendi defnine katılır ve kendi öldüğünü bilmez. Herkese teselli vermek ister. Cemaat mezarı terk etmeğe başladığında o da gitmek ister ama kafası Benayın taşına değer ve o anda kendisinin öldüğünü anlar. Defin bittikten sonra cemaat fatiha, yasin ve kadir surelerini okurlar. Ölen kişinin aile üyeleri ve yakın akrabaları ağlarken bir avuç mezarın toprağından onların üzerine dökerler. Bu yolla onların üzüntülerinin azalacağına daha sabırlı olacaklarına inanılır (Emani Z. 2016).

Gömülme ile ilgili sahada rastladığımız inanç ve uygulamalar şunlardır:

Ölü ne kadar erken gömülürse o kadar iyidir. Cuma günü öleni Cuma günü gömmek çok sevaptır.

Mezarın üzerine toprak atmak sevaptır.

Toprak atılan kürek elden ele verilmez. Yere bırakılır, başka birisi yerden alır, aksi takdirde peşinden ölüm olur.

Mezarlıktan dönenlere hemen yemek verilir. Bu ölünün ruhu içindir. Yenmelidir.

Yenirse ölüye sevap yazılır.

Ölü kendi ölümünü bilmez. Herkese teselli verir, cemaat mezarı terk etmeğe başlayınca o da gitmek ister ama kafası Benayın taşına değer ve o anda kendi ölümünü anlar.

Ölen kişinin aile üyeleri ve yakın akrabaları ağlarken mezarın toprağından bir avuç onların üzerine dökerler, bu yolla onların üzüntülerinin azalacağına, daha sabırlı olmalarına vesile olacağına inanılır.

Ölüyü taşımak sevaptır. Herkes biraz taşımak ister.

Ölüyü mezara kadar en az üç kere yere koyup fatiha okuyup giderler.

Ölen kimse genç veya nişanlı ise defin sırasında aile ve akraba kadınları ölü önünde ağlayıp oynayarak mezarlığa kadar giderler.

Akşam ezanından sonra defin yapılmaz çünkü “yerler kilitlenir”. Bu “toprak kültü”nün bir sonucudur. Bu uygulamaların Gök Tanrı inanç sisteminde yeri olduğu bilinir (Kalafat 1995: 29).

Binab ve Goşaçay’da (Berazende 2013: 64-66) bir erkek genç yaşta ölürse yas töreninde ters def (gaval) çalınır. Ölen gencin annesi veya başka bir akraba, def çalarken hüznü sözler söyleyip ağıt yakarlar. Annenin çocuğuna yapamadığı düğünün arzusu kalmasın diye bu işlem yapılır. Bazen def çalanın yanında bir zurnacıda olabilir.

Ekonomik bakımdan pazarda ucuzluk olsun diye, bir bayan gasilhanede kaval çalmalıdır. Şimdi ise bu gelenek terk edilmiştir.

4.3. Ölüm Sonrası

3.3.1. Ölü Evi

Azerbaycan’da ölümden sonra yapılan en önemli işlerden biri “helva” hazırlamaktır. Azerbaycan’da bu türlü helvaya “Terek” denir. Akrabada en iyi yapan kişi kesinlikle bu konuda yardımcı olur. Yaklaşık müteveffanın ölümünün ilk saatlerinden sonra evde helva yapma işlerine başlanır. Bazıları ölü evden henüz çıkmamışken evden helva kokusunun gelmesini gerekli görmekteydiler.

Ölü evinden kesinlikle kızartılmış un, gül suyu ve safran kokusu duyulmasına dikkat edilip, yapıldığı sırada sürekli Fatiha okunur. Helvanın miktarı cenaze evine gelen kişilerin hepsine yeterli olacak kadar yapılmalıdır. Geçmişte helvayı pekmezle yapıyorlardı ama günümüzde şerbetle yapıyorlar. *Heris* şehrinde bu helvaya “Ağız Tereği” denir (Emani Z. 2016). Azerbaycan’ın bazı yörelerinde (Kabelnejad 2016) bu helvaya “Acı Terek” de diyorlar, yani damağın acılığını alır. Helva kavurmanın sebepleri şunlardır: Meleklerin bu kokuyu çok

sevdikleri, kokuyu alınca ölen kişinin evine geldikleri ve yapılan dualara iştirak ettiklerine, böylece ölünün sevap kazandığına inanılır. Evdeki acı çüksün tatlı girsün ve ardından bir ölüm daha yaşanmasın diye yapılır. Şüphesiz en çok ölüye sevap yazıldığı düşüncesi ağır basmaktadır. Bu konuda bir başka bakış açısı da ayrılık üzüntüsünü azaltmak ve üzüntülü kişilerin ağlayıp sarsılmalarından dolayı tansiyon değerliklerini dengelemek için tatlı ikram edildiği düşüncesidir. Çoğu yörede genç ölen kişinin helva veya yemeğini yemezler, bu yemeğin ömrün azalmasına neden olacağına inanılır. Hazırlanan helvadan biraz alıp evin tabanına atarlar ‘Allah sana rahmet etsün sen de bizim ağzımızı tatlandır’ denir (Emani Z. 2016). Bağ Meruf da, Tebriz’e yakın bir köy, (Kabelnejad 2016) helvadan bir bölüm alınır ve cenaze evinin giriş kapısına yapıştırılır.

Defin işlemi tamamlandıktan sonra ardından mezarlıktan gelenlere ve evdeki konuklara yemek dağıtılır. Geçmişte (Emani Z. 2016) ölü evinde yemek yapılmazdı. Akraba veya komşulara un dağıtılırdı. Un dağıtılan evlerde ekmek yapılır ve yemekler hazırlanırdı. Cenaze evinde mezarlıktan dönen kişilere ve gelen misafirlere dağıtılırdı. Ölenin ruhu için dağıtılan yiyeceklerden mutlaka yemek gerekir. Çünkü ölenin ruhu için dağıtılan yiyeceklerden yemek, ölüye sevap kazandırır. Yemek hazırlanması birkaç gün böyle devam eder. Taziye evine gidilirken pirinç, yağ, un, şeker, çay ve başka malzemeler götürülerek ölü evine yardım edilir. Bazen para verilerek de yardım edilir. Bu malzeme ve işleme “ Yaslık, Yaslamak, harc etmek⁵⁵ “ denmekteydi.

Ölüyü mezara gömdüktün sonra, birinci gece yerinin değiştirilmesi ve mezarın onu sıkıştıracağı inancı vardır. Ölüyü gömdükten sonra ilk gece çok önemli sayılır bu inziva ve ayrılmayı ölen kişi daha rahat geçirsün diye İslami uygulamalar doğrultusunda “Vahşet Namazı⁵⁶ “ kılınır. Aslında bu namazla geçiş yapan kişiye manevi destek verilir ve onun yalnızlıktan korkmamasına ve daha rahat uyum sağlamasına yardımcı olurlar. Ayrıca bu şekilde geride kalanlar üzerlerine düşeni yapmış oldukları için ölüm olayının acısını ve

⁵⁵ Azerbaycanca “Yaslıq, Yaslamaq, kherc çekmek” denmektedir.

⁵⁶ İran ve Azerbaycan’da bu namanaza “Vahşet namazı“ denilir. Vahşet Arapça kelimedir ve korku anlamındadır.

üzüntüsünü bir nebze de olsa azaltarak yeni duruma alışmaya çalışırlar. “Vahşet Namazında” birinci rekatta bir Hamd suresi ve Ayetelkürsü okunur, ikinci rekatta bir Hamd suresi ve on tane Kadir suresi okunur, son olarak ölünün ismi ve baba adı söylenir ve bu namazın sevabının onun ruhuna hediye olması dilenir. Bu namazın akşam namazından sonra kılınması tavsiye olunur.

Akşam olduğunda cenaze evinin kapısı yarı açık bırakılır, kapıya bir tane fener asılır. Bu fener cenaze evinin simgesi olarak yer alır. Aynı zamanda da ateş kültü inancından da düşünülür, ateş (od); ölüyü kendi evine uğradığında ölü evini de geride kalanları kötü güçlerden ve ruhlardan korunmasını sağlar.

Köy ortamı küçük olduğu için gündelik yaşamda yapılan işlemler ve uygulamalar daha kolay takip edilir ve kontrol edilir. Bu nedenle köylerin kültürel yapısı günlük halk yaşamında baskındır. İnançlarda bulunan düşüncenin özünü ve ruhunu algılayabilmek ve açıklayabilmek için bilhassa geçiş ritüellerinde köylere uğramamız gerekir, zira inanç ve törenlerin yapısı buralarda korunmuş ve canlı müze gibi saklı kalmıştır.

Azerbaycan’ın Karadağ bölgesinde Molan köyünde (Ferzi 2016) ölüm geçiş ritüeline “yas” (Yas tutmak, Yasa gitmek) denilir. Ölüm haberi ulaştığında köylüler birlikte yazılmamış sistem ve programla birleşir, kefenleme, defin işleri, ihsan yemeği ve dağıtımı vs. çalışmaları yürütülür. Böylece ölenin yakınlarıyla işbirliği ve empati yapılarak iktisadi problemlerin giderilmesine çalışılır. (Tarımcılık ve hayvancılık yaşamından dolayı müteveffanın yoksunluğunu giderirler). İlginçtir ki törenin tümünde erkeklerin bulunması yoğundur ve meyyit yıkamasından defnedilmesine, ikram, pişirme ve dağıtımına kadar bütün işleri erkekler üstlenirler. Köylerde yaygın geleneklerden dolayı tüm kişiler tören boyunca kendi görevlerini bilirler ve en iyi şekilde yerine getirirler. Birkaç kişi köyde eşeklerle çeşmeden su getirme işini üstlenirler. Normal şartlarda kadınlar çeşmeden su tedarik ederler. Sadece “yas” töreninde erkekler bu görevi üstlenirler. Birkaç erkek ekmek yapmak için evlere un dağıtırlar ve aynı anda en az on beş evde ekmek yapılır. Sonra hemen erkekler ekmekleri toplayıp adak ve ihsan yapılacak yere götürürler. İki kişi ip çuvalla (Azerbaycan’da Telis söylenilir) evlerden tabak ve kaşık toplarlar böylece tüm köy halkı bir araya geldiğinde

hepsine yemek tabağı bulunur. Kaşık ve çanak alüminyumdandır. “Teneke” de denilir. Tören sonunda herkes verdiği kendi malzemelerini ayırıp götürür. Köylerde iki kişi bulaşıkları yıkarlar. Onlar iki özel büyük kapta sıcak su doldurur ve bulaşıkları yıkarlar. Söylendiği gibi yas boyunca yapılan işlerin hepsi erkekler tarafından yapılır. Köyde iki kişi mezar kazma, kefenleme ve defin işini üstlenir. Mezarlıkta her ailenin kendisine has aile mezarlığı yeri vardır. İki erkekte meyyiti yıkamaya görevlidir ve iki “kazan” sıcak su ile ölüyü yıkarlar. Yemek pişirmek için belirli kişiler işbirliği yaparlar. Köylerde ikram edilen yemek “Şorba”⁵⁷ dir. İki sığırı kesip, kalan kişiler de eti sadaka olarak öğlen yemeği yaparlar. İki kişiye bir tas çorba verilir.

Sabah Saat on bir civarında ölüyü evden çıkartıp kefen ve defin töreni yapılır. Kefen ve defin töreni sonunda herkes gücü yettiği kadar “yaslama” isimli bir kasaya para atardı, burada toplanan para ile yas töreni masrafları karşılanırdı. Diğer köylerden gelenlerden para alınmazdı, onlarda güçleri yettiği kadar gayri maddi yardımda bulunurlar. Öğlen yemeği tüm köy halkı bir ayara gelerek dağıtılırdı. Yemek hazır olmasaydı yumurta pişirilip ana yemek hazırlanana kadar dağıtılırdı.

4.3.2. Belirli Günler

Azerbaycan’da ölen kişiyi azizlemek (aziz eylemek) için onun ayrılık üzüntüsünü başkalarıyla paylaşmak, aile ve akrabasının üzüntüsünü azaltmak ve ölen kişinin ruhuna sevap kazandırmak amacıyla belirli günlerde anılır.

Ölüye üçüncü, yedinci ve başka günlerde yapılan törenlerde ölünün “Geçiş” yaptığına inanılır ve aynı zamanda kalanlarda bu aşamayı hayır dualar ve hayrat dağıtmakla ölüye bu geçiş sürecinde yardımcı olurlar ve kendileri de geçiş yaparlar.

⁵⁷ Şorba: Besleyici, hızlı hazırlanan ve Azerbaycan’ın damak tatına yakın bir yemektir. Bu yemek kurban kesilmiş hayvanın eti, patates, bitki ve soğanla hazırlanır. Geçmişte geçiş törenlerinde yemek zamanı misafirlere Şorba ile ikram edilirdi.

Azerbaycan'da ölünün gömüldüğü gün “Şami gariban”, “3. günü veya Taziyesi”, “ilk cuması”, “40. günü” ve “yılı” özel bir biçimde anılır. Aynı zamanda ölüm gününden kırkına kadar her perşembe günü ölünün evinde toplanılır ve “perşembesi” yapılır. Aslında bu tür günler adı geçen sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler, giderek yaygın ve kesin kural niteliğinde halk kültürüne yerleşmişlerdir. Geçiş dönemi âdetlerinin pek çoğunda bu sayılara rastlamak mümkündür. Örneğin bebeğin kırkı uçurulur, kırkılması yapılır. Bu sayılar başka toplumlarda da görülür. Eski Türklerde cenaze törenlerinde de at yarışları düzenlenir. Ölü aşı denen ziyafetler verilir. Ölünün 7 ve 40 günlerinde yapılan yemekler aslında İslami kurallar gereği değildir. İslamiyet'e göre bu yemekleri yapma zorunluluğu yoktur, fakat zamanla 7, 40 ve 52 gibi sayılar İslamiyet'e girerek İslami renge bürünmüştür. Böylece İslamiyet'in aslında olmayan bir pratik İslami nitelik kazanmıştır.

4.3.2.1. Şami Gariban⁵⁸

Cenazenin defnedildiği günün akşamı genellikle saat 5'den saat 8'e kadar bu tören düzenlenir. Geçmişte bu tören ölen kişinin kendi evinde, yakın akraba veya komşusunda yapılırdı, günümüzde kadın ve erkek töreni camide aynı saatte iki başka bölümde olmak üzere yapılır. Saydığımız törenlerin hepsinde perşembe hariç töreni idare edip, fatiha okutturup, gelen misafirlere teşekkür edip ve en önemlisi mersiye veya nohe⁵⁹ okumak için bir “Mersiye han⁶⁰” davet edilir. Geçmişte ölüm törenleri evde geçirilirdiği zaman, “mersiye

⁵⁸ Şami Gariban: Bu terim aslında Arapçadır. Kendi ülke ve şehrinden uzakta ölen kişilerin gecesi anlamındadır ve zor ve acı bir durumun anlamını taşıyor. Neden bu terimi ölümden sonraki ilk törene söylüyorlar? Şia dinsel inanç sisteminde, şiaların üçüncü imamı, İmam Hüseyin, Kerbela çölünde Yezidin ordusuyla savaşmış ve şehit olduktan sonra onun aile, mürit ve çevresindekiler çok acı çekip, zor anlar yaşamışlardır. Savaşta sonra, İmam Hüseyini kayıp edip, düşman ordusunun acı yaşattığını anlatmak için Aşuranın 10'uncu gecesine “Şami gariban” denilmiştir. Ardından, müslüman ve şia aileler kendi sevdiklerini kayıp edince, ilk ayrıldıkları gecenin acısını ve üzüntüsünü anlatmak için bu terimi kullanırlar.

⁵⁹ Nohe (Monody): Şiaların 12 imamlarına okuyup, yüksek sesle ağlamak için söylenen şıadır, Şia imamlarına aid ağıt.

⁶⁰ “Mersiye han”: Bu terim iki kelimeden oluşmuş. Mersiye (Elegy): Ağıt anlamının farsçasıdır. Han: okuyan, söyleyen kişi anlamındadır.

han” denilen birisi yoktu, kadın ve erkek bölümlerinde Kuran ve fatiha okunurdu, ve kadınlar (Azerbaycan’ca okhşama) ağıt yakarlardı. Ama günümüzde törenlerin yapısı değişmiştir ve her bir tören camide yapılmaktadır. Törende “Mersiye han” caminin önünde mikrofonu eline alır, ölünün durumuna bağlı (anne, baba, genç olmasına bağlı olarak) ağıtlar söyleyip törende olanları ağlatır, ara sıra gelen misafirlere teşekkür eder, törenin son 30 dakikasında sözü davet olunan imama verir. İmam vaaz verip, İslamda vurgulanan hükümler ve uygulamaları anlatır bazen de sosyal yaşamda önemli olan konular hakkında konuşur. Son olarak fatiha okur ve tören bitirilir. Aynı zamanda camide çalışan kadın ve erkekler Kur’an’ın her bir cüzünün ince ve kitapçık şeklinde basılmışını talep eden misafirlere verirler. Alan kişiler ise ölünün ruhunun sevap kazanması için okurlar. Geçmişte misafirlere helva ve yemek dağıtılırdı. Ama günümüzde genellikle camide veya evde olursa hurma, çay ve helva dağıtılır ve en yakın akrabalara akşam yemeği ikram edilir. Bu tören için hızlıca sade ilan basılır ve mahallede duvara yapıştırılır.

4.3.2.2. Yas Töreni (Taziye)

Üçüncü gün yapılan törene “üçü veya Taziye” denir. Buna katılım daha fazla olur. Şami garibana gidemeyenler “üçü veya Taziye” mutlaka katılırlar, geçirilen törenler içinde hepsinden daha önemli sayılır. Geçmişte bu tören erkek ve bayan için ölen kişinin kendi evinde veya yakın akrabasının evinde yapılırdı. Bazende erkekler camide ve kadınlar evde bu töreni geçirirlerdi, halbuki şimdi erkek ve kadın törenleri ikiside camide aynı zamanda geçirilir. Tıpkı şami gariban yas töreninde olduğu gibi töreni idare etmesi için “Mersiye han” ve bir imam davet edilir. Taziye için kesinlikle ilan (İlan bölümünde söylendiği özelliklerle) basılır. Şehrin çeşitli mahalle ve kalabalık yerlerinde duvara yapıştırılırdı. Baş sağlığı için gelen misafirlere hurma, helva, çay ve kahve dağıtılır. Akşam yemeği için şami garibandan daha çok misafir davet edilir. Günümüz törenlerinde mumlarla, çiçeklerle masa ve caminin giriş kapısını süslerler. Fakat geçmişte böyle süslemeler çok ayıp sayılırdı. Geçmişte helva, yemek dağıtılır, misafirler evden çıktığı zaman onların eline gül suyu dökerlerdi. Gül

suyunun üzüntü ve depresyonun geçmesinde yardımcı olduğuna, müslümanlar arasında dinsel değere sahip olduğu için sevap kazandırdığına inanırlardı.

Karadağ bölgesinde Molan kentinde (Farzi 2015) kişi köyden uzakta ve gurbette ölmüşse (kadın, erkek, genç ve yaşlı fark etmez) cenaze köye taşınır ve ölü evinde “şahsey” töreni yapılır. Şahsey töreni, ritmik ve yallı gibi fiziki el ve ayak hareketleriyle yapılan törendir. Bizim yas törenlerimizde sadece bu türlü ölümden mersiye ve dini kavramlar taşıyan şiirler söylenir. Başlanışta şöyle denilir: “Alem karaya boyandı, Ya Hüseyin, Ya Hüseyin...”. Şia dinsel inancında İmam Hüseyin’in evinden uzak, gurbette ölümü, onun ölümünü daha hüznü eder. Bundan ilham alarak kendi köyünden ve ailesinden uzak ölene özel yaslama yapılır.

4.3.2.3. İlk Cuma Günü

Definden sonra ilk cuma günü önemli günlerdendir. Tebriz’de sabah mezara gidilir, akraba komşular öğlen yemeğine davet edilir, sonra evde veya camide kadınlara özel olan mevlit okuması yapılır. Kur’an okuyup ağıt yapan bir bayan davet edilir. O kişi, Yasin suresini okuyup bazen ağıt söyleyip töreni yönetir. Bu törende misafirlere ikramlar aynen taziye töreninde olduğu gibidir. Tebriz’de Cuma günü töreni kadınlara hastır. İlk Cuma için gelen misafirleri haberdar etmek için ilan basılmaz, akraba-komşu vasıtasıyla haberleşirler.

4.3.2.4. Cuma Akşamları

Taziye töreninden kırka kadar olan dört perşembe ölen kişinin “cuma akşamları” sayılır ve bu günlerde mevlit okunur. Helva, hurma, çay ve yakın akrabaya yemek dağıtılır. Kapı yarı açık bırakılır, kapıya bir tane fener asılır. Müteveffanın akrabaları kalabalık olursa Perşembe akşamı töreni yakın akrabaların evinde geçirilir hatta tören ve perşembe akşamı masrafları akrabalar tarafından temin olur.

Cuma akşamları ölünün ruhunun kendi evine, kendi ocağına, uğradığı, evde yaşayanları iyi durumda görürse sevinip rahatladığına inanılır. Bu nedenle cuma akşamları güzel ve etli yemek pişirmeyi tavsiye ederler. Hatta her perşembe helva pişirmenin bir nedenin de bu olduğu söylenebilir. Ayrıca, iyi ve hayırlı sözlerin konuşulması ve akşam evin ışığının kapatılmaması tavsiye olunur (Emani Z. 2016).

4.3.2.5. Kırk

Bu günler içerisinde yaygın olan ve kesin kural niteliğindeki diğer önemli gün ölümden sonraki “kırkıncı” gündür. Buna “kırkı” denir. Ölünün kırk’ı çıktı denir. Artık ev sahiplerinin biraz daha iyileşme, toparlanma zamanı gelmiştir. Sonuçta halk inançları bağlamında kırkıncı günde ölünün vücudu yıpranmaya başlar ve ruhu başka dünyaya geçiş yapıp “Uyum” aşamasına geçer. Başka tarafta kalanlarda kırk günden sonra Kırk töreni yapmakla bu kayıp etme ve ayrılma olayına uyum sağlamaya çalışırlar.

Kırkıncı gününde de taziye günü gibi işlemler uygulanır. Bu gün de kalabalık olur. Cumasına sadece kadınlar katılırken kırkına erkekler de katılır. Kırk için ilan basılır. İkramlar aynen taziye törenindeki gibidir. Genellikle sabah erkenden ölünün mezarına gidilir, yaz saatine göre akşam 5-8 saatleri, kış saatine göre 4-7 saatleri arasında camide “mersiye han” ve bir imam eşliğinde tören düzenlenir.

Belirtilmesi gereken önemli bir hususta, “geçmişte cenaze evi küçük olduğunda ve baş sağlığı dileyenlerin hepsi o evde sığmadığında yas evi iki ev olur, yani sadece ölenin kaldığı ev değil; ölenin komşusu da evini cenaze evi yapardı. Buna da “kapı açmak” denir. Kadın ve erkek ayrı oturma düzeninde oturdukları için cenaze evinde kadınlar, komşu evinde de erkekler otururlardı. Evini açan komşu sanki kendi evinden biri vefat etmiş gibi davranırdı (Gasemi 2015).

4.3.2.6. İlk Yıl dönümü

Tören kırk geleneği gibi ölü evinde ve günümüzde camide yapılır. Sabahın erken saatlerinde yakın akrabalar ve dostlar mezarlığa giderler, akşam yas töreninde siyah giysilerle hazır olurlar ve fatiha okurlar. Paylaşılan yemekler ve yönetimi aynen taziye ve kırk gibidir. İlan basılır. Genellikle misafirler akşam yemeğine davet edilirler.

4.3.2.7. İlk Bayram

Kırktan sonra birinci dinsel veya milli bayram “kara bayram” veya “müteveffanın birinci bayramı” olarak adlandırılır. Akrabalar ve arkadaşlar kalanları görmeye giderler. Yas sahibi gibi misafirlerde siyah elbiseyle törene katılırlar ama kara bayramda ağıt yapmayıp ağlamazlar. Birinci bayramda ikram edilen yemek tatlısıdır, sadece çay ve hurma ikram edilir. Görüş kısa sürer ve resmi bir vazife gibidir.

Açıklama ve analizler gösterir ki (Rencber 2001: 127) yas sahibine yüklenen ağır masraflar, uzun süren törenlerin nedeni, sosyal ilişkilerde geleneksel törenlerin mükemmel şekilde geçirilmesidir. Şöyle ki ailenin bu ritüelleri yapıp yapmaması dinsel adetler ve gerekliliklerle ilgili değildir ve yapılmaması dini emirlerden yüz çevirmek anlamını taşımaz. Törenler ve merasimlerin tümü geçmişte ölü yakınlarının ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama gereğidir. Yani insanın sosyal ihtiyaçlarından kaynaklanır. Toplum bireylerinin sosyal ihtiyaçlarını doğal yolla karşılamak böyle törenlerde, kendi şeklini kabilelerin sosyal ilişkileri türünde (geleneksel, yarı geleneksek ve modern vb.) dinsel ve gayri dini inançlar ve itikatlar (sevap kazanmak, akrabalarla görüş vb.) sosyal değerlendirme niteliği (masraflı ve ağır törenler ve toplantılar yapmak) ekonomik güce göre değişiklik gösterir. Gayri dini inançların miktarı (sihir ve hurafe vb.) böyle törenlerde çok azdır. Genellikle böyle törenlerin yapılma gereğini belirleyen, ruhsal ihtiyaçlarla beraber sosyal-iktisadi ilişkilerdir.

4.3.2.8. Regaip (Ölüler Bayramı)

Günümüzde yalnız ölüler için yapılan bayram “Regaip” kandilidir ki Azerbaycan’da özellikle “Ölüler Bayramı” olarak tanımlanır. Regâip bayramı, hicri takvime göre Recep ayındaki ilk perşembeyi cumaya bağlayan gece İslami inanışlara göre halk arasında yapılır. Mezarlıklarda hazır bulunup ölüler için hayrat verirler. Genellikle helva dağıtılır ve ölü sahipleri evde yaparlar. Keza yılın son Perşembe günü mezarlıklarda hazır bulunmak eski geleneklerden sayılır. Ailelerin maddi durumuna bağlı olarak çeşitli yemekler mezar başında, komşu – akraba kapısına kadar götürülüp dağıtılır.

Karadağ bölgesinde (Farzi 2015) gerçekten “Regaip” veya “ölüler bayramı” önemli bayram ve tören gibi geçirilir. Hava şartları uygunsa aileler mezarlık çimenlerinde piknik yaparlar. Meyve, hurma ve tatlı gibi şeyler dağıtırlar.

İran genelinde bu günü ölüler bayramı olarak tanımıyorlar ve bu tören Azerbaycan bölgesine aittir. İslam dininin uygulamalarına göre bu gece arzular gecesi olarak bilinir ve bu gece ne arzu edilirse Allah’tan ne istenirse alacaksın denilmektedir. Regaip gecesinin kendisine ait özel namazı vardır ve gece ortasında bu namaz kılınırsa sevap kazandırır.

4.3.3. Yas Yemeği

Ölümlle ilgili âdet ve uygulamaların temelini “ölü yemeği”nin oluşturduğu görülür. Bu yemek ölüye sevap kazandırmak ve öte dünyadaki yerini iyileştirmek için yapılır. Ölümlle ilgili uygulamalarda ölü mezarında rahat uyusun diye İslami kuralların yanında geleneksel olanlar da tam olarak yerine getirilmelidir.

Ölü yemeği” her ne olursa ve nerede yapılırsa yapılsın, ölenin ruhu ya da canı için verilmektedir. Kaşgarlı Mahmut, ölüyü gömdükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen bu yemeğe “yoğ” adı verilir, der (Divanü Lügat-it Türk 1998:796).

Bu uygulamalar ölenin yakınlarının ona son görevleridir. Bunlar yerine getirilmezse ölünlün ruhu rahatsız olabilir ve geride kalanları da rahatsız edebilir. Bu uygulamaları yapmayan ölü

sahipleri kınanmakta ve bu da onlar üzerinde toplumsal bir baskı oluşturmaktadır. Ölü yemeği ölünün yedisinde, kırkında, defin sonrası dağıtılan yemekte karşımıza çıkar. Başka bölümlerde söylendiği gibi esas yemek Helvadır. Azerbaycan’da Helvayı hazırlamak için unu iyice yağda kızartıp sonra şerbeti ona ilave ederler. Bazı yörelerde özellikle Tebriz’de safran atmak çok önemlidir. Geçiş dönemlere ait ritüel yemeklerinin hepsi tatlıdır ve geçiş dönemi ona ait olan kişi, kendisi onu yemeyip (doğumda dişlik veya hedik ve ölümden helva gibi) çevresindekiler yiyor ve sevapı veya iyi etkisi ona gidiyor.

Yas töreninde helvadan sonra ikinci önemli yemek ana yemek dağıtımıdır. Genellikle az zamanda hazırlanan tonik ve besleyici bir yemeği düşünmüşlerdir. Geçmişte çeşitli yörelerde ana yemek olarak “Şorba” akraba ve komşular tarafından hazırlanır ve misafirlere dağıtırdı. Günümüzde özellikle şehir yaşamında pilav, kebab veya tavuk “Şorba”nın yerini almış durumdadır. Bu okunan dualar ve dağıtılan yemekler sayesinde ölünün acısının hafiflediğine inanılır. Ölü yemeği evrenseldir ve geçmişten günümüze devam eder. Bu yemeklerde ikram edilenler yöreden yöreye, kişilerin ekonomik durumuna göre değişir. Ölü yemeği âdeti eski Türklerde de görülen bir adettir.

Ölü gömme işlemi tamamlandıktan sonra mezarlıktan dönenlerin ölü evinde topluca yemek yemeleri ve içki içmeleri eski Türklerde de görülen bir tür ölü yemeği âdetidir (Türbedar 2005: 104).

Ölen kişinin ardından 7. ve 40. günlerde yemek dağıtılır ve Kur’an-ı Kerim okutulur. “Eski Türklerde de ölünün ruhu için yemek dağıtılır ve at yarışları düzenlenir. Aslında 7., 40. ve 52. gün düzenlenen bu ritüeller İslami bir zorunluluk değildir. Yukarıda bahsettiğimiz sayılar zamanla İslami renge bürünerek yaygınlık kazanmış ve İslamiyette olmayan bir pratik İslami bir pratik olarak kalıcı hale gelmiştir (Dalgıntekin 1995: 45).

4.3.4. Ölünün Eşyaları

Ölen kişinin eşyaları dağıtılır, evde bırakılmaz. Ölüm evden uzaklaşsın, ardından başka ölüm çıkmasın diye ölünün elbise ve eşyaları yıkanır, temizlenir ve fakirlere verilir. Ölen kişi bayan olursa altın ve pahalı eşyaları kendi kız ve gelinleri arasında bölünür. Ayrıca eşyaların verildiği kişi (ölüye duasını eksik etmesin diye) namazlı abdestli, dini bütün biri olmalıdır. Ölünün eşyaları dağıtılmadan önce yakınları hatıra olarak almak istediklerini alırlar. Ailelerde ölünün kıyafetlerinden biri hatıra olarak saklanır. Bazı ailelerde genç birisi ölürse ölümünün kabul etmemeleri nedeniyle hatırasının bozulmaması için odasını hiç bozmadan olduğu gibi tutarlar.

4.3.5. Yas Nişaneleri

Yas ilan etmek için geçirilen özel törenlerle birlikte belirli zaman sürecinde hem kadınlar hem erkekler özel işaretler sergilerler. Bu işaretler genellikle sosyal davranışlardan oluşur ve onların üzüntüsü ve ölen kişiye olan saygılarını gösterir. Bu yas işaretleri ölüm geçiş döneminin önemli davranış tarzlarından sayılır. Ölüm karşısında duyulan acıyı, toplum tarafından tanımlanmış davranış kalıpları içinde sergilemeye Azerbaycan`da “hatır saklamak” denilir ve Türkiye’de bu “yas tutmak” olarak söylenilir. Aslında “hatır saklamak” acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etmektir. Bu davranış kalıpları acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırmaya, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir.

Yas tutma süresi birkaç günle birkaç yıl arasında değişir. En yaygın olanı kırk gündür. Ölünün kırkı çıkmadan yapılan bazı davranışlar hoş karşılanmaz. Ölümün acısından da tıpkı lohusa kadınlar ve bebeklerde olduğu gibi kırk günlük süre içerisinde çıkılır. Ancak yas süresini etkileyen pek çok değişken vardır. Ölenin yakınlığına, uzaklığına; genç ve yaşlı oluşuna; erkek ve kadın oluşuna; kişiliğine; toplumsal yerine; çevresine, sayılıp sevilmesine; ölüm biçimine; başsağılığına gelenlerin azlığına, çokluğuna göre bu süre değişir. Genelde

kadınlar erkeklerden daha uzun süre yas tutar. Bunu belirtmek için araştırma sahamızda “Erkekler daha karısının cenazesinde kendilerine yeni eş bakarlar” denir. Kadının daha duygusal oluşu, çalışmıyorsa zamanının çoğunu evde geçirmesi, anılarına bağlılığı, başsağlığına gelenleri evde onun karşılaması; kocası aracılığıyla kazandığı toplumsal kişiliğini ve ekonomik desteğini yitirmesi gibi pek çok sebep kadınların yas süresinin uzamasının sebeplerindendir. Buna rağmen erkeğin, karısının ölümüyle toplumsal yerini, mesleğini kaybetmemesi, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir. Ayrıca erkek olduğu için toplum tarafından daha güçlü olması, duygusal olmaması, yıkılmaması beklenir (Türbedar 2011: 183).

Yas süresinde gerek kadın, gerek erkek, gerekse ailenin öteki üyelerinin yapmaktan kaçındığı davranışlar şunlardır:

En belirgin işaretlerden biri yas sahiplerinin giysi rengidir. Siyah elbise giymek, müteveffaya yakın-uzaklık akrabalık ve zaman açısından farklıdır. Böyle gelenekler kadınlarda erkeklerden daha yaygındır. Bu işlemle vefat eden kişinin adını ve hatırasını değerlendirip sevgiyle anmak için siyah elbise giyip hüzünlü davranmak bir simgesel işlem gibi kullanılır. Önceleri yalnız başörtüsü veya siyah eşarp bunun işaretiydi lakin günümüzde tamamen siyah giysi daha yaygındır. Erkeklerde yalnız kırk gününe kadar siyah gömlek yeterlidir. Kadınlar en yakınları için bazen bir sene siyah elbiseyi çıkartmazlar ve evde siyahtan başka kullansalar bile toplum içinde siyah elbiseyle dolaşırlar aksi taktirde kınanırlar.

Düğün veya eğlence törenlerine katılmamak yaslı ailelerin gerekli davranışlarından sayılır.

Tatlı satın almamak ve misafirlere tatlı ikram etmemek yas törenlerinin resmi adetlerindendir.

Tıraş olunmaz.

Akrabada veya komşuda düğün yapan birisi olursa ya ileri bir tarihe alır veya yaslı aileden izin alıp sessiz sedasız yaparlar. Bu yolla onların duygularını anladıklarını ve duygularına saygı gösterdiklerini hissettirirler.

Televizyon, radyo ve müzik bir süre açılmaz.

4.3.6.Yastan Çıkartma

Yas törenine sosyal yaşam açısından bakarsak genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yas tutarlar. Kadın çoğu zaman evde başsağlığına gelenleri karşılaması öte yandan kocası aracılığıyla toplumsal kişilik kazanması ve ekonomik destek bulması bu desteğin kaybıyla da büyük bir kişilik bunalımına girmesi acısına yoğunluk ve süreklilik kazandırmaktadır. Buna karşılık erkeğin karısının ölümüyle toplumsal yerini, mesleğini ve kişiliğini kaybetmemesi, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir.

Şehirlerin aksine köylerde ölüye saygı ve hürmet yüksektir. Köylerde ölünün değeri diriden daha yüksektir. Ölen kişi iyi insan olarak kabul edilir ve arkasından konuşulmaz. Ölünün azizliğini yaşı belirler. Ölü yaşlıysa yas töreni kırk gününde biter aksine genç ise bu tören bir yıl sürebilir (Ferzi 2016). Ölünün arkasından hiç konuşulmaz ve konuşulursa “toprağı haber götürmesin” denilir. Ölünün dilinden bir söz söylenmez.

Yaslı aileyi günlük yaşama geri döndürmek için çevresi tarafından yapılan bazı uygulamalar vardır. Bu işi akraba reisi olan kadınlar kadınlar için ve erkekler erkekler için yaparlar. Ölen kişiyle mesafeye bağlı olarak ölümden üç veya kırk günden sonra ölen kişinin yakın akrabalarını evlerine götürüp orada fatiha okuyup evlerine bırakırlar. Dükkanları veya iş yerlerine götürüp işe başlamasını isterler. Yaslı eve gelip yaslı ailenin ocağını yakarlar.

Köylerde hayvanlarını sağıp yemek verirler. Bir yıla kadar akraba komşular yaslı aileye işlerinde yardımcı olup yalnız bırakmazlar. Yaslı ev bayram için kendisi evini temizlemez,

onun evini temizleyip “kurumlar⁶¹”lar. Zumar⁶²ların tutarlar. Yılın son çarşambasında akrabalar ölen kişinin evine gelip ekmek yaparlar (Emani Z. 2016).

Karadağ bölgesinde (Farzi 2015) aile bireylerinin ölümü ilkbahar veya yaz ve mahsul biçim dönemindeyse köylüler insan gücü yetersizliğini gidermek ve telafisi için yaşlı aile yardımına gidip ürün toplamakta yardımcı olurlar. Kadınlar örf ve geleneklere göre nohut ve mercimek toplamakta yardım ederler.

Bağ meruf'ta (Kabelnejad 2015) yılın son çarşambasında bir gelenek olarak her aile kendisine bir ateş yakıp hastalık ve kötülükleri onun içine atmak amacıyla üzerinden atırlar, cenaze evi kendisine ateş yakmaz ve komşular onlar için bu işi yapar.

Tebriz'de yas sahibi belirli süreden sonra siyah giysilerini çıkartması için kumaş, eşarp veya elbise hediye verilir. Kadının eşi ölmüşse bir sene veya anne babası ölmüşse üç ay yaslı kalır. Bu süreçten sonra yas emarelerini kaldırmak için “Hatırdan çıkartma” töreni akrabaların akbirçeği⁶³ ve birkaç diğer yakın akraba kadınlarıyla “yaşmak⁶⁴” ve “kumaş” satın alınır ve yaşlı kadının görüşüne giderler. Hediyeleri kabullenirse, Hatır saklamağa son verilmesi için ertesi gün diğer kadınlarla beraber “Kaş alan”⁶⁵ denilen kadınla birlikte cenaze evine gidip tüm bayanların kaşını alıp, saçlarına kına yakarlar (Takizadeh 2015).

Genelde yasa son verme kırk gün veya bir yıldan sonradır. Yukarıdaki konularla birlikte bazı ailelerde televizyona bakılmaz, müzik dinlenmez. Bu aileleri yastan çıkartmak için akraba reisleri yaşlı eve uğrayıp evdeki radyo ve televizyonları açarak ailenin yastan çıkmasına öncülük eder. (Farzi 2015) Ayrıyeten cenaze evinin akraba ve komşuları yastan çıkmalarına yardımcı olur. Kırk töreninde misafirlerden kendi gündelik yaşamlarına dönüp ve siyah

⁶¹ “Kurumlamak” evinin tozunu alıp temizlemek anlamındadır.

⁶² Yazın son ayında kışın için yiyecek toplamağa denir.

⁶³ Azerbaycan'da aile ve akrabada yaşlı ve saygılı bayanlara kullanılan terim. Erkelere de “*ak sakkal*” denir.

⁶⁴ Yaşmak: Azerbaycan kadınlarının baş örtüsüdür. İpekten dokunur. Kendine ait özel motif ve kalıpları vardır. Yaşmağın boyutu büyük olup kadınlar baş, boyun ve yüzlerin onunla kapatırlar.

⁶⁵ Geçmişte kuaför işini yapan bayandır, genellikle evlere gidip kadınların kaşını alırdı.

giysilerini çıkartmaları rica olunur. Devamında cenaze evi bazı yakın akraba ve komşularına kadın olursa kumaş veya yazlık, erkek olursa gömlek veya kumaş alıp evlerine gider ve siyahların çıkartılmasını ister.

Heris'te (Emani Z. 2016) cenaze evi kına ile Nabatı (bir türlü şeker) komşu akraba evine götürüp ve onları hatırdan çıkartır. Cenaze evi genellikle bir yıldan sonra yastan çıkar. Akrabada olan gençler ise iki kırktan sonra (yani 80 günden sonra) ve yaşlılar nevrüz bayramından sonra yastan çıkar. Çevre ve akrabada böyle yas tutmak, yas sahibine saygıyla beraber duygusal yaşamlarına da yardımcı olurlar.

Kadının kocası ölürse⁶⁶ kayın validesinde kalır ve kayınvalidesi ona ve çocuklarına sahip çıkar. Bir yıldan sonra evde bekar veya evli kayını olursa (kadından küçük olsa bile) onunla evlenmelidir. Şimdi bu yazılmamış yasa kaldırılmışsa da bazı köylerde kadının sosyal ve ekonomi durumu zor olmaması için hala geçerlidir.

4.3.7. Başsağlığı ve Avutucu Sözler

Bir yakınını kaybeden acılı aileye yakınları tarafından yapılan ziyarete “taziye gitmek” denir. Taziye gitmek çok önemlidir ve ihmal edilmeden yerine getirilir.

Kalıplaşmış başsağlığı dilekleriyle acılı aileyi avutmak, yaşamın gerçek alanına geçmek ve acısını paylaşarak azaltmaya çalışmak amacıyla söylenen sözlerden birtakım tipik örnekleri sıralayacak olur isek:

Allah sizlere uzun ömürler versin.

Allah sabır versin.

Allah evlatlarınıza uzun ömürler versin.

Mekânı cennet olsun.

Allah beterinden saklasın.

⁶⁶ Azerbaycan'da kocası ölen kadına “Dul” denir.

Allah rahmet etsin.

Son kamınız (üzüntünüz) olsun.

Kendine tokhtaklıq ver. (Kendini sakın tut, sabırsızlık etme)

Başınız sağ olsun.

4.3.8. Ağıtlar

Ağıt yakan insan, söz ve ezgi yoluyla psikolojik olarak rahatlar. Ölenin ruhunun yaşadığı ve ölünün kendi cenazesini gördüğüne inanıldığı için yakılan ağıtların mefta tarafından duyulduğu düşünülür. Bu nedenle ağıt, ölen kişi ile geride kalanları arasında bir tür iletişim biçimi olarak karşımıza çıkar (Türbedar 2011: 186).

Toplumumuzda duygularını ağlayarak dışa vuran kadınlara karşın erkeklerin ağlaması ayıp sayılır. Dolayısıyla ağıt yakma daha çok kadınlar arasında görülür. Ayrıca ağlayıp, ağıt söylemek ölen kişinin çevresinde olan yakın kadınların görevi sayılır. Birisinin kız çocuğu olmazsa “ölümünden sonra ağlayanı yoktur” diye söylenilir. Ağıtlarda ölenin kişiliği, yaşarken yaptıkları, yaptığı bazı şeylerin hikâyeleri, bir daha geri gelmemesinden duyulan üzüntü vs dile getirilir.

Kadınların diğer belirgin yas emarelerinden biri de, kendi yüzlerini yaralamak ve kanatmaktır. Böyle emareler yazılı olmayan bir kural gibi yaslı kadınların görevi sayılabilir. Günümüzde bu eylem yaygın değildir hatta hiç yapılmıyor. Eskiden ağlamayan, ağıt yakmayan kişiler kınanırken, bugün ölüsünü rahatsız ettiği için çok ağlayıp feryat eden ve isyan edenler kınanmaktadır.

Azerbaycan halkının arasında yaygın olan uygulamalarından birisi de ağıttır, halk edebiyatında bir türdür. Ayrıca yas kültürünün başlıca unsurlarındandır. Ağıtlarda genellikle ölüm, ölüm nedeni, ölümün nasıl gerçekleştiği, ölen kişinin yaşarken neler yaptığı, geride kalan muratları, ağıt söyleyenin durumu ya da ölü yakınlarının durumu konu edinmektedir. Kimi ağıtlar ise ölünün ağzından yakılır. Bunda da genel olarak yukarıdaki

konular işlenmektedir. Azerbaycan’da ağıta ohşama (ağıt) denilmektedir. “Ohşama” Ninniler gibi kadınlara hastır ve azizlerinin yoksunluklarını anlatır. Bazı bölgelerde ohşama söyleyen kadınlara “mişgar/muşgar” denir. Ayrıca ohşama gizli işlevler de taşımaktadır. Gizli işlevlerinden biri ölen kişiye karşı önceden akrabalar tarafından yapılan haksızlık ve kötülükleri dolaylı şekilde hasret dolu sözlerle anlatmaktır. Bazen taziyede söylenen bu tür ohşamalara karşı tarafta olan akraba da ohşama okumakla karşılıklı cevap verir.

Ağıtlar genellikle form bakımından “bayatı” (mani) gibidirler iki mısra ve yedi heceden oluşur, maniden ayırt eden yapısı hüznü ve kederli konularıdır. Örneğin;

Bu dağda ozan ağlar
Od yanar kazan ağlar
Garip yerde ölenin
Kabrini kazan ağlar!

Ağıt söylerken çoğu zaman kaç mısra veya cümle giriş bölümü olarak ilave ederler. Bunların tümü yas töreninin şartlarına uygun doğaçlama yapılır.

Göçebelere yaygın ağıtların bir sırası Savaşçı⁶⁷ sözleri gibi ardı ardına okunur.

Örneğin:

Saya-yaya nenem vay

Gara giyen anam vay

Oğlu ölen nenem vay

Günü dönen nenem vay

⁶⁷ Savaşçı: Azerbaycan topraklarında köy seyirlik oyunları çerçevesinde ele alınan saya geleneğinin menşei, Türklerin eski bolluk törenlerine ve animizm (canlılık) inançlarına dayanır. Kuzuların, gebe koyunların karnında yüz gün olduğu zamana rast gelen saya törenleri Türk dünyasının çoklu yörelerinde bulunmaktadır. Ayrıca, ilk bahar yaklaştıkça savaşçılar ahşaptan yapılan bir tekemi ellerinde oynatarak türkü söyleyerek mahalleleri gezip ve baharın gelişini haber verirlerdi.

Kol kanatsız dedem vay

Kehir atsız dedem vay

Yalgız, yalgız ne gezer

Toy baratsız dedem vay

Gel oğlum namert olma

Atan için dert olma

Koca deden yazıktır

Gelin kolbağı kolda

Adaxlın (nişanlın) gözü yolda

Gel oğlum namert olma

Atan için dert olma

Bazıları düz yazı olarak söylenir. Örneğin; eğer ölen kişi genç ve savaşçıysa ağıt şöyle başlanır;

Açılmayan tüfeğin, siğrilmeyen hançerin öz canına kurban, ay gibi doğdun, gün gibi battın, binende ata bağrın yardım, düşende yere bağrın yardım, saydığına selam verdin, düşmanına dirseh gösterdin, kanimine kan yutturdun, altının beddo atına, çiğininin süzen tüfeğine, terkinin hurcununa, Keserli sözüne anan kurban (Sarrafı 2010: 31-32).

Ohşamalar farklı bireyler tarafından (anne, abla, gelin aday, yabancı vs.) söylenilir, ölen kişinin yaşadığı durumları anlatır (ölüm halinde, bekâr, mahpustaki kişi, evlenmekte olan aday vb.).

Annenin oğluna okşaması:

Gidersin Eğlenirsin

Yaman dil öğrenirsin

Dilinden bir kâğıt ver

Görüm ne vakit gelirsen!

Beni vurdu üç yılan

Yumurtası puç olan

O kimdir benim gibi

Haslı (khesili) göy biçilen

Böyle bir okşamay! genç evladı ölen anne söyler, bu okşamanın şöyle bir hikayesi vardır: Tanrı Azrail'i can almaya görevlendirdiği zaman, Azrail işe koyulur, amma gençlere yetişince, onlar Azrail'e derler ki: - biz hala genciz, bizim arzumuz var, canımızı alma! Azrail onların canını almakta çekinir, böyle olunca Tanrı yüz tutar, buğday tarlasından çalışan çiftçiyi gösterir der;

- Bak, çiftçi nasıl yetişmiş ve yetişmemiş buğdayları biçer biçer gidiyor, sende can alırken genç ve yaşlarına bakmayacaksın,ölüm fermanı ulaşan insanın canını alacaksın. Bundan dolayı anne genç ölmüş oğlun, "Hasılı Göy biçilen zemi"⁶⁸ye benzetir ve şu okşamay! dile getirir.

Kız gelinin eşine okşaması:

⁶⁸ "Mahsulü tam yeşil olduğu zaman biçiliyor": Yanı çocuğu tam genç olduğu zaman öldü.

Bu dağdan kotan (qutan) benim

Kotanı tutan benim

Cevan (genç) bahtım ölüp

Ağlarım utanmam

Elinde nar bezerem

Narı hamar bezerem

Sen ki böyle cevan (genç) öldün

Hemişe hor gezerem

Nişanlısı öldükten sonra başkasıyla evlenen kız böyle ohşar:

Gülem güle neyneyim

Güle hizmet eyleyim

Verseler öz gülümü

Özge gülü neyleyim

Hapiste ölen için ohşama:

Apardılar gülümü

Ne koydular ağlayam

Ne kestiler dilimi

Arazi⁶⁹ ayırdılar

Kum ile doyurdular

Ben senden ayrılmazdım

Zulmüyle ayırdılar

Öksüz kalan çocuklar ağıtı:

Arazın gemisine

Urusun zemisine

Hiç namertın balası

Kalmasın emisine (Valayi 2010: 44-45).

Ölü tabutla taşındığı, kefen ve defin sırasında, eve dönüşte, misafirlerin eve geldiklerinde de duruma uygun farklı ağıtlar ve ohşamalar da okunup söylenir. Ohşamalar, ölen kişinin iyilikler, dürüstlükler ve bazen çektiği acı ve zorlukları anlatır, diğer yandan ölen kişinin aile ve akrabalarına gelen keder, yoksulluk ve ölüm şokunu anlatır.

Bazı bölgelerde taziyede ohşama (ağıt) sistematik ve usüllü bir seviyede söylenilir. Ölene yakın olan kadınlar ana görevi taşırlar ve onlar ohşama yaparlar. Ayrıca taziyeye katılan misafirler de onlara eşlik eder.

Heris'te ölene yakın kadınlar ohşama söylerler. Taziyede olan misafirler ohşamanın bazı bölümlerinde olan "Heeey" kelimesine ses verip ohşayan kişiye eşlik ederler. Ohşayan bayanın nefesi yetmezse başkaları ona yardım edip onlar devam ederler bu işe "Ağzından

⁶⁹ İran ve Rusya savaşlarında Azerbaycan iki parçaya bölünür ayrılır, yazılı ve sözlü edebiyatta Araz ırmağı iki ülkenin sınırında olduğu için bu hasret ve ayrılığın simgesi olarak anılır. Arazı ayırdılar/ Kum ile doyurdular / Ben senden ayrılmazdım, bu bölümü "Sehend" lakapıyla adlanan İran'lı şair söylemiş.

Almak” denir. Ama ohşayan kişi sabırsızlık edip kendisi ohşamak isterse çok yorulmasın diye başkaları sadece onun sesini taklit ederler. Buna “Sesini Götürmek” denilir. Ayrıca ohşama ritüelin bir başka özel davranış tarzı şöyledir, bir kadın ohşamaya başladığında sözünün başı ve sonu bir satır şiirle başlayıp biter, bu durumda başka kadınlar ohşamasının ne zaman başlayıp ve biteceğini anlayıp, başka kişi yeni ohşama başlamak isterse veya misafirlerden taziyeyi terk etmek isterse bir ara verip sonra başkası devam eder. Örneğin, iyi, delikanlı ve dürüst bir gencin taziyesinde ohşayan kadın ilk başta bir cümle söyleyip sonra kendi hasret ve üzüntülerin kafiyeli cümlelerde anlatır:

Ben aşık oyan dağlar al kana boyan dağlar

Eli par par kalemlî, gözü narın (ince) yazılı, omuzu ağır defterli, enli kürekli (arkalı), bebr (leoparlı) bilekli, aslan yürekli, asta yerişli hoş danışlı (konuşan), evi sahabsız kalan işliyip dincin almayan (hep çalışıp dinlenmeyen), gelin getirip göz aydınlığı almayan, kız yola salıp hayır dua vermeyen ve ...

Bu yanlar zulmet hanedir necedir uyan dağlar

Bu cümleyi söylemek ohşamanın bitiş noktası sayılır. Ardından başkası ohşamaya devam eder veya ohşama durdurulup ve fatiha okunup, taziyeyi terk edenler başsağlığı dileyip giderler. Güneş battıktan sonra (akşam) ağlamazlar. *Cumartesi*⁷⁰ ve *çarşembe* taziyeli yere gidilmez bu nedenle bu günlerde yas töreni yapılmaz (Emani Z. 2016).

Azerbaycan’ın *Karadağ* bölgesinde ölüm geçişinin önemli davranışlarından birisi kadınların yas töreninde katılım şeklidir. Yas töreninin azizliği ve yas tutmak yönü köyde kadınların varlığı, refakat ve yaratıcılıklarıyla geçirilir. Kadınların bu bölümde bulunması halk inançlarına göre yas töreninin en önemli ve esas yönüdür. Buna “ohşama” ve “Ağlaşma” denilir. Halk inancında bu duruma uygun atasözü “Yasın yaraşığı Ağlamak, Toyun (düğün) yaraşığı oynamaktır”. Buda kadınların geçiş dönemlerindeki önemli rollerin gösteriyor.

⁷⁰ İran’da haftanın ilk günü cumartesidir ve haftanın ilk gününün hayırlı başlaması gerektiğine inanılır.

Bundan dolayı kadınlar yas töreninin düzenleyicileridirler. (Mesela, filan kimsenin yası yaraşıklı değildi demesi yasında ohşayan ve yansıtanları yoktu demektir).

Karadağ bölgesinde mezarlıktan eve döndükten sonra kadınlara özel “Yas” töreni “Ohşamayla” beraber sürer. Köylerde sınırlı sayıda “ohşama” yeteneğine sahip kadın bulunur ve yas merasimlerini bu kadınlar yönetirler. Törende bulunan diğer kadınlar koro grubu gibi onlara eşlik ederler. Musiki bilgileri olmadan doğru şekilde “Bayat Türk”, “Şikeste Fars”, “Segâh” ve “Afşar” makamında okurlar. Ohşama şiirleri genellikle “Bayatı” (mani), “graylı” ve “koşma” olur. Şiir konuları şartlara uygun bazen tekrarlama veya doğaçlama ve yenidirler. Örneğin: iki çocuğunu kayıp ettiyse doğaçlama şöyle der: “Azizim koşa dağlar/ verip baş başa dağlar/ bir dağa dözmeziydim/ çekildi koşa dağla”.

“Miras Sermek” diğer yaygın geleneklerdendir. Ölünün elbiselerini sırayla ve dikkatle odada sergileyip yas tutarlar. Definden kırkıncı güne kadar ölü evinden yas töreni yapılır ve ohşama okunurdu. Ölü gençse babasını, kadın yas törenine davet edip okşama yaparak ağlaşırlar (Ferzi 2015).

4.3.9. Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Köy yaşamında mezarlıklar köy dışından biraz uzakta olur, çok basit ve süslenmemiş taşlar mezar için kullanılır. Hem öz topraklarında olsun hem de ailenin mezara gitmesi kolay olsun diye bazen ölen kişiyi kendi bahçesinde veya tarlasında gömerler. Şehirlerde mezarlıklar genellikle şehir dışında belediyenin belirlediği yerlerde yapılır. Kendine ait morg, cami, gül ve gül suyu satış yerleri, mezar taşı yapan mağazalar ve idari bölümleri vardır. Bugünkü mezarlıklar parçalara (bloklara) bölünmüş ve her parçanın kendine ait numarası vardır. Her mezar hangi blokta, hangi sırada ve kaçınıcı mezar olduğu şeklinde üç farklı numaradan oluşur.

Günümüzde Tebriz’de birkaç tane mezarlık var. En büyük ve daha yeni olan mezarlığa “Vadiye rehmet” ismi verilmiştir. Bu mezarlık şüheda mezarlığı, sanatçılar mezarlığı, aile

mezarlıkları, sıradan insanların gömüldüğü mezarlıklar, siyasi ve suçlu insanların gömüldüğü mezarlıklar olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Şüheda mezarlığında, İran-İrak savaşında ölen askerler veya İslam ve ülkeleri yolunda ölen asker veya sıradan insanlar gömülüdürler. Sanatçılar mezarlığında, Tebriz’de yaşayan çeşitli sahalarda çalışan ünlü sanatçılar, yazarlar, sporcular, artistler gömüldürürler. Aile mezarlıklarında, her aileye bir oda tahsis edilmiş olup aileden olanlar gömülürler. Şahsi olduğu için kapısı her daim kapalıdır. Aile üyeleri mezar ziyaretine gittiklerinde kapıyı açarak içeri girerler. Sıradan insanların mezarlıklarında, adından da anlaşılacağı üzere sıradan insanlar gömülür ve genellikle mezarlığın çoğunu oluşturmaktadır. Siyasi ve suçlu insanların gömüldüğü mezarlıklarda, geçmişte siyasi, suçlu ve hapisanede asılan kişiler gömülmüştür. Mezar taşlarına taş koyulmamış olup belirsiz şekilde tutulmuştur. Günümüzde böyle bir gömme işlemi olmadığı için bu kısım boş tutulmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere mezarlık çeşitli bloklardan oluşmaktadır. Geçmişte mezarlıklarda bir kişi çalışırdı. Bu kişiler mezarlıkta güvenlik gibi çalışırlardı. Bu kişiye “Mircor” denilirdi. Her hafta cuma akşamları yeni gömülen mezarlara, eski gömülen ama kalanları rica eden mezarlara yahut mezarlığın kapısına fener yakıp asardı.

Mezar taşları genel olarak yatay taştan oluşsada bazen dikey taştan oluşur. Yatay taşta birkaç kelime ile ölen kişinin aile durumunu anlatılır, “Burda fedakar bir anne / mihriban bir baba / genç birisi uyumuş” yazmaktadır. Geçmişte mezar taşların üzerine ölen kişinin yüz resmi hiç çizilmezdi ama günümüzde erkeklerin yüz resmi çizilmektedir. Bayanlarda ya hiç bir şey çizilmiyor veya sadece bir bayan şekili yüzü belli olmadan çizilmektedir. Sonraki bölümde ölen kişinin ismi, soyadı, baba ismi, doğum ve ölüm tarihi, mezarlıkta mezarın hangi bölümde yer aldığı bir numara yazılmaktadır. Ölen kişinin ailede olan durumu (anne, baba, genç, evlenmemiş) ile ilgili üç-dört satırdan oluşan şiir yazılır. Yaklaşık yirmi yıldır mezar üzerine dikey olarak taş konulur. Üzerine ölen kişinin ismi, soy adı ve bazen üç-dört satır şiir yazılır. Mezar taşı ölünün kırkına kadar hazırlanmalıdır. Geçmişte genel olarak mermer beyaz taştan yapılırdı ama şimdi mermer siyah taştan hazırlanır. Yaklaşık yirmi senedir nüfusun çoğalması ve mezarlıkların yetersiz olması nedeniyle her bir mezarı iki veya üç kat

yapılmaktadır. Bazen aileler, sadece kendi aile üyeleri gömülebilirsin diye katların hepsini almaktadırlar.

Mezarın başına çam fidanı başta olmak üzere başka fidan çeşitleri ve bitkiler dikilir. Bazı aileler sevabı olduğu için su içmek veya mezarı temizlemek amacıyla mezarlıkta cadde üzerinde musluk yaptırmaktadırlar.

Mezarlara saygılı olmak gerekmektedir ve mezar taşlarının üzerinden yürünmemelidir. Birinin mezarın göstermek için mezarı parmakla işaret edilmez ve eğer işaret edilerek gösterilirse parmağı dişleyeceklerine inanılması gibi mezarlığa gidilince uyulması yahut uygulanması gereken hususlar vardır (Berazende 2013: 64-66).

İslam eğitimi ve Türklerin İslamdan önceki inanca göre ölümden sonra insanın vücudu toprak altında çürüyüp yok olur, ama ruhu başka dünyaya geçer ve yeni bir yaşama başlar ve sonsuza kadar yaşar. Bu inanç ve eğitim esasıyla müslümanlar sürekli mezar ziyaretlerine gider ve gittiklerinde hayra geçeceğini düşündükleri şeyler dağıtırlar. Ruhunu memnun etmek için fakirlere yardım eder, yemek dağıtırlar, sadaka verirler, Kur'an okuturlar.

Cumartesi ve çarşamba günleri mezarlığa gidilmez. Genellikle Perşembe ve Cuma günleri hafta sonu olduğu için (İran'da bu günler hafta sonu sayılır), ayrıca bu günler dinsel bakımdan kutsal günlerdir ve kabir ziyaretleri sevap kazandıran eylemlerdir. Bayram ve kandillerde de ziyarete gidilir. Mezar ziyaretinde bir küçük taşla üç kere mezara vurup ölüyü haberdar ederler ve ölü hazır olur, sonra fatiha okunur. Mezarlık ziyaretine gidenler helva, hurma, son zamanlarda çikolata, meyve suyu, küçük ekmek (Bu tür ekmek Azerbaycan'da çok çeşitlidir ve küke, eheri veya yağlı küke diye adlandırılır) gibi şeyler mezarlık ziyaretine gelen diğer ziyaretçilere dağıtılır. Bazen mezar üzerine kuşların yemesi için buğday serpilir. Bu hayrat dağıtmalarına "ihvan vermek, heyrat (kheyrat) etmek" denir. Hayrat sadece mezarlıkta değil, isterlerse ölen kişinin ailesi kendi evlerinde yemek veya helva, hurma hazırlayıp komşulara ve akrabalara da dağıtabilir. Kur'anı hatim etmek için kadınlar evde toplanıp Kur'an okurlar. Bazen ölen kişinin ailesi bir fırıncıyla anlaşır. Bir günlük veya belirli

sayıda yapılan ekmeklerin parasını öder, müşteriler ekmekleri ücretsiz alırlar ve fırıncıya söyler bunlar hayrattır fatiha okunsun diye.

Ayrıca ruhlar bu dünyadan haber alırlar. Akrabaları iyi bir şey yaptığında sevinir kötü bir şey yaptığında üzürlürler. Ruhlar iletmek istedikleri mesajı yakınlarının rüyasına girerek iletirler.

Eski Türkler, iyi ve kötü ruhları memnun etmek, onların yardımını ve rızasını kazanmak için yiyecek-içecek dağıtırlardı. Bunlara “saçı” denir. Saçılar öz itibarıyla “kansız kurban”lardır. İşte mezarların üstüne serpilerek yiyecekler iyi ve kötü ruhları/güçleri memnun etmek amacıyla yapılır.” Kansız kurbanlar sayesinde kara iyeleri memnun ederek mezardan uzaklaştırmak ya da ak iyelerin yardımını kazanmak amacının güdüldüğü söylenebilir. Mezar üzerine arpa ya da buğday serpilmesindeki amaç; mezar başına gelen hayvanların bunları yemesi ve ölüye sevap kazandırması içindir (Artun 2010:196).

SONUÇ

Çalışmamız insan hayatının önemli safhalarından olan “Geçiş Dönemleri” (Doğum-Evlenme-Ölüm), İran ülkesinde yer alan Doğu Azerbaycan ili esas alınarak yazılı kaynak ve alan araştırmasına dayalı olarak ele alınmıştır. Tez çalışması olarak bu konuyu almamızın nedeni Azerbaycan halk kültüründe geçiş dönemleri konusunda ciddi akademik çalışma ve belgelendirme işleminin bulunmamasıdır.

Çalışmamızda ana konu olan Azerbaycan halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm), alt başlıklarıyla beraber (öncesi-sırası-sonrası olarak) ele alınmıştır.

Tez çalışmasından elde edilen sonuçlar:

Halk kültürü öğelerinden doğum, evlenme ve ölüm insan yaşamının başlıca geçiş dönemleridir. Bunlardan her biri kendi içinde de birtakım alt bölümlere ayrılır. Bu önemli aşamaların çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel nitelikli işlem kümelenerek, söz konusu geçiş dönemlerinin bağlı buldukları kültürlerin beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde devam ettiği görülür. Bunların hepsinin amacı da kişinin söz konusu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kişiyi yeni döneme alıştırmak, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda bu kişiyi bu zamanda yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüzdür ve dolayısıyla da zararlı ve kötü etkilere açıktır. Kişiyi geçiş döneminde bu tür olumsuz etkilerden koruyup güçlendirmek ve yeni durumuna alıştırmak için geçiş dönemleri çevresinde pek çok inanç ve pratik gelişir.

Van Gennep tarafından Halkbilimine ait bir kavram olarak oluşturan geçiş dönemlerinin bu bağlamda Doğu Azerbaycan’daki durumu değerlendirilip ve incelenmektedir. Bu teori esasında geçiş dönemlerinin üç aşamada gerçekleştiğini açıklamaktadır:

1- Ayrılık aşaması 2- Geçiş 3- Uyum / Toplanma aşaması. Bu açıklamayla beraber Doğu Azerbaycan’da yapılan törenler, gelenekler ve inanışları toplanıp, incelenmiş ve tipoloji bakımından kültürel öğelerin anlamlarını açıklayarak yola çıkılmıştır.

Doğum geçiş dönemi genel anlamda, bir tür hayattan hayata geçiş sayılır. Önceki tanınmaz dünyadan, yeni hayat olarak tanımladığımız fani hayata geçilmesidir. Bu birinci ve hayat

verici geçiş dönemi, anne ve çocukla ilgilidir ve çevredeki insanlar onların daha rahat ve sağlam bir geçiş yapmalarına yardımcı olurlar. Bu geçiş döneminin hazırlıkları ve uygulamaları kadının hamile kalmasından önce başlar ve doğumdan kırk gün sonraya kırklama işlemlerinin yapılmasına kadar sürmektedir. Bu geçiş döneminde en ağır ve stresli geçişi yapan kişi annedir. Dinsel, büyüsel inançlar ve düşünce sisteminden kaynaklanan işlemler ve uygulamalardan sonra annenin dinlenmesini sağlamak için anne akrabası tarafından baba evine gtrlr. Bu uygulama ‘‘Ayrılma’’ aşamasıdır. Anne, kocasının evinden ve onun ailesinden ayrılıp kendi doğduğu ev ortamına döner ve aslında törensel inzivaya çekilir. Bu süreçte ailesi ona iyi bakıp, bu geçiş döneminde kendine ve ocuuğuna yararlı olan eğitimleri verir ve gerekli olan uygulamalar ailesi tarafından yapılır. Bu süreç çeşitli bölgelerde değişiklik gösterir, iki haftadan bir aya kadar sürebilmektedir. Bu uygulamada anne ve ocuk törensel (kuymak ve kayganak) yemeklerle, ailenin sağladığı ortamda dinlenme ve gerekli eğitimleri öğrenmekle ‘‘Geçiş’’ sürecini geçirir ve sonra koca evine dönerken ‘‘Uyum’’ sağlama aşamasına girmektedir. Uyum aşamasında artık geçiş yapan kişiler toplum içine yeni görev, statü ve nvanla dönerler ve herkes onların yükselmiş durumlarını kabullenir, daha saygılı ve güvenilir bir statüye sahip olurlar.

Yaşamın önemli ikinci geçiş dönemi ‘‘Evlenme’’dir. Evlenme, bir kadınla bir erkeğin aile kurmak üzere sosyal kuralların uygun grdğu şekilde bir araya gelmesidir. Bu geçiş döneminin sağlam ve güvenilir bir şekilde geçirilmesi için aile ve akrabadan başka ‘‘Geçiş Koruyucu’’ları vasıtasıyla gelin ve damada yardım edilir. n hazırlıklar ve işlemler yapılıp uygun adaylar birbirleriyle tanışıp, ailelerin karar vermesiyle düğün işlemi yapılır, buraya kadar geçiş yapan iki kişi yalnız bırakılmamıştır ve her zaman aile, akrabalar ve geçiş koruyucuları tarafından destek olunur. Van Gennep’in teorisi esasında bu geçiş döneminde de ‘‘Ayrılmak’’ aşaması, gelin ve damadın gerdeğe girdikleri zaman başlar. Bu süreçte onlar daha yalnızdırlar ve geçiş koruyucuları da önceden gerekli eğitim ve bilgileri vermiştir. Bu törensel inziva süreci yörelere göre farklılık göstermektedir, bu süreç bir günden  güne kadar sürebilmektedir. Bu süreçte gelin ve damat odalarından dışarıya çıkmazlar ve sadece bazı yörelerde gelin bakireliğinin subutundan sonra (Muşata veya yenge ertesini gün ‘‘Destmal Gösterme’’ ile iki aileyi gelinin masumiyetini haberdar eder ve tebrik ederler) damadın aile

üyelerine çay veya tatlı ikram edir ve bu durumdan onurlu geçtiği için kutlarlar. Bu işlemler ve uygulamalarla “Geçiş” süreci geçirilerek, “uyum” aşaması “Duvak Kaptı” töreni ile resmi şekilde gelin için düzenlenir. Bu tören uygulamasında gelinin bakireliği toplum tarafından irdelenir, gelinin duvağı bir erkek çocuk tarafından verimli bir ağacın üzerine atılır, bu işlem gelinden çok sayıda erkek çocuk arzulanığının bir göstergesidir. Bu törende gelin yeni statü, görev ve durumu ile ilk kez topluma girer ve bu toplum tarafından kabullenilmesi, daha saygılı ve güvenilir bir üye olması ile sonuçlanır. Bu törenin sadece gelin için yapılmasının nedeni gelinden beklenen iki önemli görevi içindir. Birisi bakireliğinin ıspatı ve diğeri nesli devam ettirme görevidir. Erkeğin de toplum içinde daha yüksek statü ve saygıya sahip olması, eklenen yeni görevler ve toplum üyelerinin davranışlarıyla ve gösterdikleri saygı ve güvenle belirlenir.

Bu arada geçiş yapan kişilere ilave olarak çevrelerinde yaşayanlar da yeni durum ve statü bulup toplumda saygılı ve değerli seviyeye yükselirler. Yeni ilişkiler ve ünvanlar ortaya çıkar ve yeni akrabalık bağları kurulur. Bu nedenle toplumlarda evlilik sadece iki kişinin evlenmesi değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve siyasi işlevlerinin de olduğu söylenilebilir.

İnsan hayatının son geçiş dönemi ise “Ölüm”dür. Ölümle ilgili ritüel ve ayinler, dinsel öğretilerle paralel olarak ruhla ilgili farklı inançlara da dayalıdır. Ölüm geçişiyle ilgili merasimler, halkın ruha olan bakış açıları ve düşüncelerinden oluşur ve buna göre belirlenir. Bugüne kadar süren ritüellerin kalıntılarına bakarken görüyoruz ki eski inanç sistemine dayalı olarak yapılan tören ve ritüellerde, Van Gennep’in teorisine göre esasen geçiş yapan kişinin ruhu bu dünyadan ayrılıp başka dünyaya geçip ve orada hayatını sürdürmeye yönelik hazırlıkların yapılmasıdır. Başka yönden ölüm geçiş ritüelleri kalanlara da bu acı olayı kabullenip atlamalarına yardımcı olmak içindir. Ayrıca yapılan törenlerin başka önemli işlevleri, geriye kalan kişilerin toplumsal ilişkileri ve davranışlarının düzenlenmesini sağlamaktır. Bu ritüeller belli süreçler içinde tarif olunur ve belirli bir kalıpla bazı işlemler aracılığıyla uygulanmışlardır. “Ayrılmak” aşaması için geçiş yapan kişiyi yıkayıp beyaz ve temiz kumaşa sardıktan sonra kişiyi mezara gömmekle onun vücudu ve ruhu bu dünyadan ayrılıp inzivaya çekilmektedir ve aslında onun ruhu bu uygulamayla başka dünyaya geçer ve

yaşamına artık orda devam eder. Ölüyü gömdükten sonra ilk gece çok önemli sayılır bu inziva ve ayrılmayı ölen kişi daha rahat geçirsın diye İslami uygulamalar doğrultusunda “Vahşet Namazı” kılınır. Aslında bu namazla geçiş yapan kişiye manevi destek verilir ve onun bu yalnızlıktan korkmamasına ve daha rahat uyum sağlamasına yardımcı olurlar. Ayrıca bu işlem ile kalanlar da “Ayrılmak” aşamasını geçirirler. Bu uygulama ile ölüm olayının acısını ve üzüntüsünü azaltıp yeni duruma alışılması sağlanır. Ölüye üçüncü, yedinci ve başka günlerde yapılan törenlerde ölünün “Geçiş” yaptığına inanılır ve aynı zamanda kalanlarda bu aşamayı hayır dualar ve hayrat dağıtmakla ölüye bu geçiş sürecinde yardımcı olurlar ve kendileri de geçiş yaparlar. Sonuçta halk inançları bağlamında kırkıncı günde ölünün vücudu yıpranmaya başlar ve ruhu başka dünyaya geçiş yapıp “Uyum” aşamasına geçer. Başka tarafta kalanlarda kırk günden sonra Kırk töreni yapmakla bu kayıp etme ve ayrılma olayına uyum sağlamaya çalışırlar.

Bu çalışmada geçiş dönemlerinde kullanılan simgesel malzemeler tipoloji bakımından da incelenmiştir. Eskiden insanlar bu geçiş dönemlerinin önemini bilip daha rahat, sağlam ve güvenilir şekilde geçiş yapmak için doğada olan nesnelere ve onlardaki gizli olan güç ve enerjiden faydalanmak için çeşitli durumlarda bir sıra malzemeler kullanmıştır ve şimdi de anlamını bilmesede hala kullanmaya devam etmektedir. Geçiş dönemlerinin üçünde de törensel yemek ve yıkanma vardır. Törensel yemeklerde kullanılan malzemeler aynıdır, sadece hazırlanmalarında biraz fark vardır: Un, şeker, su, safran, yumurta. Bu malzemelerin en önemlisi un, buğdaydan hazırlanır ve bu mahsulü ana yerden alınıp hazırlanması kutsaldır. Törensel yıkamadan sonra geçiş yapan kişi kutsallaşır ve “Ayrılmak” aşamasına hazırlanır ve yeni hayatın doğması gibi masum ve temiz olur.

Çalışılan bu konunun bugünkü durumuna, sosyo-kültürel açıdan da bakabiliriz.

Kültür bağlamı zaman-mekan-insandan oluşan önemli üç unsurdan düzenlenmektedir. Bu unsurlardan mekan sabit durur ama zaman unsuru ve geçtikçe birçok etkenden etkilenen insan unsuru değişiyor. İnsanların düşünce ve yaşam tarzlarının değişmesinden dolayı kültürel parçalarda da değişiklik yaşanır.

Son yıllarda gelişen teknolojiyle beraber ortaya çıkan kültürel etkileşim, küreselleşme, sosyolojik, kültürel ve ekonomik olaylar, nüfus ve göç olayları, halk kültürünün değişmesinde ve gelişmesinde etkin rol oynar. İnceleme alanımız olan Doğu Azerbaycan ve çevresinde de bu etkenlerden dolayı halk kültürü öğeleri sürekli olarak değişim ve gelişim göstermektedir. Bu değişim ve gelişim var olan kültür öğelerine yeni renkler kazandırırken, kimi halk kültürü ürünlerinin değişmesine ve kaybolmasına da neden olmuştur.

Azerbaycan'da kültür unsurları ve özellikle geçiş dönemlerinin üçünde de hızlı değişikliklere şahit olmaktayız. Modern insan birçok zaman bu değişikliklerin etkisini ve anlamını düşünmeden bu yeniliklerini kendisiyle getiren kavramları bilmeden kabul eder ve bunu etrafına yayar. Azerbaycan halkının kendi kültür öğelerini ve esasını yeterince tanıma şansı ve fırsatı olmamış ve merak da etmemektedir, bu nedenle folklor bağlamında olan ana fikir hattını kaybetmekle, yenilikleri çok rahat kabullenmiştir.

Bu çalışmada insanların düşünce, yaşam tarzları ve ardınca folklor öğelerini etkileyen nedenler olarak şunlara işaret edilmiştir:

- En önemli neden, toplumun kavramı olan “Geniş aile”den, “Çekirdek aile”ye aktarılmasıdır.
- Erkek ve kızların düşünce, maddi ve sosyal bağımsızlıklarıdır. Bu durum eğitimin gelişmesi, erkeklerin artık babalarının yanında çalışmayıp onun işine devam etmemesi ve kendi sevdikleri ve uzman oldukları alanda çalışmayı seçmeleridir. Bu nedenle aile bağları artık geçmişteki gibi çok güçlü değil, bu bağlamda öz güvenleri yükselir, bağımsız düşünüp karar verirler.
- Kızlar ve kadınlar da eğitim ve çalışma fırsatları artış göstermiştir. Sosyal statü, maddi ve fikri bağımsızlık, kazandıklarının farkında oldukları için yaşam olaylarına ve seçeneklerine bağımsız ve öz güvenle karar verirler.
- Medya çok güçlü bir nesne olarak dünya çapında egemen kültürleri yayıp, başka kültürleri tehdit etmektedir. Azerbaycan kültürü de medyanın bu etkisinde kalıp kendi gelenek, törenler ve bunlarda yaygın olan terimleri kaybettiği gözlemlenmektedir ve batılılaşmış, İran çapında üniforma gibi standart hale gelen bu kalıpla birlikte, lüks ve formalite törenleri yaygınlaşma sürecine girmiştir.

- Yeni neslin sosyal etkileşim ve ilişkilerin artması sonucunda başka kültürlerden alıntılar ve birleşmeler de artmıştır. Askerlik, üniversiteye girmek veya çalışmak için kültürleri çok farklı olan başka şehirlere giderler ve o sırada başka kültürlerden olan insanlarla evlenirler ve ardından kültürel değişikliklerin birlikte geldiği süreç daha da yaygınlaşmıştır.
- Medya, eğitim sistemi ve kültürel kurumlar yeterince kültürel unsurların değerini ve nedenini topluma ve özellikle gençlere öğretmedikleri için, bu konuda farkındalık ve bilgi yoksulluğu nedeniyle kültürel öge ve elemanlar anlamsız bir nesneye çevrilip yok olmaktadır.
- Resmi şekilde ve bakanlıklar tarafından maddi ve manevi destek olmadığı için gelenek ve folklor öğeleri yazıya geçirmek, belgeselleştirmek, şekil veya yazı formunda arşiv ve kaydetmek eylemlerinin yeri çok boştur.

YAZILI KAYNAK

- ALİPUR MUKADDEM, Muhammed (2009). “Muğdem’de Düğün Sevinci”, *El bilimi*, 5:19-30.
- ALTUN, I. (2004). *Kocaeli-Kandıra Türkmenlerinde (Manavlar) geçiş dönemleri (doğum- evlenme-ölüm)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- ALİYEV, A. (1981). *Azerbaycan Tarihi: Sovyet Elmler Akademiyasının araştırmaları*, (Çev. Esheqi Beyat, N.), Tebriz: Ark.
- ARTUN, Erman (2010). *Türk Halkbilimi*, İstanbul: Kitabevi.
- BATES, Daniel G. (1996). *Merdomşenasi Ferhengi. [Kültürel Antropoloji]* (Çev. M. Salasi), Tahran: Elmi.
- BEHNAM, Cemşid (1973). *Sahtar-i hanevade ve hişavendi [İran’da Aile ve Akrabalık Yapısı]*, Tahran: Harezmi.
- BERAZENDEH, Ali (2013). “Ölümlle İlgili İnanclar ve Adetler”, *El Bilimi*, 61-62: 64-66.
- BERAZENDEH, Ali (2009). “Aşık Oyunu”, *El Bilimi*, 2: 23-32.
- CHEVALİER, J. Ve Alain Gheerbrant (2005). *Ferheng –i Nemadha. [Semboller Sözlüğü]*; 4 cilt. (Çev. Sudabe Fazayili), Tahran: Ceyhun.
- COOPER, Jean C. (2000). *Ferheng –i mosevver – i Nemadhay – i sonneti. [Geleneksel Sembollerin Resimli Sözlüğü]* (Çev. Melihe Kerbasian), Tahran: Ferşad.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELİADE, Mirchade (1997). *Resale der Tarih-i Edyan. [Dinler Tarihi Üzerine Bir Tez]* (Çev. Celal Settari), Tahran: soruş.
- EMANİ, Güneş. (2013). “Kızlıktan Anneliğe Doğru”, *El Bilimi*, 57-58: 45-55.
- EMİRGASEMİ, Minu ve Fettane Hacilu (2011). *Neşane şenasi Menasek-i Gozer. [Geçiş Döenemlerinin Tipolojisi]*, Tebriz: Sutude.
- FEREHMENDİ, Ehed (2008). “Hamile Kadın Hakta İnanclar”, *El Bilimi*, 5: 6-9

- GOMİ, Abbas (2002). *Mefatihul cinan*, (Çev. Musevi Damğani), Tahran: Vesal-i Endişe.
- GİDDENS, Anthony (2000). *Came'e şenasi. [Sosyoloji]*, (Çev. M. Saburi), Tahran: Ney.
- GUİRAUD, Pierre (2001). *Neşane şenasi. [Semioloji]*, (Çev. M. Nebevi), Tahran: Ageh.
- HACMUHAMMED YARİ (2008). "Tesuc Kentinde Düğün Töreni", İran Folkloru, 13: 143-164.
- HALİFİ ZENGİR, A.M. (2012). "Kurt ve Onunla İlgili İnanclar", El Bilimi, 44: 2-12.
- HAMSELU, Asiye (2012). "Müşkabak Köyünde Doğum Törenleri", El Bilimi, 50-51: 63-64.
- HAŞEMİ, Aliriza (2012). "Tagyire Olgusu ve Enasore Ferheng-i az Hanevadeye Gosterde be Hanevadeye Hesteyi [Kültürel öğelerin geniş aile modelinden küçük çekirdek ailelere değişimi]", Fesnameye Ferheng-i Merdome-i Iran [İran Halkının kültürü], 31: 11-27.
- İNAN, A. (1987). *Al Ruhü Hakkında, Makaleler ve İncelemeler (2)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- KABELNEJAD, Rehim (2009). "Bağ Merufta Evlenmek Törenleri", El bilimi, 5: 47-51.
- KABELNEJAD, Rehim (2009). "Bağ Merufta Geleneksel Tedaviler", El Bilimi, 9-10: 1-4.
- KALAFAT, Yaşar (1994). "Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri halk inanışları karşılaştırılması", Türk Dünyası Folklor Dergisi, 24: 81- 99.
- KALAFAT, Yaşar (2000). *Türk dünyası karşılaştırmalı Türkmen halk inançları*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar (2005). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Babil.
- KAŞGARLI, Mahmud (1998). *Divanü Lügat-it Türk*, (Çev. Besim Altay), Ankara: TDK.
- KATUZİYAN, Muhammed Ali Humayun (2000). *Devlet ve Camia Der İra: İnkıraz-ı Kaçar ve İstikrar-ı Pehlevi*, Tahran, Neşr-i Merkez.
- KEBİRİ, Sekine (2012). "Hoy'da (Xoyda) Gelin Hamam Debleri", El Bilimi, 50-51: 60-61.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1989). *Edebiyat Araştırmaları I, II*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- MUSTAFAYEV, Arif. (2005). "Azık Mağarası", (Çev. Feyzkah, Muhammed), Tarihsel yeni çalışmalar dergisi, 1: 75-80.
- NEOLA, Aili. (1999). "Gender, Culture and Folklore", ELO, 5: 21-42.

- ÖGEL, Bahaeddin (1998). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖRNEK, S.V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara: Ankara üniversitesi; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ÖRNEK, S. V. (2014). *Türk Halkbilimi*, Ankara: BilgeSu.
- ÖRNEK, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- PAKNEJAD (2014). “Al Karısı”, *El Bilimi*, 69-70: 35-38.
- PARNİYAN, Fatime (2008). “Taşlar, Boncuklar”, *El Bilimi*, 1: 3-4.
- RAK, Roya. (2011). “Marağa’da Elçilik ve Toy Merasimi”, *El bilimi*, 50-51: 48- 59.
- RENCBER, Mahmud ve H. Sotude. (2001). *Antropology; İran Halk Kültürüne Vurgulayarak*. Tehran: Daneş Aferin.
- Reyisnia, Rehim (1999). *Azerbaycan der seyr-i Tarih [Azerbaycan Tarihi]*, Tehran: Mebna.
- RİYAZİ, Meryem (2012), *Tesir-i Resaneha der Takyirat-i Ferhengiy-i Hanevadeha*. [Medya'nın rolü ailelerin kültürel değişimlerinde], *Feslnamey-i Ferheng-i Merdom-i Iran*. [İran Halkının Kültürü], 31: 29-52.
- SARDARİNİA, Samad (2002). *Tebriz Şehr-i Evvelinha [Tebriz İlkler şehri]*, Tebriz: Kanun –i ferheng ve huner – i Azerbaycan.
- SADEG, Ulduz (2012). “Tebrizin Barış Köyünde Gelin Aparma Gelenekleri”, *El Bilimi*, 50-51: 54-59.
- SARRAFİ, Aliriza (2010). “Ağı ve Ağıcı”, *El Bilimi*, 27: 29-33.
- SARRAFİ, Aliriza (2004). “İran’da Türklerin Coğrafya ve Nüfus Sayısı”, *Dilmac*, 2: 56-63.
- SARUHANİ, Bager (2002). *Mokaddemey-i ber Came’e şenasiye Hanevade [Aile Sosyolojisine Giriş]*, Tahran: Soruş.
- TEHMASEBPUR, Fatime (2014). “Geçmişlerde Tedavi Yöntemleri”, *El Bilimi*, 73-74: 131-133.

- TUNA, Sibel Turhan (2006). “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, *Bilig*, 38: 151.
- TÜRBEDAR, özlem (2011). *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- VALAYİ, Hamid (2010). “Heriz’de Ağlayan Var”, *El Bilimi*, 27: 34-45.
- VALATİ, Hamid (2009). “Hiyeg köyünde düğün törenlerinde güreşmeler”, *El Bilimi*, 6:19-20.
- VE’İDİ, Rukiye (2012). “Marağa Halk İnanclarından”, *El Bilimi*, 50-51: 71.
- YUSEFİ, Neriman (2004). *Şekaf-i beyn-i Neslha [Kuşaklar Arasındaki Boşluk]*, Tahran: Beşeri bölümler enstitü yayınları.
- ZOLFAGARİ, Hasan (2016). *Baverhay-i Amiyaney-i Merdom-i Iran [İran Halkının İnancları]*, Tahran: Çeşme.

KAYNAK KİŞİLER

- EMANİ, Zeyneb (2016). 48 yaşında, Kara Güney doğumlu, İlk okul, Evli. 15.02.2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.
- EMANİ, Güneş (2016). 35 yaşında, Tebriz doğumlu, Lisans, Kuaför. 10.02.2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.
- FERZİ, Ferman (2015). 36 yaşında, Karadağ- Molan köyü doğumlusu, Phd., Serbest. 08.10.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.
- GASEMİ, Betül (2015). 55 yaşında, Bayram Köyü (Hişroşah) doğumlu, Eğitimi yok, Ev Hanımı. 18.07.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin video kaydı ve deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.
- KABELNEJAD, Rehim (2015). 64 yaşında, Bağ meruf doğumlu, Lise, Emekli öğretmen. 17.05.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.

KAZEMİ, Zuleyha (2015). 45 yaşında, Sulduz doğumlu, Lise, Ev Hanımı. 31.08.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin çekilmiş video ve deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.

NEVADEYE REZİ, Susen (2015). 54 yaşında, Tebriz doğumlu, Lise, Kuaför, 16.11.2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.

TAKİZADE, Rukaye (2015). 58 yaşında, Tebriz doğumlu, Lise, Ev hanımı. 12.09.2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin deşifre metni E.S. kişisel arşivindedir.

ONLİNE KAYNAKLAR

Moarefiye Ostan [İl tanıtımı], Erişim Tarihi: 14.05.2016,

<http://ostanas.gov.ir/Page/16/%D8%A2%D9%85%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%A7%D8%B7%D9%84%D8%A7%D8%B9%D8%A7%D8%AA%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86.html>

Erişim Tarihi: 10.05.2016, www.ngdir.ir.

Endüstri Doğu Azerbaycan Eyaletinde, Erişim Tarihi: 10.05.2016,

<http://www.amsazarbajjan.ir/east-azarbaijan-introduction/industry-in-azarbaijan.html>

Erişim Tarihi: 10.05.2016, www.mehrnews.com

Erişim Tarihi: 10.05.2016, www.oic-oci.org.

Barresiye Elamiyehaye Merg. [Ölüm İlanları üzerinde Çalışma (İran'ın Beş Şehrinde Yapılan Araştırma)]. Erişim Tarihi: 24.03.2016, anthropology.ir/nod/5474.

Diyanet İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 06.01.2017,

<http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/abdulkadir-i-meragi/>

Diyanet İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 06.01.2017,

<http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/safiyuddin-el-urmevi/>

FOTOĞRAFLAR

Foto (1). İran Haritasında Doğu Azerbaycan eyaletinin mevkii

Foto (2). Doğu Azerbaycan eyaletinde yerleşen 21 ilçe

Foto (3). İran'ın kuzey batı bölgesinin coğrafi haritası

Foto (4). Dişlik /Hedik : Doğum geçiş Dönemin Törensel Yemeği. Çocuk diş çıkarttığı zaman pişirilir ve akraba ve komşulara paylanır.

Foto (5). Kaykanak : Yeni çocuğu olan kadına (Zahı) pişirilir, özellikle çocuk erkek olursa.

Foto (6). Şeve Taşı: Pahalı bir taştır, zahı ve çocuğa zarar deymesin diye kullanılır.

Foto (7). Göz Nezer (Nazer Boncığı): Çocuğu zararlerden korur.

Foto (8). Sikke (eski bozuk para) ile süslenmiş Kadın yeleği. Bu paralar sadece süslümük için değil, Türk inancında demir koruyucu güce sahiptir.

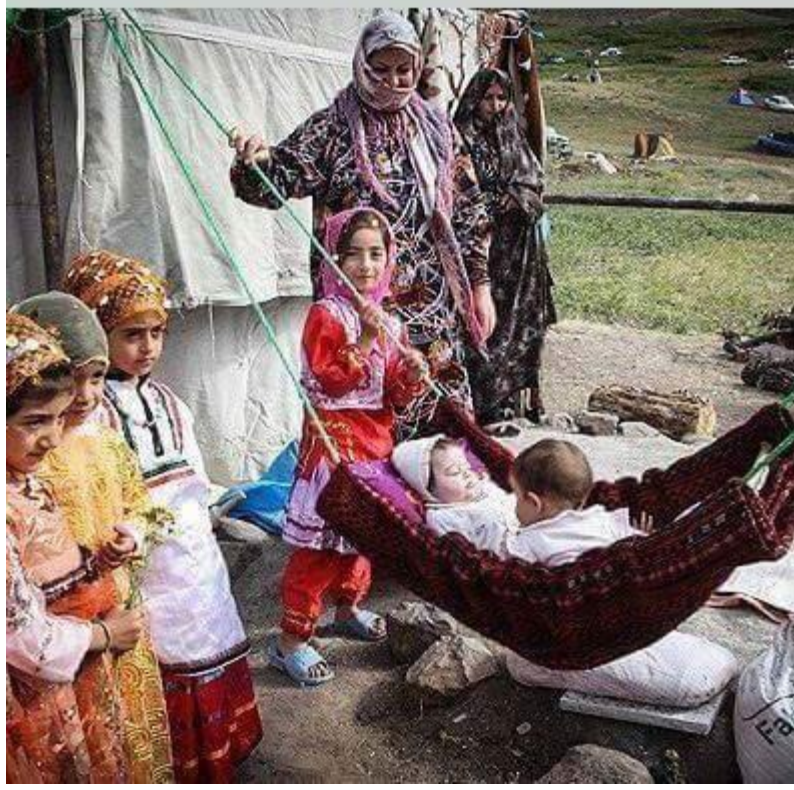

Foto (9). Çocuğu sakinleştirip uyuması için hazırlanan Nenni.

Foto (10). Oğlan evinden kız evine götürölen küpe şeker. Oğlan evi “Söz Danışma” veya kızın “Tatlı Yemesin”de kız evine götürörlörlö. Bu küpe şekers kırılır, ondan tatlı çay hazırlanır ve “Gelin Getirme” günü kız evinde misafirlere dağıtılır.

Foto (11). Çillelik: Son baharın son gecesinde oğlan evi verinden kız evine gönderilen Honça. Kuru yemiş, Nar, Karpuz, tatlı, alınan hediyelerden oluşur.

Foto (12). Oğlan evinden kız evine honça giderken, erkekler büyük bakır tepsileri başlarına konup, aini zamanda kaval, balaban ve saz çalınardı.

Foto (13). Kına Gecesi oğlan evinden kız evine honça götürölür. Honça meyve, tatlı, Kına, alınan hediyelek elbiseden oluşur.

Foto (14). Duğun Alış verişinde ve Akıt sofrasında en önemli unsurlardan Ayna ve Şamdandır. Oğlan evi geline alır ve baht aynası olduğu için çok dikkatli tutulur ve evin baş köşesinde yerleştirilir.

@el_bilimi

لورت جوازنامه خاور حبه مرحوم ملا ماشم تبارخ غده جاد اول ۱۳۲۴

کمر باس کعبه چادر شب رخت خاب	روه رخت خاب قلم کار	روه ناله چادر لوتو حجام	
۴ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۵۵۰
لکه	۱ عدد		
کلاه کرباس	چادر چاقول رو بنه	چادر ریش کار بافته	بیر این جیت
۱ عدد	۱ عدد	۲ عدد	۱۰ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
ایقان یک	الخلایق زنانه	چارقت	چاقق کلا
۳ عدد	۱ عدد	۱۰ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
لای			
برفت احمد ابراهیم	رخت حمام	خفتن منک	جانار با ارباب ساچه پوش
۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
پرده دارا	کیم کرباس	روفت	سرم خله
۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
قدر پوشه روسی آئینه	قدر قندلان اسکان نس	کلاپ پاج	آینه نه نزر
۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
قاقق کوز	زرن نایر نس	قربال	دیزه بسو
۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰
مالکتر زنبور	قفلان	مسی کاتان	صنوق رخت
۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد	۱ عدد
۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰	۵۵۰

www.istanbul.com

Foto (15). Cehiz Listesi. Merhum Malla Haşımın sebiyesine (kızına) verilen Cehiz listesi – Cemadiulevvel 1324. başlığını taşıyan belgede çeyiz eşyası, adları ve sayılarıyla tek tek belirtmekte, alt tarafta da çeyiz yazımında hazır bulunanların adları sıralanmaktadır.

Foto (16). Köy Düğünü. Kız baba evinden koca evine gidirken.

Foto (17). Gelini getiren gün. Oğlan evinin kadınları oynuyorlar. Aslında köyde kadınlar kentlerden daha rahat kamusal alanına çıkıyorlar.

Foto (18). Gelini damat evine götürürken.

Foto(19). Gelin damatın evine girerken dama evin tabanından gelinin başına elma ve şimdiler çikolata ve tatlı atır.

Foto (20). Azerbaycan'da son 40 yılda akıt sofrası yaygınlaşmış. Bu sofrta geçmişte kızın baba evinde olan ocağın simgesel işlevin yapır ve kız baba evinden koca evine kendisiyle bereket ve mutluluk götürüyor.

Foto (21). Suslanmış iki küpe şeker. Nikah okunurken gelin ve damadın başı üzerinde ovulur.

Foto (22). Nikah okunurken: gelin ve damat Akit sofrasının baş köşesinde otururken başlarının üzerine beyaz ve dikişsiz bir kumaş açılır ve iki küpe şeker ovunur.

Foto (23). Akit sofrasında hazırlanan balda gelin ve damat parmakların basıp ve bir birlerinin ağzına bal konurlar.

Foto (24). Kuymak evlilik geçiş döneminde törensel yemek olarak gerdekten sonra gelin ve damata hazırlanır. Üç geçiş dönemde hazırlanan törensel yemeklerin esas malzemesi ainedir: un, Şeker, su, zafran.

Foto (25). İki renkli ay: Bazı bölgelerde gerdek gecenin ertesi günü gelin kocasının ailesine hazırlar. Bazı bölgelerde de söz danışma gününde oğlan evi getirdiği kelle kendleri (küpe Şeker) kırdıktan sonra o Őekerden kız iki renkli çay hazırlar.

Foto (26). Aşık misafirlerden bahşış olarak beyi (damadı) tarif edir. (tebrik deyip, iyi arzular dilemek)

Foto (26). Ölüyü tabutla mezara götürüyorlar. Ölünün üzerine Tirme çekilmiş.

Foto (27). Terek: ölüm geçiş dönemin törensel yemeği.

Foto (28). “ Vadiye Rehmet” Tebriz’de olan mezarlık.

+ حوالیاتی +

این دل بی روح را، روح خدایی بود و رفت
از وجودش زندگی را، او صفایی بود و رفت

کلیه تنهایی ما را، آشنایی بود و رفت
نور بود و عشق بود و گرمی و لطف و صفا

با نهایت تأسف و تأثر به مناسبت **اولین پنجشنبه** درگذشت مرحومه مغفوره شادروان

بانو کربلایی سیده رقیه موسوی

همسر گرامی اینجانب: **حاج فیروز پزشکی**
صبیه مرحوم: **حجت الاسلام والمسلمین حاج سید زین العابدین موسوی**
مادر گرامی اینجانبان: **مهدی و علی پزشکی**
مادر همسر اینجانب: **محمد عبدالمهدی**
خواهر گرامی اینجانبان:
سید ابوالحسن، سید محمد کاظم، سید یوسف و سید یونس موسوی
خواهر همسر اینجانبان: **حاج سید ذکریا موسوی، باقر باقری و حاج رحیم بیرامی**
همسر برادر اینجانبان: **حبیب اله و محمد پزشکی**

به همین مناسبت مجلس ترحیمی از ساعت ۳ الی ۵ بعد از ظهر روز پنجشنبه
مورخه ۸/۷/۸۹ در مسجد حاج حیدر منعقد می گردد

حضور کلیه سروران گرامی موجب شادی روح آن مرحومه و تسلی خاطر بازماندگان خواهد شد

از طرف خانواده های:

**پزشکی، موسوی، عبدالمهدی، بیرامی، باقری، شیرین زاده
مرادی، حیدری، بیضایی و سایر دوستان، آشنایان و وابستگان**

ضمناً مجلس زنانه همزمان در منزل شخصی واقع در کوی ولیعصر، گلستان سوم
کوچه سوم (پشت مدرسه) بلاک ۶ برگزار می گردد

چاپ پارسا (برادران مرادی) رویروی کلینیک نصر - تلفن: ۰۲۲۰۷۳۷ - ۰۹۱۴۹۲۳۴۱۲۰
CHAPPARSA.MIYANALI.COM

Foto (29). Bayana özel olan bir ölüm ilanı.

هاميميز تائرييا قوو و شاجاغيق
ياس تورنى

«يئدديسى»

آند اولسون آتايا و انون كتيرديكى اولادا

آتاسيق بويونسا بيچيلن كوندن
آتاسيز كونلوسو بورويينده چين

دوشندو ساچلاريندا دن. ياواش - ياواش
آغلارام . اوخشارام من. ياواش - ياواش

رحمتلى

مشهدى آقابالا دليري تبت

حسين، حسن و رسول دليري نين عزيز آتاسى

بو مرحومون يئدديسى مونا سيبينه ياس تورنى قورولا جاقدير،
بوتون قوهوم، تانيش و دوستلارين بومراسمه قاتيلماسى او رحمتلى نين
روحونون شادليغينا سبب و قالانلارينين اورينه توختاق اولاجاقدير
ياس تورنى جوما گونو ۸۸/۱۲/۱۴ دا ساعات ۳ دن ۵ دك

«تبت مسجيدى»

(امامزادا يولوندا)

خانملار اوچون ايسه همن ساعاتدا رحمتلى نين اوز ائوينده قورولا جاقدير
اونجه دن هامى تورنيميزه قاتيلانلاردان اوز ميبتدار ليغيميزى بيلديريрик

جوانى - محمدى - نوتاش و دليري عائله لرى

BMV كوجه سينين حورمتلى چالیشان لارى - كوكيا - كوسه آباد - خطايلو - سارالان
خرم آباد - گلباران - لشلو - حاجى پيرلو - قراجلر - ايگدير - اسلاملو - داغ قره آغاجى و
تبت كندلرينين محترم اهاليلىرى و بوتون دوستلار تانيشلار

Foto (30). Azərbaycan Türkçesinde yedinci gün için hazırlanan bir ilan.

Foto (31). 2015 yılının Temmuz ayında, Bağ Meruf Köyünde derleme yaparken.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/12/2016

Tez Başlığı / Konusu: Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 172 sayfalık kısmına ilişkin, 28/12/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tümitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelmeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Elnaz Sardarinia

Öğrenci No: N12220719

Anabilim Dalı: Türk Dil ve Edebiyatı

Programı: Türk Halkbilimi

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

19.01.2017

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 28/12/2016

Tez Başlığı / Konusu: Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Elnaz Sardarinia

Öğrenci No: N12220719

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Program: Türk Halkbilimi

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

19.01.2017

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Elnaz Sardarinia

Doğum Yeri ve Tarihi : Iran – Tahran. 04.09.1981

Eğitim Durumu:

Yüksek Lisans Öğrenimi : Türk Halkbilimi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Farsca, Arapça

Bilimsel Faaliyetleri :

İV. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu (29 Eylül - 01 Ekim 2016 - Kazan). (Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü ve Kazan Belediyesinin işbirliğiyle).

Sunduğum Makale: "İran Azerbaycan'ında Geçiş Dönemlerinin Vasıtaları" başlıklı bildirimini sundum.

İSFNR (İnterim Conference of the İnternational Society for Folk Narrative Research) sempozyumu (1-6 Eylül 2015 - Ankara).

Sunduğum Makale: "Pilgrimage Phenomenon and Manifestation of Sacred in Tabriz" (Hac Olgusu ve Tebriz'de Kutsal Tezahürleri).

İş Deneyimi

Projeler : Tebriz'de "El Bilimi" İran Türklerinin folklor konusunda çalışan sivil toplum örgütünde çalışıyorum.

İletişim

E-Posta Adresi : elnazsardar@gmail.com

Tarih : 31.11.2016

